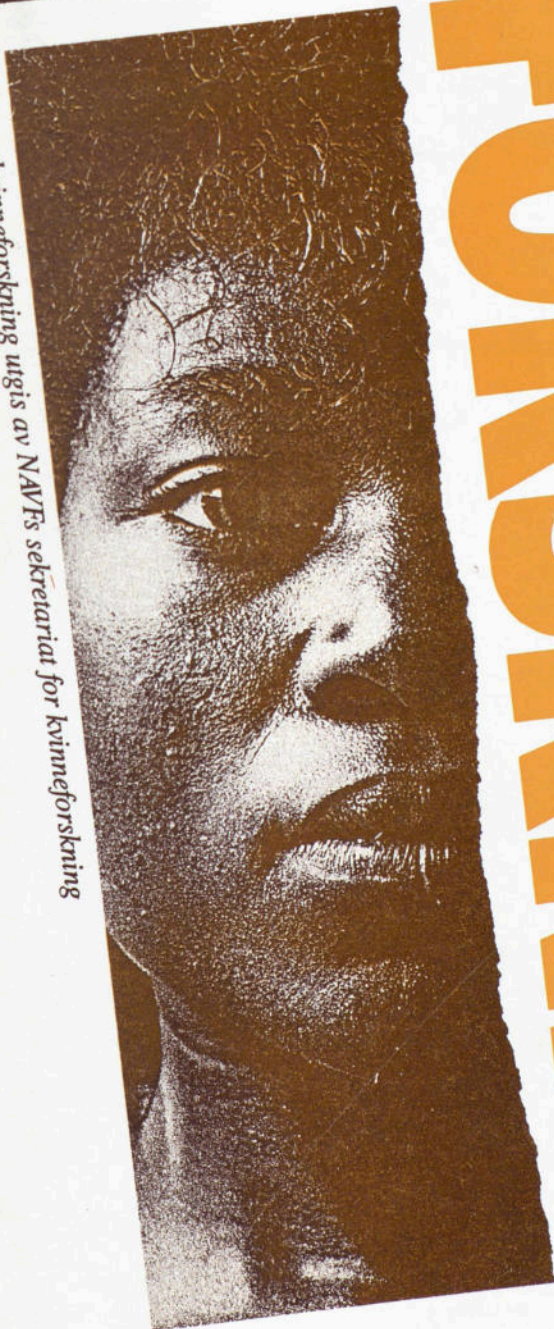

Nytt om

Kvinneliv - forskning som grunnlag FORSKNING

3/88 En mer
kvinnerettet bistand

Nytt om kvinneforskning utgis av NAVs sekretariat for kvinneforskning

NYTT OM KVINNEFORSKNING
fra Norges allmennvitenskapelige forskningsråds
Sekretariat for kvinneforskning
Årgang 12, 1988

Redaksjonen:

Sekretariatet for kvinneforskning
Ansvarlig redaktør: Aina Schiøtz
Omslag: Harald Gulli
Opplegg for layout: Josef Leupi
Sats: Jet-Z
Trykk: Forlagsproduksjon AS, Oslo
ISSN: 033-0265

Utkommer med 5 nummer pr. år.
Ettertrykk er tillatt når forfatter samtykker og kilde oppgis.
Tillatelsen gjelder ikke illustrasjoner.

Løssalg: kr 25,-
Abonnement: kr 125,-
Postgiro: 5 14 71 60

Redaksjonens adresse:
NYTT OM KVINNEFORSKNING
Sandakerveien 99, 0483 Oslo 4
Tlf. (02) 15 70 12

SEKRETARIATETS STYRE:

Førsteamanuensis Elen Roaldset, leder
(repr. for naturvitenskap)
Professor Karen B. Helle
(repr. for medisin)
Museumsdirektør Magne Velure
(repr. for humaniora)
Førsteamanuensis Britt E. Dale
(repr. for samfunnsvitenskap)
Professor Liv Storstein
(repr. for NAVFs styre)
Rektor Wenche Barane
(repr. for NORAS)
Førstekonsulent Jorun Wiik
(repr. for FAD)

I SEKRETARIATET:

Daglig leder Aina Schiøtz
Fagkonsulent Mari Nes
Førstesekretær Evy Haneborg
Førstesekretær Toril Enger

VARAMEDLEMMER:

Førsteamanuensis Berit Riddervold Heimdal

Professor Trond Eskeland

Professor Jorunn Hareide

Førsteamanuensis Hildur Ve

Professor Gunnar Skirbekk

Utredningsleder Jan Dybfest

Førstekonsulent Erling Strømberg
(repr. for KD)

Kjære leser!

Norsk kvinneforskning har i de siste årene kommet inn i mer organiserte former. Det er opprettet egne sentre for kvinneforskning ved universitetene og flere forskningsråd bevilger midler til og administrerer ulike kvinneforskningsprogrammer. Et eksempel på det siste er forskningsprogrammet «Kvinner og utvikling». Programmet kom i stand etter initiativ fra noen kvinnelige ildsjeler via Departementet for utviklingshjelp, og med Norges råd for anvendt samfunnsforskning (NORAS) som administrator for programmet. Formålet er først og fremst å bygge opp og styrke forskningskompetansen om kvinner og utvikling. Denne skal i neste omgang være relevant og tilgjengelig for den norske bistandsadministrasjonen. Behovet for slik kompetanse er stort, skriver lederen for programstyret, Else Skjøsberg. Hittil har politiske beslutninger om å prioritere kvinneverket bistand i liten grad nedfelt seg i praksis.

Programmet rommer i alt 13 enkeltprosjekter. Fem forskere presenterer her stoff fra sine områder. Artikkelutvalget pretenderer ikke å være representativt for hele programmet, men reflekterer noe av bredden og tverrfagligheten. Ingen av prosjektene er avsluttet; leseren må derfor anse dem som presentasjoner av foreløpige funn.

Mariken Vaa studerer kvinnes økonomiske rolle i fattige hushold – sett i relasjon til deres kortsiktige og langsiktige strategier for å overleve. Vaas utgangspunkt er Mali. Gerd Holmboe-Ottesen og Marga-

reta Wandel ser på tanzanianske kvinners aktiviteter omkring mat (fra produksjon til konsum) og hvordan dette arbeidet påvirker ernærings situasjonen i husholdet. I nabolandet Mosambik studerer Nina Berg og Aase Gundersen folkeholdstolens betydning for kvinners rettslige stilling.

Ingrid Rudie foretar en sammenligning mellom to malaysiske lokalsamfunn, og ser på kvinnes stilling i disse. I det ene samfunnet gjør tradisjonelle samarbeidsformer seg fortsatt gjeldende, i det andre har sosial og geografisk mobilitet brutt ned de gamle kvinnefellesskapene. Flere norsk-eide industribedrifter har etablert seg i Malaysia. Marit Sørvald deltar i et tverrfaglig prosjekt der en ser på norsk industrietablering og dens betydning for malaysiske kvinners arbeids- og levevilkår.

Den sjette artikkelen er ikke knyttet til forskningsprogrammet «Kvinner og utvikling». Den dreier seg om kvinnelig arbeidsmigrasjon fra Sri Lanka til Midt-Østen og er skrevet av Grete Brochmann.

Til slutt en hyggelig nyhet: NAVFs styre ønsker å styrke det teoretiske og metodiske fundament i kvinneforskningen. Styret har derfor tatt initiativ til et femårig program for grunnleggende kvinneforskning fra og med 1989, med 4 millioner kroner pr. år. Midlene er fordelt mellom Rådet for humanistisk forskning og Rådet for samfunnsvitenskapelig forskning, begge i NAVF. Rådene arbeider nå med utarbeidelse av programskisser og retningslinjer for hvordan de ønsker at pengene skal bli brukt.

Innhold

<i>Else Skjønberg: Forskningsprogrammet «Kvinner og utvikling» – noen generelle betraktninger</i>	s. 3
<i>Mariken Vaa: Fire kvinner i Bamako</i>	s. 7
<i>Gerd Holmboe-Ottesen og Margareta Wandel: Kvinners arbeid i matrelaterte aktiviteter – kvinners ansvar for barns ernæring: Er det noen motsetning?</i>	s. 15
<i>Ingrid Rudie: Familiemoral, utviklingsideologi og offentlige rolletildelinger</i>	s. 21
<i>Nina Berg og Aase Gundersen: Mosambik – kvinnevennlig folkejustis?</i>	s. 28
<i>Grete Brochmann: «Mobile Maids» i Midt-Østen</i>	s. 34
<i>Marit Sørvald: Kvinner og norsk industrietablering i Malaysia</i>	s. 43
<i>Eva Lundgren og Kristin Eriksen: Å innta det vitenskapelige rommet eller kampen om vitenskapeligheten</i>	s. 50
BOKOMTALER	
<i>«Det efterlængtade andra landet»</i>	s. 56
<i>Historisk empiri og feministisk teori</i>	s. 59
<i>Pendlertilværelsen – bilder og realiteter</i>	s. 63
LITTERATURKOMMENTARER	s. 68
MØTER, SEMINARER, KONFERANSER	
<i>«Women, Work and Computers»</i>	s. 75
MØTER SOM KOMMER	s. 79
NYTT FRA LIKESTILLINGSUTVALGENE	s. 80
ÅPEN LINJE	s. 81
STIPEND	s. 83
LITT AV HVERT	s. 83
PUBLIKASJONER	s. 87
EGNE PUBLIKASJONER	s. 89

Forskningsprogrammet «Kvinner og utvikling» – noen generelle betraktninger

Else Skjøsberg presenterer her bakgrunn, problemer og perspektiver for forskningsprogrammet «Kvinner og utvikling». Hun er leder av programstyret.

I 1985 gikk Departementet for utviklingshjelp ut med et 3-5-årig forskningsprogram med tittelen «Kvinner og utvikling». * Programmet kan ses på som svar på en 10-årig internasjonal prosess henimot økt anerkjennelse av 3. verden-kvinneres samfunnsmessige rolle og betydning. Ikke minst Norden har bidratt sterkt til at FNs kvinneår i 1975 ble til et kvinnetiår som lyktes i å sette kvinner og kvinners interesser på dagsorden i en rekke sammenhenger, og blant de nordiske landene står faktisk Norge i en særstilling. Norge var da også først ute med et øremerket beløp til internasjonal kvinneforskning for norske forskere. Dette skjedde ikke minst takket være aktive enkeltkvinner (og noen menn) innenfor og utenfor Departementet for utviklingshjelp.

Forskningsprogrammet «Kvinner og utvikling» er også et resultat av de dårlige kår som har karakterisert norsk 3. verden-forskning. Gapet mellom vår forholdsvis store bistand (i forhold til folketall) og våre

begrensede erfaringer fra praktisk arbeid i den 3. verden (bortsett fra misjonsarbeid) er stort. Mangelen på fagkompetanse og innsikt i den 3. verdens utviklingsprosesser har dessverre bidratt til å forsterke mange av utviklingshjelpens negative sider. Bistand som virkelig lykkes i å nå frem til de fattige og/eller skape varig vekst er fremdeles en mangelvare, og ferske bistandsevalueringer viser at kvinners interesser tilsi-desettes i de fleste bistandsprosjekter.

Det sier seg selv at et 5-årig program bare i liten grad kan bøte på den mangel på innsikt og erfaring som preger Norges arbeid på den internasjonale arenaen. Men det er en begynnelse, og utbyttet er dobbelt: Programmet vil skaffe til veie ny innsikt i sosiale og økonomiske sammenhenger, og kunne bidra som en rettesnor for å gjøre bistanden vår mer kvinneverlevant. Samtidig vil det bygges opp kompetanse blant norske forskere om forhold i den 3. verden.

Foreløpig er 20 forskere finansiert helt

eller delvis gjennom programmet som ledes av en styringsgruppe bestående av brukere (DUH) og forskere (NORAS). Kvinneforskningskompetanse er det stort behov for både i offentlige og private bistandsmiljøer, og når det gjelder undervisning på alle nivå. Ikke minst blir dette tydelig når vi ser i hvor liten grad stortingsbeslutninger om å prioritere kvinneverdigheter har nedfelt seg i bistandspraksis.

Når det i 1985 var nødvendig med et eget forskningsprogram, spesielt for u-lands-kvinneforskning, henger det sammen med at også 3. verden-forskningen først og fremst har fokusert på menns beskrivelse og tolkningsrammer i forhold til egen kultur og sosial og økonomisk utvikling. Årsaken er at forskningens premisser ikke bare legges av den enkelte forsker ut fra vedkommendes erfaringsbakgrunn, men i enda større grad i (mannsdominerte) universiteter, institutter og forskningsråd. Det er her det bestemmes hva som fortjener finansiell støtte og dermed hva som er «god» forskning.

Det gjelder også hvilke fagdisipliner som anses gyldige og/eller relevante i hvilke sammenhenger. I 3. verden-sammenheng er det antropologien, og i stigende grad sosiologien, som lenge har dominert. Ikke uten grunn. Det er den koloniale fortiden som ligger under som premissleverandør. Men skal vi kunne forstå de prosessene som skaper kvinners livsgrunnlag, er andre disipliner vel så viktige. Økonomi og statsvitenskap, jus og humaniora har likevel ikke kommet skikkelig med. Derfor savner vi en sterkere representasjon av disse fagene i forskningsprogrammet «Kvinner og utvikling». I hvilken grad disse disiplinene kan trekkes inn vil blant annet avhenge av de finansieringsmuligheter som gis.

Ut fra de store behov for økt innsikt i kvinners liv og livsgrunnlag, og den utfordring som ligger i tverrfaglighet og i økt innsats fra utpiske forskningsdisipliner, er

forskningsprogrammet «Kvinner og utvikling» bare en begynnelse. Med 8 millioner kroner kommer man ikke langt. Likevel peker programmet, gjennom de 13 enkeltprosjektene, ut over snevre tradisjonelle forskningsrammer. Programmet må imidlertid ikke bli noen sovepute, verken for departementet eller forskningsrådene. Målet på sikt er å integrere kvinneforskningen i all annen forskning, men erfaringene viser klart at skal vi lykkes i det, er det nødvendig med en konsolideringsfase. Den må innebære et nærmere samarbeid med kvinneforskere fra u-land, noe programmet «Kvinner og utvikling» dessverre bare i liten grad har gitt rom for. Derfor er de fem årene programmet er tildelt forhåpentlig bare en forberedelse til et større norsk 3. verden-samarbeid om kvinneforskning innen alle forskningsgrener. Og samarbeid må til – men det koster penger, og det er foreløpig programmets største problem. Halvparten av u-landsforskningsmidlene burde tilflyte kvinneforskningen.

Else Skjønberg

Leder av programstyret

Senter for kvinneforskning

Universitetet i Oslo

* Programmet finansieres i sin helhet av departementet, men administreres av NORAS – Norges råd for anvendt samfunnsforskning.

Prosjekter støttet over programmet «Kvinner og utvikling»

1. *Kvinnerns rolle i matproduksjon og ernæring – kvinners prioriteringer og behov: Er der en konflikt?* – Gerd Holmboe-Ottesen og Margareta Wandel, Inst. for ernæringsforskning, UiO, Pb. 1046 Blindern, 0316 OSLO 3

Prosjektet studerer kvinners aktiviteter omkring mat (fra produksjon til konsum) og hvordan dette arbeidet påvirker ernærings situasjonen i husholdet. Feltstudier fra Rukwa-distriktet, Tanzania.

2. *Kvinnernes rolle i FIFAMANOR-prosjektet på Madagaskar* – Marianne Skjortnes, Pb. 49, Antsirabe 110, Madagaskar

En studie av hvordan jordbruksprosjektet FIFAMANOR har virket på kvinners situasjon i området.

3. *Kvinner og norsk industrialisering i Malaysia: Integrasjon eller marginalisering?* – Ragnhild Lund/Merete Lie/Marit Sørvald, Kontor 2526, AVH/UNIT, 7055 DRAGVOLL

Prosjektet vil studere virkningene av norske industrietableringer i Malaysia for kvinners arbeids- og levekår, og belyse hvordan NORAS/DUH best kan bidra til å øke u-lands tilgang på nyttig teknologi, skape nye arbeidsplasser og trekke kvinner inn i produktive sektorer som bedrer deres sosiale og økonomiske stilling.

4. *Kvinner og fiskeriutvikling* – Siri Gerrard, Finnmark DH, Follumvn., 9600 ALTA

Prosjektet vil særlig beskrive og analysere hvordan kvinner og menns relasjoner – bl.a. makt og avhengighetsforhold i hushold og lokalsamfunn – endres når fiskeriene gjennomgår teknologiske, økonomiske og organisatoriske endringer. Feltarbeid fra områder ved Victoriasjøen, Tanzania.

5. *Kvinner i Bamako – overlevelsesstrategier blant storbyfattige* – Mariken Vaa, Inst. for samfunnsforskning, Munthesgt. 31, 0260 OSLO 2

Prosjektet tar opp fattige husholds kortsiktige og langsiktige strategier for å sikre overlevelse, med spesiell vekt på kvinnens økonomiske rolle. (Mali)

6. *Kvinner i jordreform i Nicaragua/Økonomi, ideologi og kvinneunderordning i latinamerikanske jordbruksamfunn* – Kristi Anne Stølen, Bjerregaardsgt. 29b, 0174 OSLO 1

Prosjektet tar sikte på å studere endringer i kvinners og menns livssituasjon og i forholdet mellom kjønn i lys av de omfattende endringer som jordreformen i Nicaragua har medført. Sammenlignende materiale fra Argentina og Ecuador.

7. *Malaysiske kvinners samfunnsmessige stilling under ulike betingelser for endring* – Ingrid Rudie, Inst. for Sosialantropologi, UiO, Pb. 1091 Blindern, 0317 OSLO 3

Prosjektet vil særlig sammenligne malaysiske kvinners stilling i lokalsamfunn hvor en fortsatt kan bygge på tradisjonelle samarbeidsformer og i miljøer hvor de gamle kvinnefellesskapene er brutt ned pga. sosial og geografisk mobilitet.

8. *Kvinnernes status (Kenya)* – Ann-Magritt Jensen, NIBR, Pb. 15 Grefsen, 0409 OSLO 4

Prosjektet vil analysere forholdet mellom

kvinnernes status og fødselsmønster. Et hovedspørsmål er hvilke samfunnsmessige betingelser som må oppfylles for at barnefødselen skal være statusgivende, og hvorvidt barnefødselen har ulik/felles effekt for menns og kvinners statusoppnåelse.

9. *Kvinnernes strategier for tilpasning/overskridelse av sosiale og økonomiske rammer i et jordbruksamfunn* – Astrid Nypan, Inst. for sosiologi, UiO, Pb. 1096 Blindern, 0317 OSLO 3

Prosjektet vil beskrive sosio-økonomiske forhold som påvirker kvinners livssituasjon og analysere kvinners egne ressurser og handlingsrammer for å oppnå større kontroll og makt. Feltarbeid i Meru-området, Tanzania.

10. *Folkedomstolens betydning for kvinners rettslige stilling i Mosambik* – Tove Stang Dahl/Nina Berg/Aase Gundersen, Inst. for offentlig rett, Juridisk Fakultet, UiO, Tullingsgt. 4c, 0162 OSLO 1

Prosjektet gir en beskrivelse og analyse av utvalgte sider ved kvinners rettslige stilling i Mosambik, med særlig sikte på å bedre kvinnens stilling i retten og samfunnet.

11. *Kvinner som ressurs i utviklingen av primærhelsetjenesten på Bali* – Unni Wikan, Etnografisk Museum, Fredriksgt. 2, 0164 OSLO 1

Prosjektet ønsker å beskrive det potensiale av helsefremmende og sykdomsforebyggende kunnskap som finnes blant lokalbefolkningen på Bali, og dermed bidra til at særlig kvinners rolle som ressurs i helsearbeid erkjennes og utnyttes.

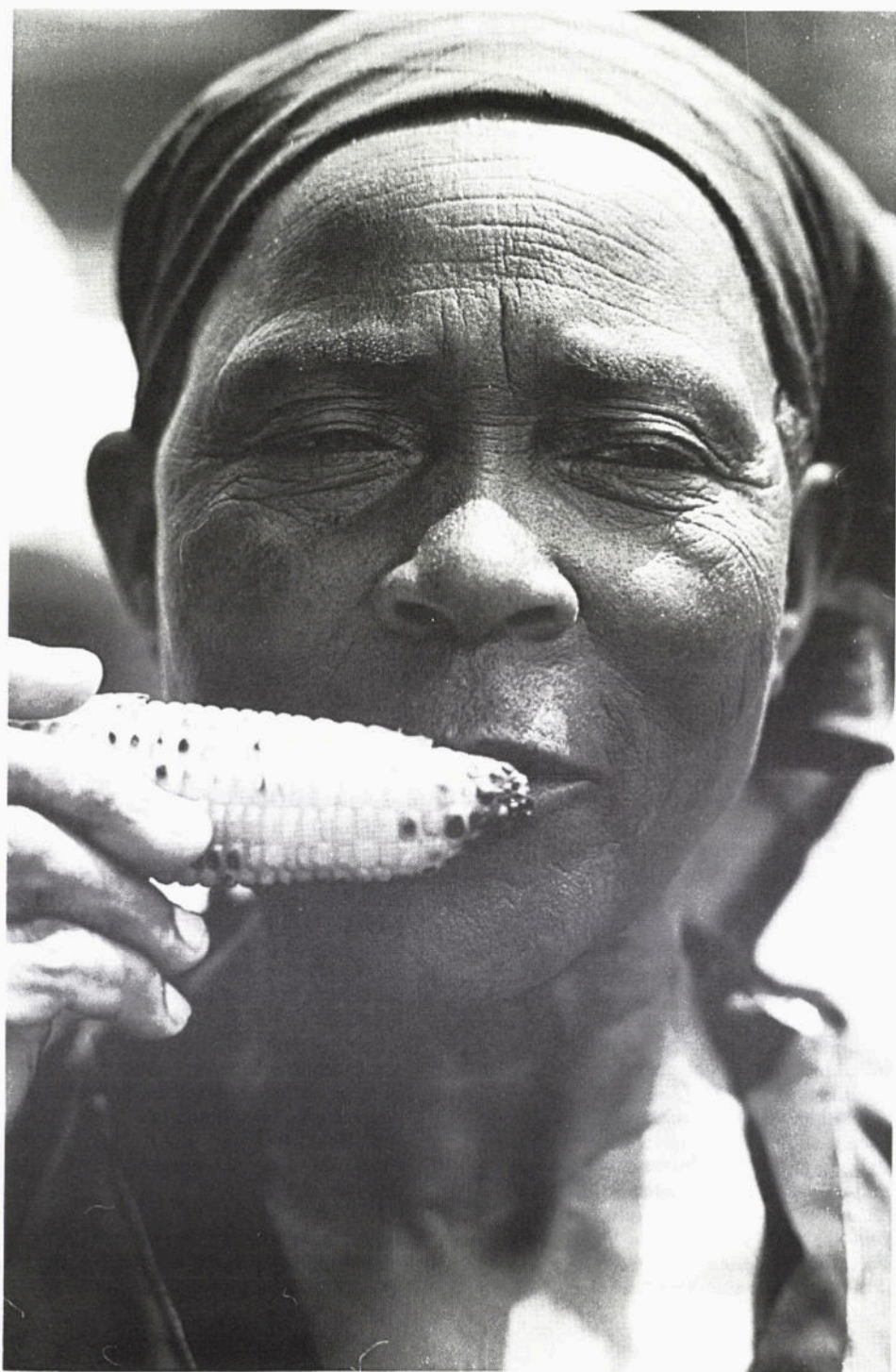
12. *Økonomisk marginalisering av kjønn som ressurs i ein multietnisk kontekst i Bangladesh* – Tone Bleie, Chr. Michelsens Inst., Fantoftvn. 38, 5036 FANTOFT

Prosjektet er en studie av tre etniske befolkningsgrupper i Dinajpurdistriktet i Bangladesh, og vil fokusere på sammenhengene mellom deres kjønnsidentitet, sosiale, økonomiske og politiske deltakelse og differensierings/marginaliseringsprosesser.

13. *Kvinnernes kontroll – kontroll over kvinner* – Lisbet Høltedahl, Inst. for samfunnsvitenskap, UiTø., Pb. 1040, 9001 TROMSØ

Prosjektet er et formidlingsprosjekt knyttet til et mer omfattende antropologisk forskningsprosjekt om kvinners vilkår under bykulturutvikling i Ngaoundre, Kamerun. Det vil bli laget flere filmer (videoer) som forteller om viktige trekk ved tre typiske kvinnestatuser i denne regionen.

Det er utarbeidet et programnotat og en kunnskapsoversikt for forskningsfeltet. Interesserte kan henvende seg til NORAS, Sandakerveien 99, 0483 OSLO 4.

Fire kvinner i Bamako

U-landenes storbyer har en ung befolkning, og den naturlige tilveksten er høy. Men de vokser også fordi mange flytter fra landet til byen. At kvinner flytter på egen hånd har til nå vært lite påaktet. Mariken Vaa forteller her om fire kvinner fra Bamako, hovedstaden i Mali, som hun er blitt kjent med gjennom sitt prosjekt «Overlevelsestrategier i storbyfattigdom».

Verken norsk utviklingshjelp eller norsk u-landsdebatt har interessert seg synderlig for urbanisering. Det later til å være opplest og vedtatt at det er på landsbygda utvikling skal og må foregå. Imens vokser de fattigste landenes storbyer med en fart som er uten sidestykke i historien, og selv forsiktige prognoser viser at i år 2010 vil ca. halvparten av disse landenes befolkning bo i byer (Salas 1986).

Mali er intet unntak. Hovedstaden Bamako har på 25 år vokst fra 160.000 innbyggere til nærmere 900.000, eller med nesten 7% årlig. En slik byvekst er typisk for mange av de fattigste landene i Vest-Afrika. Den er ikke nødvendigvis uttrykk for en ekspansiv byøkonomi, men snarere en overflytting av fattigdom fra landsbygda til byen (Gugler & Flanagan 1978, Sandbrook 1982, O'Connor 1985).

Temaet for prosjektet mitt er kort fortalt hvordan kvinner som flytter til byen skaper sitt utkomme der. Noen flytter alene, men selv om de flytter med ektemann, eller for å gifte seg, er de ikke dermed sikret underhold. Som i mange andre deler av Afrika

forventes ikke mannen å forsørge kone og barn fullt ut. På landsbygda står kvinnene for en stor del av matproduksjonen, og i byen er ofte mennenes lønninger, hvis de har en, alt for lave til at de kan underholde familien. Lønnsarbeidsmarkedet for kvinner er imidlertid svært begrenset, så de er henvist til å skape sine egne nisjer i hjemmeproduksjon og handel.

Boforhold og familiestruktur

Bamako består av en rekke forskjellige bydeler av varierende alder og standard. De nyeste bydelene er ofte ulovlig oppførte leirhus på uregulert mark, og mangler all slags teknisk infrastruktur, som vann, avløp og fast veidekke. Bortsett fra strøkene med rikmannsvillaer er de fleste husene enetasjes, også i de eldre, regulerte bydelene. Boligrommene ligger som regel rundt en innmurt gårds plass med felles inngang fra gaten. Her er brønn, ofte noen trær

som gir skygge, og et felles avtrede for alle beboerne. En slik gård er ofte bebodd av en utvidet familie, som flere brødre og deres koner og barn, og innlosjerte slektninger. Andre kan være rene utleieboliger. I begge tilfeller er gårdsplassen oppholdsrommet for alle så lenge det er lyst, her foregår matlaging, spising, klesvask, hvile, bading av barn, besøk, og noen ganger håndverksproduksjon og handel. Det er ikke uvanlig at om en mann har flere koner, bor de i samme gårds plass og skifter på å lage mat til alle. Bor hustruene hver for seg, besøker mannen dem etter tur.

Feltområdet

De fleste som flytter til byen finner husvære hos slektninger eller andre fra hjemstedet den første tiden. For mer permanent bolig søker innflyttere gjerne til de perifere, «ulovlige» bydelene, hvor husleiene er lavere enn i mer sentrale strøk med høyere standard. Datainnsamlingen i dette prosjektet foregår i en slik «ulovlig» bydel, som nå skal rehabiliteres under et byfornyelsesprogram finansiert av Verdensbanken. Her bor 70.000 mennesker på et område som for 20 år siden var beitemark og mangoplantaser. Mange har fremdeles en fot i primærnæringene, husdyrhold er vanlig, hagebruk sysselsetter ikke så få, og de som bor lengst unna hovedveien henter fyringsved i allmenningen. De fleste husene er av soltørket leire, og her er flere leietakere enn huseiere. De fleste gårdene har egen brønn, men rent drikkevann er et problem i tørketiden, da er mange avhengige av å kjøpe vann.

Rammen for prosjektet og en oppsummering av resultatene fra første feltopphold våren 1987 er publisert i Vaa 1987. En delrapport legges fram sommeren 1988 på en internasjonal demografikonferanse (Vaa, Findley & Diallo 1988). Her skal jeg pre-

sentere fire kvinner jeg er blitt kjent med under arbeidet. En er sesongmigrant som har flyttet tilbake til landsbyen etter 8 måneder som hushjelp hos min lokale tolk og hovedinformant. Denne er en ung kvinne med en meget mangfoldig økonomisk og sosial virksomhet. Den tredje profilen er av en slektning og nabo av henne, og den fjerde er en malisk kvinneforskerkollega som jeg arbeider sammen med. De tre første, som alle bor i feltområdet, har jeg gitt oppdiktede navn.

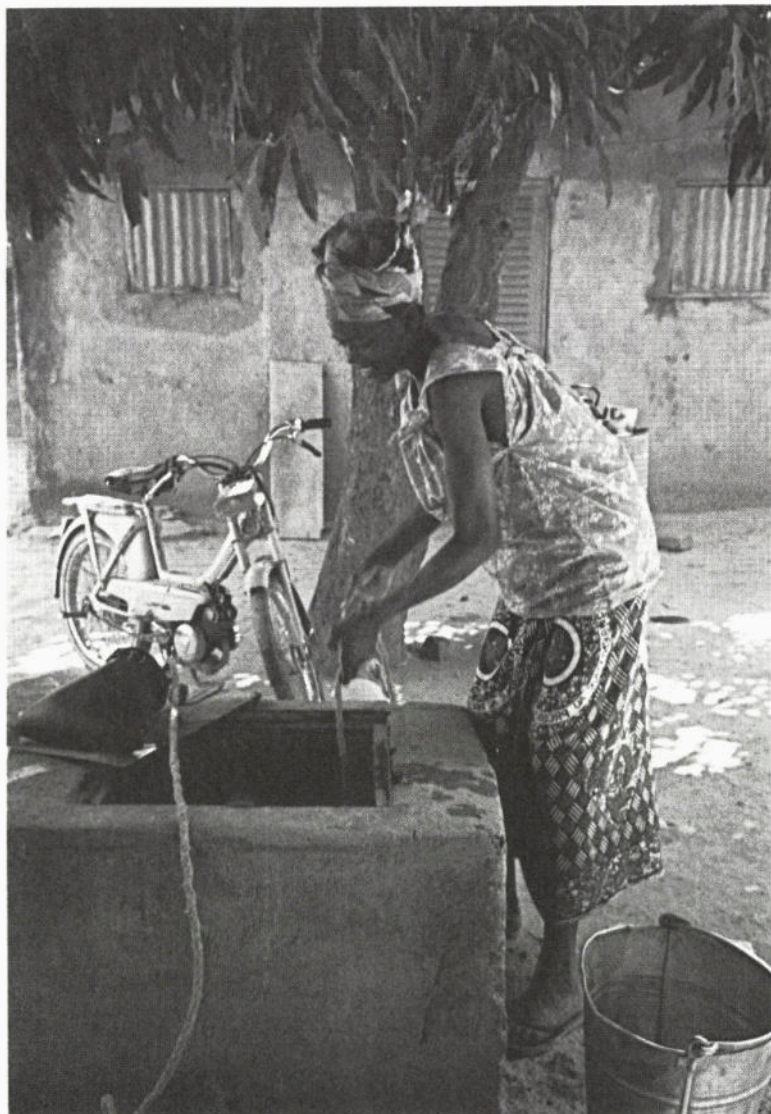
Hushjelp i byen

Rokiatou Diarra er 20 år. Hun kom til Bamako høsten 1986 for å tjene penger til utstyr. Hun er forlovet, og har allerede et barn med ham hun skal gifte seg med. Forloveden var dratt til Elfenbenskysten for å prøve å finne arbeid i innhøstingen der. Hjemme i landsbyen, som ligger ca. 30 mil fra hovedstaden, er det ingen penger å tjene. Rokiatou dro med foreldrenes samtykke, men forloveden hadde neppe gitt henne lov til å dra til Bamako for å ta jobb. Hun har to eldre søstre som begge er gift med bønder på hjemstedet, og en bror som er leilighetsarbeider med dragkjerre i nærmeste by. Av og til tjener han nok til å sende litt penger hjem, for familien har det svært trangt. De dyrker hirse, i tillegg selger moren bunter med ved på markedet. Ved giftemål er det bruden selv eller hennes familie som skal sørge for kjøkkenredskaper og annet utstyr til den nye husholdningen, og Rokiatou så ingen andre muligheter til å skaffe penger til dette enn å dra til Bamako – med barnet på ryggen. Hun tok inn hos en eldre kusine som allerede bodde der, denne skaffet henne huspost i nabolaaget. Arbeidet besto i å lage mat for 6-8 personer, gjøre rent i fire rom, feie gårdsplassen flere ganger om dagen, trekke opp vann fra brønnen og vaske klær. Arbeidsdagen

var ca. 12 timer, og datteren var med henne hele tiden. De bodde gratis hos kusinen, og fikk maten hos arbeidsgiveren. Månedslønnen var 3775 FrCFA, eller ca. 85 kroner. Hun sparte hvert øre, og etter ti måneder kunne hun dra hjem med 2 gryter, 1 plastbøtte, 1 sinkbalje, 5 store og 5 små porselenskopper, 2 øser, og 1 koffert med klær, undertøy og sko. En del av klærne var gaver til søstrene og moren.

Mellom flere verdener

Rokiatous arbeidsgiver heter Salamata Konare, hun er 28 år gammel og vokst opp hos sin bestemor i en provinsby. Hun kom til Bamako som tenåringspige for å gå på skole. Da bodde hun hos en tante. Foreldrene var skilt, og moren bodde allerede i Bamako, men litt utenfor bykjernen hos sin nye ekte mann. Etter avsluttet tiende klasse gikk

Vannet trekkes opp i gummiposer fra 10-15 meters dyp. Foto: Sally Findley

Salamata på ett års hotellfagskole, og fikk jobb som vertinne i spisevognen på jernbanen Bamako-Dakar. Denne jobben lot seg utmerket kombinere med å kjøpe varer i Dakar og selge videre i Bamako. Særlig trykte stoffer og toalettartikler var mye billigere i Senegal og ga gode inntekter. De fleste pengene hun tjente ga hun til sin far, som var kommet ut av fengsel etter å ha

sonet en dom for underslag. Etter en alvorlig ulykke sluttet hun ved jernbanen, og var flere ganger til Dakar for behandling, på jernbanens regning. Disse turene kombinerte hun også med import av stoffer til Bamako. Siden arbeidet hun i noen år i blomsterforretningen på byens største hotell. Nå bor hun til leie hos sin mor og hennes nåværende mann, som eier gården

Salamatas nabo og konkurrent i grønnsakshandel. Foto: Sally Findley

der de bor, men ellers er uten inntekt. Her bor også to barnefamilier og to ungkarer til leie.

For et par år siden begynte Salamata som «selvstendig næringsdrivende», fikk trykket seg visittkort med «Marketing-Publicité» og tok oppdrag for private firma og offentlige institusjoner. Oppdragene er av mange slag, å male skilter, skaffe annonser, formidle oppdrag til produsenter av reklameartikler; som T-skjorter med emblem, vimpler osv. En tid tjente hun svært godt, og åpnet en liten forretning med kunsthåndverk og klær av lokale stoffer. Ved siden av drev hun også en grønnsaksbod, som en yngre søster passet. Forretningene gikk svært godt, og hun underholdt sin mor og flere yngre brødre. Hun strødde om seg med gaver blant barna i nabolaget og til venner, og kunne kjøpe moped og ansette hushjelp. Det siste året har det imidlertid vært langt mellom oppdragene, og butikken er stengt på grunn av reguleringsbestemmelser. Hovedinntektene de siste månedene har vært å være intervjuassistent for undertegnede, og ellers forlite seg på gaver fra hvite velgjørere. Under jakten på oppdrag går ikke så lite tid og penger med til å oppsøke forskjellige «fetisheurs» for å finne ut av hvorfor forretningene går så dårlig, om det er noen som er misunnelig på henne.

Eneforsørger i motgang

Sadio Drahmé er svigerinne av Salamatas mor fra dennes annet ekteskap. Hun er nå 48 år, og kom til Bamako for snart 30 år siden, for å få hjelp av en onkel til å skille seg etter at hennes egen far var død. Hun hadde da en sønn. Onkelen giftet henne snart bort igjen, til en eldre mann som allerede hadde to koner. Han arbeidet som vaktmann i en butikk, men er nå gått av, og har ingen pensjon eller andre inntekter.

Sadio har 6 barn med ham. Han eier huset der hun bor, men ellers har hun underholdt barna alene i mange år. Sønnen fra første ekteskap er dratt tilbake til landsbyen hun kom fra for å hjelpe til i innhøstingen. Det gir ingen kontantinntekter, men kanskje kommer han tilbake med et par sekker hirse. Da håper han å få lønnsarbeid i byen. Den eldste datteren er reist til Elfenbenskysten for å selge stoffer, og sender av og til litt penger hjem. Selv har Sadio drevet med handel helt siden hun kom til Bamako. Hun begynte i det små, med kolanøtter i små hauger, men etter hvert gikk hun over til tekstiler, kjøpte metervarer i stort og solgte i oppdelte stykker. I noen år gikk det svært bra, hun hadde egen bod på det store markedet i sentrum og tjente nok både til å holde barna på skole og jevnlig sende penger hjem til sin egen familie. Men så ble butikken hennes ranet, hun mistet både varelageret og oppspart kapital, og sitter igjen med en stor gjeld, som hun ikke ser mulighet til å få betalt. De siste årene har hun såvidt klart å holde mat i seg selv og de yngste barna med å kjøpe hoder, bein og innvoller hos slakterne på det lokale saue-markedet, som hun så tilbereder og selger i ferdige porsjoner. Det er tungt og skittent arbeid, og gir bare noen få kroner i overskudd per dag. Men å starte noe annet krever kapital, og selv om hun skulle klare å skaffe det, ville kreditorene sørge for at hun ikke kom i gang igjen før all gjeld var betalt.

Kvinneforsker og utdanningsmigrant

Assitan Diallo underviser i sosialpsykologi og samfunnsvitenskapelig metode ved den pedagogiske høyskolen i Bamako, som utdanner lærere i alle fag til den videregående skolen i Mali. Månedslønn i full stilling tilsvarer ca. 1200 NOK, men lønning

gene utbetales ofte med flere måneders forsinkelse. Hun er nå 34 år, og var selv elev her fra hun var 20 til 24 år. Hennes far var folkeskolelærer i en liten by som nå er innlemmet i Stor-Bamako. Hun sørget for at alle hans døtre fikk høyere utdanning, hvilket er meget sjelden. Assitan er den eldste av tre. Etter et år som lærer i ungdomsskolen fikk hun UNESCO-stipend under et spesialprogram for utdanning av kvinnelige demografer fra u-land, på bakgrunn av sin hovedoppgave om kvinnelig omskjæring i Mali. Hun var i alt fem år i USA, dels på stipendier, dels på strøjobber, og nå har hun

en M.A. i demografi og sosiologi, og ikke så få poenger til en Ph. D. i samme fagkombinasjon. Hun håper å få stipend fra neste år til å fullføre doktorgraden i USA. Som tema for avhandlingen har hun valgt kvinnelig arbeidsmigrasjon i Mali.

Assitan er gift med en kollega, som er lærer i fysikk, og de har to sønner på 4 og 2 år. Hennes videre studier vil innebære midlertidig oppløsning av familien, barna skal bo hos Assitans mor i Bamako, og mannen kommer til å pendle mellom Bamako og et kanadisk forskningsinstitutt han samarbeider med.

Demografisk kvinneforskning og studier av kvinner og utvikling er upløyet mark i Mali, og Assitan er meget oppsatt på å få ferdig doktorgraden, «for her er så mye å gjøre». Til nå er kvinneforskermiljøet i Mali nærmest ikke-eksisterende, og hennes kvinnelige kolleger ser lite poeng i å kvalifisere seg videre i forskning. Forskning har i det hele ikke særlig høy status; «Forskning kan ikke spises». Men hun får mye oppmuntring av mannlige kolleger, og er aktiv i den afrikanske kvinneforskingsammenslutningen (AWAARD), som har hovedsete i Dakar.

Mens hun venter på avgjørelsen om stipendiet, arbeider hun deltid sammen med meg, med bibliografiske studier, observasjon, intervjuing og analyse. Og ikke minst er hun et uvurderlig korrektiv når vi diskuterer mine egne observasjoner og fortolkninger. Å arbeide sammen med henne gjør gjennomføringen av prosjektet ikke bare lettere, men mye mer meningsfylt enn om jeg bare skulle arbeide med informanter i slummen for så å dra til Norge for å skrive bok om dem. Assitan er en sjelden fugl i det maliske samfunnet, men gjennom sin familie og gjennom et kooperativ av kvinnelige håndverkere hun er sekretær for, har hun nær kontakt med «vanlige kvinner». Hun sier det stort sett er meget frustrerende å lese bøker om Mali av utlendinger. De er som regel skrevet under en synsvinkel som er fremmed og røper mangel på både kunnskaper og innsikt. Jeg har tillit til at hun vil hjelpe meg unna slike fallgruber. I mellomtiden står jeg i hvert fall for en hårdt tiltrengt ekstraintekt.

Perspektiver

Når jeg kommer tilbake til Bamako sommeren 1988, vil jeg få vite om byfornyelsesprogrammet har gitt bydelen det lovede

drikkevannet, eller om det først og fremst har ført til husleiespekulasjon og ytterligere marginalisering. Like spennende blir det å få vite hva som har skjedd med de kvinnene jeg er blitt kjent med. Har Salamata fått løst sine problemer med ordretilgangen eller har hun funnet seg noen nye nisjer? Kanskje Sadios voksne barn endelig har inntekter nok til å hjelpe moren og søstrene. Og hvis det ikke blir noe av Rokiatous planlagte bryllup, er det mulig hun kommer tilbake for en ny runde som hus-hjelp.

Tilsammen representerer de tre typiske innflyttere til byen. Rokiatou er sesongpendleren, som så langt fra å tiltrekkes av byens lys, drives dit av nøden på landsbygda. Sadio flyktet fra et dårlig ekteskap, men kom raskt inn i et annet som i hvert fall ikke sikrer henne underhold. Men i motsetning til landsbyen hjemme ga storbyen henne muligheter for å utfolde seg i handel og klare seg selv, til og med godt, for en stund. Salamatas far tilhørte den nye middelklassen og lot sin datter dra til hovedstaden for å gå på skole. På grunn av spesielle omstendigheter i familien og stort pågangsmot har hun valgt å slå seg gjennom alene heller enn å gifte seg til relativ velstand. Drivkraften er ikke minst ønsket om å ta ansvar for moren og de yngre søsknene, som faren sviktet.

Gjennom å følge dem og mange andre gjennom nesten to år, vil jeg kunne få et bilde av hvordan de hankses med omskifteligheter i sine nære forhold og i de litt større omgivelser, og hvordan kvinner kan møte de muligheter og begrensninger storbyen stiller dem overfor.

Mariken Vaa
Forsker

Institutt for samfunnsforskning
Oslo

Litteratur

Gugler, Josef og William Flanagan: *Urbanization and Social Change in West Africa*. Cambridge University Press, London 1978

O'Connor, Anthony: *The African City*, Hutchinson University Library for Africa, London 1983

Salas, Rafael M.: *The State of World Population*. UNFPA, New York 1986

Sandbrook, Richard: *The Politics of Basic Needs*. Heinemann, London 1982

Vaa, Mariken: *Urban Growth and Urban Poverty*:

Women's Strategies for Survival in Bamako, Mali. Arbeidsnotat 87:5, Institutt for Samfunnsforskning, Oslo 1987

Vaa, Mariken, Sally Findley & Assitan Diallo: *The Gift Economy: A study of women migrants' survival strategies in a low-income Bamako neighbourhood*. Paper to be presented at the IUSSP Conference on «Women's Position and Demographic Change in the Course of Development». Oslo, Norway 15-18 June 1988

Kvinner arbeid i matrelaterte aktiviteter – kvinners ansvar for barns ernæring: Er det noen motsetning?

Gerd Holmboe-Ottesen og Margareta Wandel oppsummerer her noen inntrykk og resultater fra et pågående forskningsprosjekt om kvinners rolle i matproduksjon og ernæring i Tanzania. Prosjektet har til hensikt å skaffe mer kunnskap om kvinners arbeidsinnsats omkring alt som har med mat å gjøre (fra produksjon og bearbeiding til konsum i familien) og om hvordan dette arbeidet påvirker helse- og ernæringstilstanden hos barna og hos kvinnene selv.

Vår interesse for dette forskningstemaet ble vekket, fordi forskningsrapporter fra flere steder i verden har vist at når kvinner arbeider ekstra hardt i jordbruket kan det gå negativt utover ikke bare egen helse, men også ernæringstilstanden til barna deres. På den annen side er kvinnes innsats i matproduksjonen viktig, fordi de ved dette arbeidet bidrar til den generelle «matauken» i husholdet. Forskning har vist at de derigjennom også øker sin autoritet og

bestemmelsesmyndighet vis-à-vis menn, og at dette kan ha positive konsekvenser for ernæringssituasjonen i husholdet.

I mange afrikanske samfunn er kvinnes rolle i jordbruket spesielt viktig. Dette fordi kvinnene ofte er hovedansvarlig for den delen av matproduksjonen som utføres for å livnære familien. Menn synes å være mer involvert i den del av jordbruksproduksjonen som går til salg. Derfor er kunnskap om kvinners bidrag i matproduksjonen spe-

sielt viktig når man skal planlegge jordbruksprosjekt i Afrika. Mange planleggere har oversett kvinners rolle i så måte, og bidratt til å svekke kvinners muligheter til å brødfø familie og barn.

Forskningsprosjektet og den lokale situasjonen

Vårt forskningsprosjekt startet i februar 1987. Det ble lagt til Rukwa-regionen i Tanzania, hvor NORAD er i en tidlig fase av sitt integrerte landsbygdsutviklingsprogram (RUDEP) i samarbeid med de tanzanianske myndigheter. Ved å drive forskning i dette området og på dette tidspunktet, håper vi at forskningsresultatene vil kunne komme til nytte for planleggere og mottakere av RUDEP.

Undersøkelsen ble igangsatt i to landsbyer på Ufipa-platået, som er et fjellområde på østsiden av den sørlige delen av Tanganyika-sjøen. Her bor Fipa-folket som er av bantuslekt. De fleste er selvforsynende bønder og produserer alt hva de trenger av mat til eget forbruk. Mais, hirse, bønner, løk, tomater, grønne blad og andre grønnsaker dyrkes av nesten alle og utgjør hovedbestanddelene i kostholdet. I tillegg har de fleste bønder noen kyr og kanskje noen høner og griser. Med andre ord, her produseres alt som skal til for å ha et sunt kosthold. I tillegg produseres det en god del overskudd av disse matvarene til salg. Rukwa er faktisk en av de regionene i Tanzania som produserer størst overskudd av mat. Samtidig er Rukwa den regionen som paradoksalt nok har den høyeste barnedødeligheten i Tanzania. Den høye barnedødeligheten skyldes blant annet under- og feilernæring hos barna. Men hvordan er det mulig å finne underernæring i et område som produserer overskudd av mat?

Matoverskudd – underernæring: et paradoks?

Nå viser det seg at denne paradoksale kombinasjonen av høy underernæring og matoverskudd, ikke er uvanlig, men faktisk har blitt funnet også mange andre steder i verden. Noen av de grunnene som har vært oppgitt for denne situasjonen, har hatt med kvinnes situasjon og forholdet mellom kjønnene å gjøre. For eksempel er det pekt på at overskuddsproduksjonen har vært mulig ved at kvinner har påtatt seg ekstra store arbeidsbyrder i jordbruket. Dette har igjen ført til at kvinnene, særlig i høysesongene for arbeidsinnsats på åkeren, ikke har tilstrekkelig tid til sine mer tradisjonelle husmørplikter, som å lage mat og fø unger. Andre forskningsrapporter har forklart denne situasjonen ved å peke på ulike prioriteringer mellom kvinner og menn når det gjelder bruk av inntektene fra jordbruket. Kvinner tenderer til å prioritere familiens grunnleggende behov, særlig behovet for mat, mens menn ofte prioriterer sine egne mer luksuspregede behov og gjerne bruker penger til klokke, sykkel, radio og alkohol. Salg av egenprodusert mat kan derfor skje til tross for at familiens matbehov ikke er dekket. Den andelen av egenprodusert mat som fattige bønder selger, behøver derfor ikke å være uttrykk for et reelt matoverskudd, men heller uttrykk for et behov for kontanter til kjøp av mer eller mindre nødvendige varer og til skatter og avgifter.

Foreløpige forskningsfunn

Hva så med situasjonen i de to landsbyene som er valgt for dette forskningsprosjektet? På nåværende tidspunkt er det ikke mulig å

si noe sikkert om sammenhengen mellom kvinnes situasjon og de rådende helse- og ernæringsforhold i landsbyene, siden forskningsarbeidet fortsatt pågår. Men det er mulig å kaste lys over enkelte forhold som kan være bestemmende for den underernæringen som eksisterer.

I en første undersøkelse av ernæringsstatus fant vi at henholdsvis 36% og 46% av barna under 5 år var underernærte i de to landsbyene. Samtidig var det bare hen-

holdsvis 5% og 15% av familiene som produserte mindre mat enn det de trengte for å være selvforsynte hele året. Er da underernæringen knyttet til kvinnes store arbeidsbyrde, eller skyldes den oversalg av mat og gale prioriteringer fra menns side? Gjenspeiler forskjellen i underernæringsprosent i de to landsbyene seg i forhold som har med relasjonene mellom kjønnene å gjøre?

I en foreløpig gjennomgang av dataene

Kvinnene gjør ofte flere arbeidsoppgaver samtidig. Denne kvinnen ammer sitt barn samtidig som hun bearbeider fingermillet. Foto ved forfatterne

for kvinners og menns arbeidsinnsats under innhøstingsperioden i juli–august, er det tydelig at kvinner jobber langt mer enn menn. Dette gjelder ikke bare for de tradisjonelt kvinnelige gjøremål, men også for jordbruksarbeid. Mens *alle* kvinner iallfall hadde noen timers total arbeidsinnsats hver dag (selv på søndagene), gjorde 40% av mennene mindre enn 1 times arbeid daglig. En del av mennene jobbet imidlertid like hardt som kvinnene i åkeren, men totalt jobbet kvinnene mer, siden de i tillegg også utførte husarbeidet og matlagingen. Disse foreløpige data inkluderer ikke den mest arbeidsintensive delen av året, som er lukingsperioden fra januar til mars. Under denne delen deltar de fleste menn mer aktivt i jordbruket.

Den historiske utviklingen

Samtaler med eldre mennesker i landsbyene har gitt et innblikk i hvordan kvinners og menns arbeid har endret seg over tid fra og med annen verdenskrig. Før var det kvinnene som drev jordbruket så å si alene. Mennenes jobb var å rydde ny jord og å foreta første opphakkning av jorda. Dette var hardt arbeid, men pågikk bare noen få dager et par ganger i året. Kvinnene hakket, sådde, luket og høstet inn. Mennene drev jakt, for den gang var det store skoger og masser av vilt. Dessuten var det mennenes oppgave å hente ved, som det da var overflod av siden hele Ufipa-platået var skogkledd.

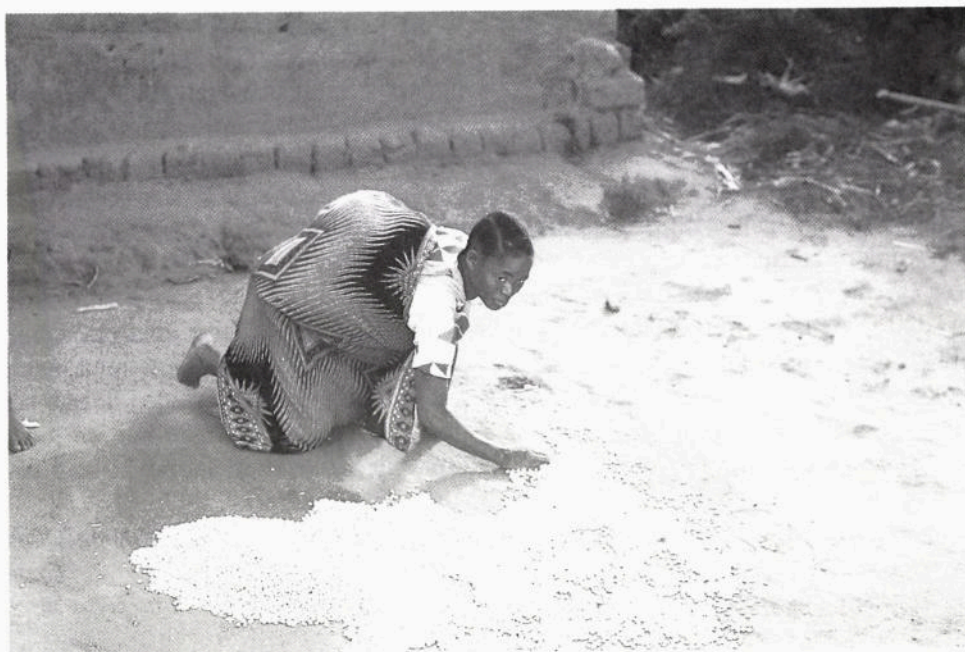
Etter annen verdenskrig har det skjedd gradvise forandringer av jordbruksproduksjonen. Bruk av plog ble mer og mer vanlig. Før dyrket folk mest hirse, og bare litt mais, ofte på samme åker som hirsene. Etter hvert ble nye typer mais introdusert. Disse gir større avkastning i forhold til arbeids-

innsats, og er derfor vurdert som mer lønnsomme enn hirsene. Ettersom pengeøkonomien ble stadig viktigere for bøndene, ble det lagt større vekt på å dyrke mais også for salg. Større vektlegging på mais ble også en viktig del av Nyereres jordbrukspolitikk.

Denne omleggingen i jordbruket fikk viktige konsekvenser for arbeidsdelingen mellom kjønnene og for kostholdet. Plogen ble ansett for å være mennenes redskap. Innføring av plogen førte således til lettelse av menns arbeidsbyrde, men samtidig ga denne arbeidsbesparelsen mulighet til å dyrke opp større arealer. Det ble også gjort, fordi behovet for kontanter økte etter som pengeøkonomien ble viktigere. Det var særlig mais som ble dyrket på pløyd jord. Mais ble således regnet for å være mennenes jordbruksprodukt, og mennene ble på denne måten mer involvert i jordbruket enn de hadde vært før. Denne overgangen til mer jordbruksarbeid for mennene skjedde parallelt med nedtrapping av jakten, fordi avskoging i området førte til at viltet forsvant.

En følge av denne endringen i produksjonsmønsteret er at maisen gradvis har tatt over hirsens viktige rolle i kostholdet. Tradisjonelt ble hirsene tilberedt som ugali (en slags stappe) og representerte hovedbestanddelen i kostholdet, mens maisen ble spist direkte fra kolben. Nå er ugali nesten bestandig laget av mais. Ernæringsmessig er imidlertid hirse et mye mer verdifullt produkt enn mais, fordi det inneholder flere vitaminer og mer protein og jern. Hvilken reell betydning denne omleggingen har hatt for folks ernæringstilstand, er vanskelig å fastslå, siden det ikke eksisterer noen informasjon om ernæringstilstanden i tidligere tider.

I landsbyene var det stor uenighet blant folk om hvorvidt kvinner og menn jobber mer eller mindre nå enn før. En annen undersøkelse fra Ufipa-platået har imidlertid konkludert med at kvinnene har fått mer

*Mais legges ut til tørk i solen. Kvinnene arbeider ofte med et barn på ryggen.
Foto ved forfatterne*

å gjøre i jordbruket som følge av overgangen fra hirse til maisdyrking. Større dyrkningsareal, samt nødvendigheten av mer lusing for mais enn for hirse, økte deres arbeidsmengde. Denne konklusjonen er imidlertid basert på at mennene i liten grad deltar i lusing og innhøstingsarbeidet.

I landsbyene observerte vi at en del av mennene faktisk ikke bare deltar aktivt i lusing og innhøsting av maisen, men også i innhøsting av bønner og andre produkter, unntatt hirse. Dette tyder på at slikt jordbruksarbeid langsomt har blitt mer akseptabelt for menn. Bare arbeid med hirsene står fortsatt i en særstilling og blir fremdeles sett på som «kvinnearbeid». Dette betyr at det iallfall eksisterer muligheter for at menn kan avlaste kvinner mer i jordbruket. Spørsmålet blir da hvilke forutsetninger som må til for at mennene vil arbeide skulder ved skulder med sine koner i åkeren – særlig under lusingen, som er den mest

tidkrevende arbeidsoperasjonen i jordbruket.

Foreløpige data tyder på at mange faktorer spiller inn når det gjelder mennenes deltakelse i jordbruket. Blant annet synes selve dyrkingsmåten å ha en avgjørende betydning. Tids- og tålmodighetskrevene arbeidsoperasjoner overlates fremdeles helt til kvinnene. Når dyrkingsmåten endres, slik at arbeidsoperasjonene blir mindre tålmodighetskrevene, hjelper menn mer til. For eksempel er menn mer villige til å delta i lusing når maisen er sådd i rader, enn når såkornet er spredd utover på tradisjonell måte.

De ubesvarte spørsmålene

Som nevnt viser våre data at en stor prosentandel av mennene ikke gjør noe i løpet av dagen. En viktig ting å finne ut av, er da

om det er nettopp disse mennenes koner som har så mye å gjøre at det går ut over barnas ernæringsstilstand. Det er det for tidlig å svare på, idet vi fortsatt trenger mer informasjon om kvinners og menns arbeidsbyrde under ulike forhold.

I den landsbyen hvor vi registrerte største andel underernærte småbarn, fant vi at barna i gjennomsnitt fikk mat noe sjeldnere enn i den andre landsbyen. Vi har foreløpig trukket den konklusjonen at kvinnes arbeidsbyrde ikke synes å være årsak til forskjellen i underernæringsfrekvens i de to landsbyene. Imidlertid er det funn som tyder på at man i den landsbyen som har mest underernæring, i større grad driver med oversalg av mais og bønner. Om dette oversalte skyldes mennenes prioriteringer og behov for cash, og om dette igjen har konsekvenser for barnas ernæring, vet vi fortsatt ikke. Men det er meget som tyder

på at pengeøkonomien spiller en større rolle i denne landsbyen. Vi hørte også mange kvinner klage over mennene som brukte forholdsvis store summer daglig på «pombe», det lokale ølet.

Man kan imidlertid spørre seg om denne adferden nødvendigvis vil medføre nedskjæringer av måltider for barna. Her kommer også kvinners prioriteringer inn. Hvordan de prioriterer mellom familied medlemmene når det er lite med mat, og hvordan denne prioriteringen henger sammen med kunnskapen de har om barneernæring, er viktige spørsmål som vi nå studerer nærmere.

Gerd Holmboe-Ottesen
Forsker

Margareta Wandel
Stipendiat

Institutt for ernæringsforskning
Universitetet i Oslo

Sovende barn i Mosambik.
Foto: Inger A. Helda

Familiemoral, utviklingsideologi og offentlige rolletildelinger

Malaysiske landsbykvinner i 80-årene

Malaysisk landsbyliv har vært organisert etter et komplisert sett av regler som har holdt formelt mannlig hege-
moni og reell kvinnelig autonomi i en spenningsfylt
balanse. Ingrid Rudie diskuterer her hvordan denne
balansen kan brytes opp og elementene inngå i nye for-
bindelser, når det lokale nå integreres sterkere i større
systemsammenhenger.

For vel 22 år siden, før kvinnebevegelsen
for alvor hadde begynt å stille krav om syn-
liggjøring av kvinner, kom jeg tilbake fra
Kelantan, den deltstaten i Malaysia hvor
islam står sterkest, med et feltmateriale
hvor kvinnene var meget synlige. Det
skyldtes ikke at jeg på noen måte var forut
for min tid. Det skyldtes heller ikke *bare* at
jeg som kvinnelig feltarbeider i et mus-
limsk samfunn ble styrt inn i et visst kon-
taktmønster. Kvinnene ble synlige i mate-
rialet fordi de hadde omfattende og selv-
stendige oppgaver i økonomi og lokalsam-
funn. De eide, arvet og handlet med jord i
eget navn, de deltok i produksjonen og de
dominerte markedshandelen. Samtidig

rådde en klar segregering mellom kjønnene
i offentlige og seremonielle sammenhen-
ger. Formelle religiøse regler understreket
mennes lederskap. Allikevel vil det være
misvisende å si at kvinnes livsrom
begrenset seg til husholdssfæren, mens
mennene behersket den offentlige sfære.¹
Kvinnene hadde en plass i landsbyens
offentlighet; den formelle underordning
som religionen påla dem ble kompensert
ved deres faktiske innflytelse i familiepoli-
tiske saker, deres økonomiske selvstendig-
het og deres komplementære roller i
rituelle sammenhenger.

Går vi konkret inn på organiseringen av
familie og hushold, ser vi på samme vis en

tosidighet i regler og realiteter. Regler som stammer fra religionen understreket mannens lederskap og beskytteransvar, regler som stammer fra sedvane understreket kvinnelig solidaritet og samarbeidsevne. Produktive kvinner hadde forsørgeransvar, og de mest sentrale samarbeidsrelasjonene i et bondehushold kunne godt være bygd over bånd mellom kvinner. Her har vi altså bildet av et lokalt delsystem hvor forholdet mellom kjønnene inneholder noen spenningsfylte elementer. Segregasjonen innebærer i seg selv ikke nødvendigvis en klar over- og underordning. I det kulturelle repertoaret finnes det argumenter for

mannlig hegemoni, men det finnes også tilsvarende argumenter for sideordning. Men de aktiva som fremmer sideordning er kanskje så fast knyttet til en bestemt oppgavefordeling og en bestemt form for kvinnelig fellesskap, at de ikke uten videre kan bringes med inn i industrisamfunnet. Overgangen til industrisamfunnet medfører gjerne at de etablerte fellesskapene brytes opp av geografisk så vel som sosial mobilitet. Dermed kan argumentene for mannlig forrang, som er tydelig til stede i utviklingsideologi og politisk ideologi for øvrig, komme til å vinne når de lokale delsystemene integreres sterkere i større systemsammenhenger.

«Mor Halimah» i ferd med å telle opp en båtlast med bananer i 1965. Hun var da en av de fremste handelskvinnene i landsbyen. Foto: Ingrid Rudie

Virkingen av dette kan ytterligere forsterkes ved at mediealderen holder sitt inntog i forkant av industrialderen – her er mange og effektive kanaler for politisk retorikk i videste forstand.

I 1987 og 88 er jeg tilbake i det samme området for å prøve å følge opp noen av disse spørsmålene.

Inn i medie- og industrialderen

Malaysia er et ressursrikt land i rask, men ujevn utvikling. Den rådende filosofien er

en komplisert blanding av kapitalistisk utviklingstenkning og sterke statlige styringstiltak, en kombinasjon som blant annet har sin rot i en spesiell historisk og etnopolitisk situasjon. Kineserne er den befolkningsgruppen som har båret oppe bykultur og sekundær- og tertiæryrker under og etter kolonitiden. De har utgjort det økonomiske ledersjiktet, men også inntil ganske nylig storparten av en urban arbeiderklasse.

Malayene fordeler seg sosioøkonomisk på en annen måte. Flertallet har utgjort en relativt udiffereinsierte bondebefolkning, men det har også vært en liten elite av adelig

*I 1987 har hun trappet ned på handelsvirksomheten. Hun har vært i Mekka sammen med sin mann, og hun har kjøpt tomter til to av døtrene sine i nærheten av sitt eget hus. Hennes livskarriere har vært vellykket ut fra hennes generasjons kriterier.
Foto: Ingrid Rudie*

eller kongelig herkomst, som fremdeles er sterkt representert i det politiske ledersjiktet. Ved frigjøringen fikk malayene det politisk-administrative hegemoni, en stilling de senere har styrket.

I begynnelsen av 70-årene lanserte regjeringen den såkalte New Economic Policy, som er en mangefasettert plan for å bringe malayene opp mot kinesernes nivå når det gjelder kapitalkontroll og deltagelse i moderne virksomheter for øvrig. Enkelte av disse initiativene er formelt nøytrale til kjønn, mens andre overser kvinnes produktive roller. Den vekten som legges på å rekruttere malayer til nye typer karrierer fører med nødvendighet til at noen kvinner rekrutteres, selv om det ikke finnes noen formelle regler for å sikre dette. Den tvetydige segregasjonen som gjaldt og gjelder på lokalplanet, gjentar seg på høyere nivåer av samfunnsmessig integrasjon, men der får den kanskje andre fortegn. Det settes ikke eksplisitte grenser for kvinner yrkeskarrierer og utdannelsemuligheter. På arbeidsmarkedet skjer imidlertid en åpenlys sortering. I det politiske liv er segregeringen meget tydelig, selv om den ikke hviler på formelle regler: Mannlige lederes koner blir ledere for partienes kvinneorganisasjoner, og sakene de forutsettes å interessere seg for er sentrert om kvinnes reproduktive roller. I konkrete utviklingstiltak så som nydyrkingsprosjekter og offentlig organisert opplysningsarbeid og kursvirksomhet dominerer likeledes idéen om kvinners reproduktive oppgaver, mens deres tradisjonelt sterke stilling som produsenter med egen rett glemmes.

Religionen er også innvevd i politikken. Malayene er muslimer, islam er statsreligionen. I en situasjon med etnisk konkurranse kommer islamske idiomter til å få en ekstra sterkt politisk symbolverdi. I Malaysia, som i mange andre land, har det i de senere årene funnet sted en revitalisering av islam. Fellesnevneren for bevegelsens

mange varianter er at et stadig mer lesekyndig publikum reviderer sin folkelige religiøse praksis til fordel for en praksis som er mer informert av Koranens tekster. Derved rettes søkelyset også mot en rekke områder av familieliv, seremoniell og sedvanerett hvor praksis blir forsøkt rensket for «u-islamske» elementer.

Når livsverdener utvides

Den livsverden kvinnene nå har å finne sin plass i, kan beskrives som et økonomisk, organisatorisk og kulturelt sirkulasjonssystem som omfatter det tradisjonelle lokale utgangspunktet så vel som avgjørelsesprosesser på høyeste nivå. Jeg blir nødt til å angripe disse komplekse sammenhengene ved å stille noen mer spesifikke spørsmål, og velge et ståsted for mine egne observasjoner. Et sett overordnede spørsmål kan formuleres slik:

1) Hvilke betingelser må være til stede for at segregasjonen skal fungere henholdsvis sideordnende og underordnende?

2) Kan de kulturelle og organisatoriske aktiva kvinnene har i sine lokale fellesskap på noen måte konverteres over i det moderne samfunnets karrieresystem?

3) (egentlig en mer spesifikk avledning av spørsmål 2): Hva skjer – idémessig og organisatorisk – med kvinnes lokale oppgavesystem?

Mitt ståsted for datainnsamlingen er et lokalsamfunn med den viften av tilpasninger som brer seg ut av det i form av «nye» og «gamle» karrieretyper innenfor lokalitetens fysiske grenser, samt personer som «eksporteres».

Analytisk forsøker jeg å angripe problemene på flere nivåer, som kan avgrenses slik:

Interpersonelt/organisatorisk nivå

Dette omfatter bl.a. endring og stabilitet i

sentrale relasjoner (mann-kone, mor-datter, og trekanten mor-datter-svigersønn). Videre forsøker jeg å forstå noe av hierarkiske og egalitære elementer i relasjoner utenom familien (i arbeidsforhold, religion og møter mellom offentlighet og grasrot).

Intrapersonelt nivå

Dette dreier seg om ulike prinsipper for identitetsdannelse. Formes individet til å bli en selvtilstrekkelig samfunnsborger, eller en komplementær familieperson? (Dette må antas å få konsekvenser for muligheter til å delta på ulike områder av samfunnsutvikling).

Overordnede kommunikasjonssirkler

«Det lokale» og «det overlokale» kan ikke bare ses som to atskilte nivåer, men inngår i sluttede kommunikasjonssirkler hvor kulturelle elementer (verdier) gripes, bearbejdes, og «slippes løs» igjen i modifisert form. Jeg vil forsøke å illustrere ved å bruke politisk retorikk som eksempel: Politikken er en del av kulturen, den legitimerer og legitimeres av visse tema og verdier i den videre kulturelle matrise. Det er f.eks. et uklart skille mellom hvordan folk tenker om familiemoral, og hva politisk retorikk legger til når det blir nødvendig for politikerne å appellere til slike verdier. Det er fristende å låne et bilde som opprinnelig ble skapt for å karakterisere virkningen av TV-mediet, nemlig at *kulturen kommuniserer med seg selv* ved at visse verdier og holdninger som allerede er til stede, blir grepet og utdypet.² Politiske avgjørelser og politisk retorikk tar utgangspunkt i kjente problemer og etablerte verdier, og i neste runde nedfelles resultatet på lokal organisasjon og ideologi og modifiserer disse. På mikronivå kan vi da se hvordan individet kommuniserer med seg selv og sine nærmeste omgivelser i sine forsøk på identitetsforvaltning – på en slik måte at modifikasjonene virkelig gjøres. Ikke alle nye inn-

flytelser kan med rimelighet sammenfattes under rubrikken politikk, og i det følgende snakker jeg mer upresist om en rekke innflytelser av økonomisk, politisk, religiøs og annen orden.

Jeg skal nå gi noen korte glimt av en analyse ut fra stikkordene *identitetsdannelse* og *familieorganisasjon*.

Levende og ideelle modeller for identitet

Vi kan si at identitetsdannelse foregår ved at individet preges kulturelt av modeller som enten er levende forbilder, eller ideelle modeller – abstraherte idéer om prototyper. Ideelle modeller er *mytiske* i egentlig forstand for så vidt som de holder fram sentrale verdier i kulturen.

Variasjonene i blandingsforholdet blir interessant. Vi kan kanskje skille mellom to hovedprinsipper for identitetsdannelse. Det ene går ut på at aktuelle roller og ferdigheter overleveres som et sett eller en pakke fra nærstående levende modeller, mens de ideelle modellene stort sett er abstraksjoner av dyder som finnes hos de levende modellene. Den middelaldrende generasjonen av landsbykvinner har fått bygget opp sin identitet som et kompleks av ferdigheter og ansvarsområder som er forenet i samme person. Det omfatter et sett av relasjoner eller relasjonstyper som gjelder i de ulike samhandlingssituasjonene, og en bestemt etikette for selvpresentasjon. Alt dette er blitt overført som en komplett pakke som har dannet grunnlag for å gjennomføre et livsprosjekt i en landsbysetting. Den har satt kvinnen i stand til å ta familieansvar, å underholde seg selv og andre, og å ta vare på sitt seremonielle eller sosiale rykte. De voksne modellene er blitt sett som fullstendige personer av de unge under

sosialisering. Derved tas pakken for gitt, den er «normal» og «naturlig». Når det gjaldt ideelle modeller, var disse f.eks. Den religiøse kvinnen, og Den suksessrike markedshandleren. Enkelte levende personer ble ansett for å komme nær opp til disse idealene.

I 80-årene er det 9 års obligatorisk skole, og de fleste fullfører denne. Skoleundervisningen tar jentene rent fysisk ut av kontakt med de voksne kvinnes arbeidsfellesskap. Den kvalifiserer til, og åpner forventninger om, et annet yrkesrepertoar. Dersom dette klaffer, fjerner de seg som voksne ytterligere fra det tette totalfellesskapet. Det lokale repertoaret av modeller blir fragmentert eller gjennomhullet, hele pakken er ikke lenger like selvfølgelig for alle. I tillegg er det kommet nye modeller som nok også er levende modeller, men som samtidig er fjerne og fragmenterte. En kan f.eks. strebe etter en yrkesrolle, men har oftest ingen modell for den totale personen som denne yrkesrollen skal være en del av.

De ideelle modellene er likeledes blitt utvidet. De gamle finnes fremdeles, men nye er kommet til. En av dem er Den perfekte husmoren. Selve ordet husmor (*suri rumah*) var kommet inn i de flestes aktive ordforråd i tiden mellom mine to feltarbeider. Modellen skapes gjennom økonomiske og politiske prosesser, politisk retorikk og ukepresse.

Resultatet av disse prosessene blir at yrkesroller og husmorroller dels er blitt mer klart avtegnet og spesialisert, dels definert på et ikke-lokalt grunnlag. Et yrke er etter denne modellen noe man velger eller ikke velger, noe man søker etter på et arbeidsmarked, noe man oppnår eller ikke oppnår. (Produktiv identitet var noe man tidligere hadde som en selvfølge.) Husmorebegrepet løfter ut og lager en kategori av en del oppgaver som tidligere ikke hadde noe annet navn enn «å se etter barn og hus».

Familie, økonomi og politisk retorikk

Malaysiske foreldre er redde for ikke å få døtre. Kommer det tre-fire sønner på rad, vil mange begynne å se seg om etter en adoptivdatter. Forholdet mellom mor og datter er særlig nært og kunne tidligere ofte være et bærende element i husholdsorganiseringen. Enten mor og datter bodde sammen eller ikke, gjennomgikk dette forholdet gjerne flere faser av gjensidighet, som kunne ta mange nyanser mellom ensidig forsørgerplikt den ene eller den andre veien, og fullt balansert, tosidig samarbeid. Både sønner og døtre hadde selvsagt plikt til å forsørge foreldrene i alderdommen, men kvinnes plikt var mer total, idet den omfattet både materiell støtte og omsorg. Forholdet mellom mor og datter var tilskrevet, totalt og betingelsesløst. Forholdet mellom ektefellene kunne en i hvert fall i tidligere tider beskrive som mer kontraktbasert. Skilsmissefrekvensen var høy, det stabile ekteskapet var grunnet på godt praktisk samarbeid som besto sine prøver. Religionen ga og gir mannen forrang i å ta de formelle skritt til å innlede skilsmisse, men når det kom til realiteter, kunne de selvforsørgende kvinnene like godt ta initiativet.

Det som nå er i ferd med å skje i skjæringspunktet mellom økonomiske og politiske makroprosesser på den ene siden og familiesystemet på den andre, kan kort regnes opp slik:

- Sosialpolitikk prioriteres lavt. Utjevningstiltak inngår ikke i regjeringens bestrebelser på å «utrydde fattigdom». Dermed finnes det ikke noen form for alderspensjon for andre enn dem som har vært i offentlig tjeneste, og understøttelsestiltak for øvrig begrenser seg til et mikroskopisk beløp til fattige som *kan dokumentere* at de

ikke har nær familie. Det betyr at plikten til å forsørge eldre og uføre fremdeles uavkortet er en familieplikt. Familiens ansvarlighet på alle områder er da også ett av de honnørtemaene som sterkest fremheves i den politiske retorikk. Kommunikasjons-sirkelen er komplett, her gripes det tak i dypt rotfestede verdier som så forsterkes og utdypes.

– Mens eldre inntil nylig ble tatt vare på innenfor rammene av et mangedimensjonert arbeids- og produksjonsfellesskap, blir det nå mer og mer slik at de er avhengige av å få et pengebidrag fra barn som er lønns-takere. Forskjeller i barnas evne og vilje til å bidra fører derved til at forskjellene i de kår de eldre har, forstørres og synliggjøres. Behovene for ren understøttelse melder seg også tidligere i livet i takt med at de flerfasede og nyanserte samarbeids- og omsorgs-relasjonene opphører. At disse opphører har igjen sammenheng med flere økonomiske og kulturelle faktorer, som kan sammenfattes i at bytteforholdet blir for ulikt samtidig som det ofte oppstår tilsvarende ulikheter i livsstil mellom generasjonene. Forholdet mellom barn og foreldre, og spesielt forholdet mor–datter, fortsetter å være like sterkt som før, men mister samarbeids-aspektet og beholder forsørgelsesaspektet.

– Forestillingen om kvinnelig produktivitet holder seg, men det er langt færre kvinner enn menn som har lønnsarbeid, og ren husmortilværelse utkrystalliserer seg som et alternativ. Forholdet mellom ektefeller blir mindre kontraktpreget og mer ulikt; skilsmissegreken avtar.

– Kvinner uttrykker sterke ønsker om å ha egen inntekt. Det er to typer begrunnel-

ser: «for å supplere mannens inntekt» og «for å være fri til å bruke pengene uten å spørre mannen først». Denne friheten er gjerne blant annet frihet til å støtte egne foreldre uten å være avhengig av ektemannens velvilje.

– I den grad døtre mister mulighetene for å gi hele pakken av materiell understøttelse og omsorg, kan de etter hvert komme til å bli mindre verdifulle enn sønner. Det vil i tilfelle også være et nytt trekk ved familie-kulturen.

Denne korte oversikten har grepet tak i to eksempler på intra- og interpersonelle prosesser, men det har ikke vært plass til noe konkret bilde av de menneskene jeg arbeider med. Jeg får avrunde med å si at hovedvekten ligger på å forstå noe av tilpasningen til de kvinnene som har mange av de nye elementene i sin identitetsoppbygging, og som forsøker å oppfylle pliktene overfor den eldre generasjon samtidig som de i sterkere grad enn før forutsettes å «tilhøre» sin ektemann og sine barn.

Ingrid Rudie
Amanuensis

Institutt for sosialantropologi
Universitetet i Oslo

Noter

1. Denne etter hvert berømte distinksjonen ble trukket av Michelle Rosaldo i boka *Women, Culture and Society* for å forklare utbredelsen av mannsdominans. Synspunktene har hatt stor gjennomslagskraft, men har etter hvert veket plass for mer nyanserte analyser.
2. Kfr. J. Fiske: *Introduction to Communication Studies* (Methuen & Co. Ltd., London 1982)

Mosambik – kvinnevennlig folkejustis?

Den nye grunnloven av 1975 i Folkerepublikken Mosambik proklamerer i art. 17: «Frigjøring av kvinnene er en av statens grunnleggende oppgaver. I Folkerepublikken Mosambik har kvinner og menn like rettigheter og plikter; likestillingen gjelder på de politiske, økonomiske, sosiale og kulturelle områder.» Nina Berg og Aase Gundersen diskuterer her i hvilken grad arbeidet for likestilling mellom kjønnene blir fulgt opp i de nye folke-domstolene.

Domstolloven bestemmer at dommerne i den lokale folke-domstolen skal dømme etter sin sunne fornuft og rettferdighet i den konkrete sak. Dvs. at folke-domstolen i sin rettsanvendelse ikke bygger på rettskilder som lover, lovers forarbeider eller tidligere dommer på området når dom avsies. Den eneste begrensning som dommerne er bundet av, er at skjønnsutøvelsen må foretas i samsvar med prinsippene i grunnloven og den nye konstitusjonens ånd. Vår hypotese er at det vide skjønnstemaet folke-domstolene dermed er gitt kan føre til en rettsanvendelse som opprettholder et kjønnsrollemønster i stedet for å endre det i samsvar med intensjonene i det nye lovverket. Vårt spørsmål er: Hvilke forhold ved de lokale folke-domstolene og deres rettsanvendelse innebærer muligheter eller er barrierer for at målsettingen i grunnloven om likestilling mellom kjønnene kan oppnås?

Vi har nettopp avsluttet forprosjektet om «Folke-domstolens betydning for kvinners rettslige stilling i Mosambik». Vi arbeidet i folke-domstolen i landsbyen Luis Cabral i 6 uker i august-september 1987. Landsbyen ligger i utkanten av Maputo, hovedstaden i Mosambik. Vi overvar alle de 27 sakene som var oppe for domstolen i denne perioden og utarbeidet fullstendige rettsreferater. Samtidig tok vi systematiske notater fra det som foregikk i og utenfor domslokalet i tilknytning til saken. Studien ble geografisk begrenset til denne landsbyen som har ca. 20 000 innbyggere.

Folke-domstolen som institusjon

Mosambik har som et av de få land i Afrika valgt å bygge opp et enhetlig rettssystem

Domstolen i arbeid med behandlingen av en ekteskapskonflikt. Til høyre: partene, med ryggen til: dommerne, stående: vitne som avgir forklaring og bak: artikkelforfatterne med prosjektets tolker Dr. Alpeheus Manghezi og Dr. Albie Sachs.

etter frigjøringen, i stedet for å la ulike former for «customary law» fungere side om side med den moderne statlige retten. En del av reformarbeidet består i organisering av et nytt domstolssystem med utstrakt bruk av lege dommere. De lokale folke-domstolene er en del av systemet. Tidligere var det høvdingen som stod for konfliktløsning i landsbyen. Høvdingssystemet hadde langvarige tradisjoner og fungerte også under portugisernes kolonivelde. Portugiserne sørget for at det ble innsatt lojale høvdinger, som ble utpekt på bakgrunn av rikdom og makt i landsbyen. I de nye lokale folke-domstolene skal dommerne velges av og blant folket i folkemøte i landsbyen. Valg foretas hvert 5.-6. år. Kandidatene nomineres gjennom det administrative apparat i landsbyen og godkjennes av partiet på distriktsplan, det vil si et nivå høyere enn landsbyen. Kandidatene har overhodet ingen juridisk

utdanning, og deres arbeidsbakgrunn representerer den jevne mann og kvinne i landsbyen.

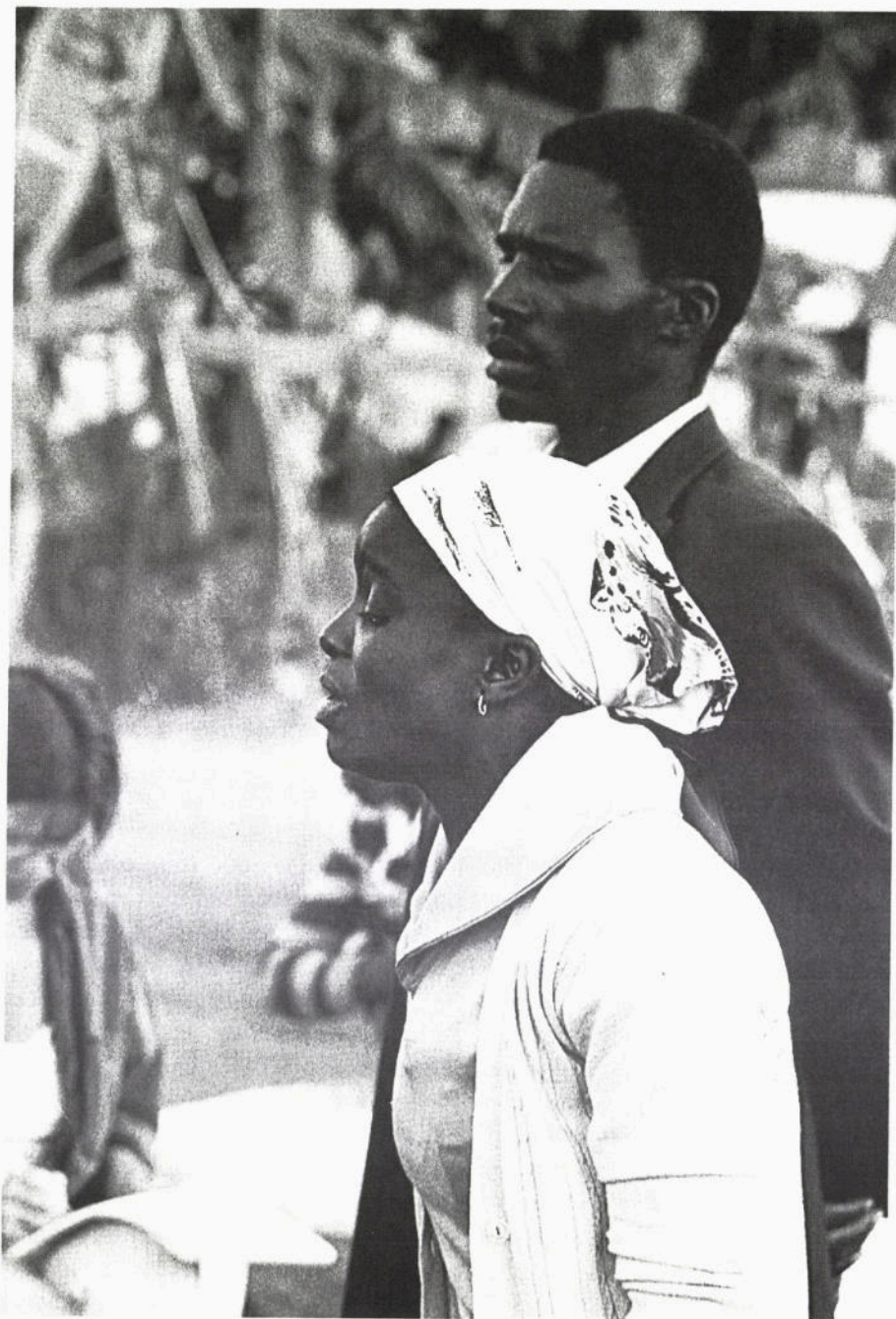
Domstolloven sier at den enkelte folke-domstol skal bestå av tre til fem dommere. I praksis velges ofte flere dommere fordi folke-domstolene sliter med en stor arbeidsmengde. Det er et prinsipp at en eller flere av dommerne skal være kvinne(r).

Domstolen har begrenset kompetanse i både sivile saker og straffesaker. Den kan blant annet ikke idømme fengselsstraff, men gjør bruk av straffesanksjoner som bøter, tvangsarbeid og fysisk avstraffelse. Domstolen kan bare idømme skilsmisse i ekteskap som ikke er offisielt registrerte. De fleste ekteskap i Mosambik er ikke offisielt inngått, men stiftet i henhold til tradisjonelle ritualer. Det nye rettssystemet har i tillegg innført begrepet «de facto union», og anerkjenner som ekteskap forhold hvor

partene har levet sammen som mann og hustru i tre år eller mer.

Folkedomstolen er den laveste instans i domstolshierarkiet, og er den eneste

instansen som kun har lege dommere. Instansene over folkedomstolen kan i oppbygging og sammensetning sammenliknes med det norske domstolssystemet, selv om

*Ekteskapskonflikt. Den kvinnelige parten framfører sitt partsinnlegg med sterke følelsesutbrudd.
Foto ved forfatterne*

det ennå ikke er fullt utviklet. Disse domstolene består av juridiske dommere som arbeider sammen med et flertall av lege dommere. Rettsanvendelsen bygger på lover og andre rettskilder som i våre domstoler.

Samtidig som folkedomstolen er den laveste instansen i domstolshierarkiet, er den høyeste instans i et mer uformelt hierarki for konfliktløsning i landsbyen. Under folkedomstolen kan vi si det er tre instanser som mekler i tilsvarende saker som folkedomstolen har kompetanse til å avsi dom i. Systemet starter i storfamilien. Her kan en konfliktløsningsprosedyre få likhetstrekk med en domstolsbehandling. Familiene til de respektive partene og partene i konflikten møtes, og det forsøkes å komme fram til løsninger partene kan godta. Landsbyen er videre organisert i enheter på ti hus med en leder. Tanken er at lederen skal motta konflikter som ikke har funnet sin løsning eller ikke egner seg for behandling i storfamilien. For hvert «kvarter» på femti hus finnes en administrerende «chefe» som har myndighet over ti-husenhetene. Han mottar konflikter som ikke er løst eller ikke egner seg for behandling i instansene under. På toppen av dette hierarkiet finner vi folkedomstolen.

Slik møtes to forskjellige typer systemer for konfliktløsning i folkedomstolen. Det ene systemet er et uformelt system bygget på tradisjoner og sedvane, og det andre er et moderne, formelt system organisert etter retningslinjer nedfelt i grunnloven og domstolslovgivningen.

Nytt rettsapparat – nye prinsipper

La oss se på hvilke muligheter og barrierer som ligger i det nye systemet når det gjelder gjennomføringen av likestilling og likhet.

En stor nyvinning ved innføringen av folkedomstolen var prinsippet om kvinnes deltakelse i domstolsarbeidet. At det alltid skal sitte minst én kvinnelig dommer i folkedomstolen, skulle være en garanti for at kvinnes interesser blir belyst og ivarettatt, slik formålet med grunnlovens art. 17 er. Vårt materiale viser at dette ikke nødvendigvis er tilfelle.

I folkedomstolen i Luis Cabral var en av de fire dommerne kvinne. I løpet av den perioden studien varte, ble det avholdt valg på nye dommere. Blant de ti som da ble valgt er fire kvinner. Hoveddelen av vårt materiale er imidlertid innhentet mens det bare var én kvinnelig dommer. Hun spilte en mindre aktiv rolle enn sine mannlige kolleger. Dommerpresidenten uttrykte i intervju om funksjonsfordelingen i domstolen at hennes rolle var «å gi av sin livserfaring». Dette skyldtes nok i stor grad at hun var den eneste av dommerne som var analfabet, og at hun snakket dårligere portugisisk enn sine mannlige kolleger. Dette førte til at hun ikke kunne ta del i den praktiske siden av domstolsarbeidet, som referatføring, dokumentutstedelse etc. Den kvinnelige dommeren engasjerte seg spesielt i visse typer saker, som særlig angikk moralske spørsmål. De mannlige dommerne viste da stor respekt for hennes synspunkter.

Når vi ser på hvilke kvinner som blir valgt til dommere, er det imidlertid forhold som gjør at de ikke alltid er noen garanti for at «kvinnesynspunktene» blir fremmet i retten. Flertallet av de kvinner som får sine saker behandlet i folkedomstolen, er i aldersgruppen «unge» til «middelalderende». De kvinner som blir valgt til dommere, er derimot ofte eldre kvinner. Også representanter for OMM (den nasjonale kvinneorganisasjonen) var jevnlig til stede i domstolen og ble rådspurt av dommerne i visse typer saker. De fleste av disse tilhørte også den eldre generasjon kvinner, som er

meget opptatt av kvinners omsorgsplikter for familie og hjem. Vi opplevde således flere ganger divergens i prinsipielle spørsmål mellom de unge kvinnene som var parter i sakene og disse eldre kvinnene. Både den kvinnelige dommeren og OMM-kvinnene tenderte mot moralisering på viktige områder i kvinners liv, som omsorgsarbeid og seksualitet. Selv om kvinnedeltakelsen i folkedomstolen har klare fordeler for kvinner som opplever konflikter, kan den dermed også ha som bieffekt at den legitimerer en praksis som til en viss grad konserverer tradisjonelle verdier.

En annen stor nyvinning ved innføringen av folkedomstolene, er at den tradisjonelle rettens regler ikke lenger skal legges til grunn som retningslinje for konfliktløsningen. Denne reformen skulle absolutt gavne kvinnes rettsstilling, idet kvinner har en svak posisjon i den tradisjonelle retten

(customary law). Nå er det prinsippene i grunnloven og i konstitusjonens ånd som skal legges til grunn, og dermed likestillingsprinsippet i grunnlovens artikkel 17. Denne reformen snudde med et håndslag opp-ned på kvinnes rettsstilling. Mosambik forsøker her å bruke retten som instrument til sosial endring ved å innføre reformer som ligger foran det som må antas å være den alminnelige holdning hos borgerne. For at retten skal virke i en slik situasjon, kreves et godt utbygget rettighetsapparat som den enkelte kan påberope seg. I folkedomstolen skal dommerne avgjøre sakene i henhold til «sunn fornuft og rettferdighet». Med en så vid skjønnsfullmakt er det opp til den enkelte dommer hva han eller hun legger i disse begrepene. Dette åpner for en sterkt verdiladet argumentasjon fra dommernes side, og gjør at tradisjonelle holdninger kan bli rådende i retts-

anvendelsen. Likestillingsprinsippet i grunnloven kan da lett bli flotte ord uten reelt innhold.

Tilgjengelighet

Folkedomstolen har uten tvil gitt kvinnene en mulighet til å få sine konflikter behandlet av et nøytralt organ som de ikke hadde tidligere. Dette innebærer en klar bedring av kvinnes reelle rettsstilling. Under det tidligere systemet var korrupsjon nokså utbredt, og det var ofte nødvendig med en gave til høydingen for i det hele tatt å få saken behandlet. Dette skapte problemer for kvinnene, idet mannen er den som råder over familiens eiendom. Erfaring fra vår egen kultur viser at kvinner ofte vegrer seg mot å gå til domstolene med sine konflikter, av økonomiske, psykologiske og sosiale årsaker. Med folkedomstolen har Mosambik etablert et konfliktløsende organ som er tilgjengelig for kvinner både formelt og reelt. Behandling i domstolen medfører overhodet ingen kostnader for partene. De framlegger selv sine partsinnlegg og domstolsbehandlingen foregår i en uformell atmosfære. Folkedomstolen benyttes også i stor grad av kvinner som opplever konflik-

ter. Et flertall av sakene i vårt materiale er anlagt av kvinner. Domstolen gir kvinnene en reell mulighet til å fremlegge sine synspunkter, både når de selv går til sak og når sak er blitt anlagt mot dem.

Et system i utvikling

I Mosambik foregår det møysommelige arbeidet med utviklingen av en ung stat som har hatt en trang fødsel og som fortsatt kjemper mot en utmattende krigføring og omfattende hungersnød. Dette gjør selv sagt sitt til at tiltak som støtter opp om de rettslige reformene ikke får høyeste prioritet hos myndighetene. Vårt materiale viser at innføringen av likestillingsprinsippet i grunnlovens art. 17 og det nye folkedomstolssystemet med utbredt kvinndeltakelse er store og viktige skritt på veien mot reell likestilling for Mosambiks kvinner. Som vi har pekt på i denne artikkelen, er det likevel et stykke igjen til målet er nådd.

Nina Berg

Stipendiat

Aase Gundersen

Stipendiat

Avdeling for kvinnerett

Universitetet i Oslo

«Mobile Maids» i Midt-Østen

Kvinnelig arbeidsmigrasjon fra Sri Lanka

Sri Lanka har siden begynnelsen av 80-tallet sendt et betydelig antall kvinner på kontraktarbeid i Den arabiske gulf. Grete Brochmann drøfter ulike sider ved fenomenet; samfunnsmessige drivkrefter og bakgrunnsfaktorer, samt ulike aktuelle og potensielle konsekvenser av denne relativt nye pendlertrafikken.

Gallegama er en liten muslimsk landsby, 20 kilometer fra kysten i det sørlige Sri Lanka. Landsbyen har i alle år vært fattig, og har livnæret seg ved å selge sin arbeidskraft til omliggende, mer velstående risbønder. Landsbyens næringsgrunnlag har vært så magert at befolkningen i lange perioder har vært avhengig av myndighetenes matforsynings- («food-stamp») program.

Den som i dag uforvarende hadde havnet i Gallegama, ville trodd landsbyen drev en eller annen vellykket geskjeft, og forøvrig levde et anstendig middelklasseliv. Store, nye hvitmalte murhus med taksten og utsmykkede trekarmer møter en langs den lille hovedveien som utgjør landsbyen. Kontrasten til de små palmebladhyttene, som pleide å være familienes husvære, er iøynefallende. «Dubai Women» er svaret man ville fått om man spurte etter årsaken til denne tilsynelatende velstand. Det viser

seg at alle landsbyens hushold så nær som to, har sendt minst ett kvinnelig familie-medlem på kontrakt-arbeid til Gulfen. Kvinnene jobber på 2-årsbasis, som hushjelper i arabiske hushold, og har ikke anledning til å besøke sine egne familier i løpet av denne perioden.

Denne lille landsbyen er, som vi skal se, noe spesiell i denne sammenheng. Like fullt viser den til et fenomen som i stadig større grad har satt sitt preg på fattige småsamfunn i Sri Lanka de senere årene. Tusener av srilankiske kvinner har siden slutten av 70-tallet hatt ett eller flere opphold i Gulf-familier, de fleste kvinnene er i alderen mellom 20 og 35 år, gifte og med små barn.

Hva får disse unge kvinnene til å selge arbeidskraften sin til arabiske hushold, flere tusen kilometer hjemmefra, uten mulighet til å følge opp sine egne barns tid-

lige oppvekst på nært hold? – Kvinner som tidligere knapt har beveget seg utenfor sitt hjemlige domene, og som langt mindre har satt sine ben i en Boeing 747.

Det nære og umiddelbare svaret ligger i kontrasten mellom palmehytten og mursteinshuset i vår lille landsby i sør. Det samme svaret møter oss i slumområder i hovedstaden Colombo, der et stort flertall av migrantene blir rekruttert, selv om det synlige resultatet av Midt-Østen-oppholdet ikke er så prangende. Like fullt kan en vanligvis raskt skille ut «The Mid East Houses» fra bølgeblikkskurene som ellers dominerer bildet.

Dette materielle språket virker sterkt på omgivelsene. – Hvem ønsker ikke å skape seg og sin familie fastere grunn under føttenes hvis anledningen byr seg? Og anledningen har budt seg. Like fullt har denne kvinnelige arbeidsmigrasjonen så mange

oppsiktsvekkende sider at den ansporer til nærmere studier. Ikke minst *kjønnsrolle*-dimensjonen vekker interesse, i og med at den tradisjonelle kjønnsarbeidsdelingen blir satt på hodet. Det er faktisk *kvinne* som gjennom dette kontraktarbeidet blir familiens klare hovedforsørger, som sprenger lokale og kjønnsmessige grenser, forlater mann og barn og begir seg ut i en helt fremmed verden for en lengre periode.

Internasjonalisering av arbeid

Eksport av arbeidskraft er ikke noe nytt fenomen i Sri Lankas historie. I årrekker har landet vært offer for såkalt «brain drain», der utdannet arbeidskraft søker til fetere beiter i den industrialiserte del av verden. Det nye ved situasjonen er at *fattige*

Hevet boligstandard ved hjelp av Gulf-penger Foto: Grete Brochmann

«Shanty Canal» – slumområde i Colombo med et stort antall Gulf-migranter. Foto: Grete Brochmann

mennesker utgjør den dominerende delen av migrantene, og at kvinner rekrutteres i stor skala. I stort er disse kvinnene, «Mobile Maids» som de ofte kalles, ofre for den internasjonale arbeidsdelingen, der billig arbeidskraft er en ressurs for de fattige landene på linje med råvaretilgang og gunstig infrastruktur. Den nyere arbeidsmigrasjonen fra Sri Lanka til Midt-Østen er i så måte av samme karakter som den u-lands/i-landsmigrasjon vi kjenner gjennom innvandrerne i våre egne land.

Det sterkt systematiserte *kontraktspektet* likner på det en finner i det sørlige Afrika, der menn krysser landegrensene for å jobbe i de sørafrikanske gruvene. I likhet med den sørafrikanske migrasjonen, er den srilankiske *syklisk*. Implisitt i kontrakt-systemet ligger kravet om at arbeidstakeren skal reise hjem etter endt arbeidsperiode,

før evt. ny kontrakt inngås. Det ligger også i systemet at migrantarbeiderens familie ikke flytter med til arbeidsstedet. Den strukturelle gevinsten arbeidsgiver oppnår med dette, er blant annet å slippe reproduksjonsutgifter til f.eks. boliger, skole- og helsevesen. Senderlandet, eller arbeidstakerens familie, må selv ivareta disse funksjonene.

Mottakerlandene har heller ikke hatt utgifter med oppfostring og evt. fagopplæring av den arbeidskraften de mottar ved denne typen migrasjon. Det er altså snakk om en utbytting av arbeidskraft på tvers av landegrensene, der de fattigste landene underbyr hverandre i pris for å konkurrere om utenlandsk valuta i form av arbeidslønninger.

Sri Lanka reklamerer internasjonalt med å ha «Asias billigste arbeidskraft». Aller

billigst er kvinnearbeidskraften, som de senere årene i stadig sterkere grad har blitt trukket inn på arbeidsmarkedet.

Migrasjon fra Sri Lanka – en nasjonal sikkerhetsventil

I utgangspunktet må fenomenet arbeidsmigrasjon forstås ut fra den sosiale og økonomiske utvikling som har muliggjort og/eller befordret fenomenet. Migrasjon er en prosess med samfunnsmessige konsekvenser på mange nivåer, både i sender- og mottakerlandet. Generelt kan man si at migrasjon involverer en hel skala av nivåer, der migranten selv befinner seg i den ene enden, og det internasjonale samfunn i den andre. Individenes aggregerte betingelser får ringvirkninger på de øvrige nivåene, samtidig som makrostrukturene er viktige bakenforliggende variabler i systemet: Den eventuelle strukturelle tvangen skapes og vedlikeholdes av krefter som ligger utenfor migrantens innflytelse. En bredere analyse av arbeidsmigrasjon må vurdere fenomenet som en sammensatt prosess der kulturelle og politiske faktorer må trekkes inn i tillegg til de økonomiske. De samfunnsmessige strukturene må vurderes som *handlingsbetingelser* som gjør det rasjonelt å migrere. Med andre ord, forholdet mellom strukturelle betingelser og *aktørmotivasjonen* må analyseres. Drivkreftene i systemet må kartlegges: Hvilke faktorer setter dynamikken i gang, og hvilke krefter opprettholder systemet når det er etablert?

Arbeidspendlingen fra Sri Lanka til Gulf-statene kan på makronivå forstås som et svar på komplementære utviklingstendenser innen ulike deler av verdensøkonomien på 70-tallet. I store deler av den tredje verden ble arbeidskraftseksport for alvor satt i verk som erstatning for de synkende råvareprisene innen disse landenes krise-

rammede økonomier.

I Sri Lanka hadde utviklingen på 70-tallet vist stadig sterkere krisesyntomer, med gjeldsbyrde, produksjonssvikt og tiltakende varemangel. Den nåværende regjeringen kom til makten i 1977, som et svar på en utbredt misnøye med forholdene i befolkningen. President J. Jayawardene vant valget på en økonomisk liberaliseringspakke, – en eksportorientert industrialiseringsstrategi, der hjulene skulle fås i gang ved å åpne økonomien utad.

Innteksskalaen har etter 1977 blitt mer polarisert ved at de rike er blitt rikere og de fattige fattigere. Blant den fattigste delen av befolkningen har levestandarden gått førbart ned de senere årene.

I den andre enden av migrasjonsbroen, i araberstatene i Gulfen, var utviklingen på 70-tallet nærmest komplementær. Disse landene sto overfor tidenes største vekstperiode som følge av de økte oljeprisene på begynnelsen av 70-tallet. Lanseringen av storstilte utviklingsprosjekter gjorde arbeidskraftbehovet større enn landet selv kunne tilfredsstille. En utstrakt arbeidskraftimport ble løsningen. I begynnelsen gjaldt dette hovedsakelig *mannlig* arbeidskraft, spesielt i byggebransjen. Etter hvert gjorde den gjengse araberfamilies bedrede økonomi det også mulig å kjøpe *kvinnelig* arbeidskraft til bruk i husholdningene. Sri-lankiske kvinner har her hatt en helt spesiell rolle fra starten av, fordi de representerer den billigste arbeidskraften som kunne oppdrives, og fordi mange av de andre aktuelle landene i regionen (f.eks. India, Pakistan, Bangladesh og Indonesia) har hatt strenge restriksjoner på *kvinnelig* arbeidskrafteksport.

Faktiske kjennetegn ved arbeidsmigrasjonen

Arbeidskrafteksporten startet i relativt

beskjeden skala i 1977 og har siden hatt en eksplosjonsartet vekst. De første årene var det i all hovedsak menn som reiste. Fra og med begynnelsen av 80-tallet har imidlertid kvinnekontingenten økt relativt sterkest, og utgjør pr. i dag majoriteten (57%) av migrantene. Tre fjerdedeler av disse kvinnene er gift, og 76% av disse igjen har fra ett til fire barn. En klar majoritet av kvinnene rekrutteres fra Colombo og omegn, skjønt andelen kvinner fra utkantstrøk har vært økende i det siste. Singalesere har hele tiden være numerisk i flertall blant kvinnene. Etterspørselen etter muslimske kvinner har imidlertid vært økende fra arabisk hold av religiøse grunner, slik at denne befolkningsgruppen nå er overrepresentert blant de kvinnelige migrantene.¹ Den totale kontingenten til Midt-Østen har vært vanskelig å fastslå, på grunn av man-

gelfull registrering, men ulike kilder anslår at 60–70 000 kvinner trolig nå befinner seg i Gulfen til enhver tid. Eksport av arbeidskraft til Midt-Østen representerer i dag den nest største kilden til utenlandsk valuta. Ferske tall tyder på at denne trafikken i løpet av kort tid vil passere den ærverdige tesektorens ledende posisjon i srilankisk økonomi.

Migrasjonen skjer på basis av en arbeidskontrakt som blir undertegnet gjennom forskjellige rekrutteringsinstanser i Sri Lanka. – Lovlige og ulovlige agenter har etablert sitt nettverk på strategiske steder, og viser seg å være en innbringende gjeskjeft. I tillegg til den organiserte formidlingsvirksomheten er kvinnes egne nettverk virksomme, både når det gjelder å komme i kontakt med agentene og gjennom direkte formidling, f.eks. ved at kvinnene kobles

personlig til arbeidsgiver gjennom venner eller slektninger som allerede har vært i området.

Innbringende, men dyrkjøpt alternativ

Spranget i forståelse fra den nasjonale og internasjonale arena til det enkelte hushold og den enkelte kvinne er stort, og koblingene mellom makrobetingelsene og den enkelte kvinnes motivasjoner er ikke nødvendigvis rettlinjede. Det er, på grunn av de store sosiale kostnadene, snarere grunn til å fremheve det slående ved at kvinnene reiser, på tross av at de strukturelle betingelsene ligger til rette. Beretninger fra hjemkomne migranter gir i vidt monn inntrykk av *vanskelige arbeidsforhold* i alle henseende. Lokalavisene i Sri Lanka bringer nesten daglig historier om mishandling (voldtekt, avstraffelser etc.), uregulert arbeidstid, brudd på lønnsavtalen og ikke minst små og store tragedier knyttet til migrasjonen i kvinnenes familier hjemme i Sri Lanka. Kulturkollisjonen er også sterk. De fleste av de srilankiske kvinnene som reiser snakker bare morsmålet sinhala eller tamil, og har følgelig svært begrensede muligheter til å kommunisere med arbeidsgiver. Moderne arabiske husholdninger byr også på store tekniske skranker: Få av de srilankiske kvinnene har noensinne håndtert en støvsuger eller mixmaster. Videre setter den muslimske kvinnerollen (og i dette tilfellet *arbeidsforholdet*) strenge rammer for sosial omgang i den eventuelle fritiden. En stor andel av kvinnene får *aldri* lov å gå ut av huset på egen hånd, og lider følgelig av ensomhet og isolasjon. Til tross for den tøffe arbeidssituasjonen som venter hushjelpene, og som de aller fleste er velinformert om på forhånd, oppsøker de srilankiske kvinnene rekrutteringsagentene i

jevne strømmer. Motivasjonen til å migrere på tross av alle dystre meldinger om arbeidsforholdene i Midt-Østen, antyder noe om alvoret i de sosiale og økonomiske problemene i Sri Lanka.

Når det gjelder den enkelte aktørs motivasjoner, er trolig nøkkelordet *alternativer*. Gevinsten er forholdsmessig så stor (ca. en tidobling av lønnsnivået hjemme) at de sosiale kostnadene ved å reise blir akseptert av et stort antall kvinner. Det synes også langt vanskeligere for disse kvinnene å skaffe seg lønnsarbeid i Sri Lanka enn i Gulfen. Dette fremmede arbeidsmarkedet tilbyr følgelig lettere tilgjengelig og bedre betalt arbeid i en sterkt presset økonomisk situasjon.

Et fenomen av motsetninger

Lønnsnivået for hushjelpene i Midt-Østen er høyt, også sammenliknet med det generelle inntektsnivået i Sri Lanka. 2500 rupies pr. måned er for eksempel omtrent den lønn en universitetslærer oppnår med sin mangeårige utdanning. Nå ville de aller fleste universitetslærere ha store problemer med å holde levestandarden om de bare skulle leve på denne lønnen, men sammenlikningen viser likefullt til noe av det paradoksale ved den kvinnelige Midt-Østen-trafikken.

For det første, når en vet at den klare majoriteten av de kvinnelige migrantene kommer fra de fattigste lag av befolkningen (Korale 1985), skulle en anta at to år med en svimlende inntekt, sammenliknet med hva de er vant til, ville gi dem et sosialt løft som virkelig monnet. For det andre ville det ikke være overraskende om også kvinner fra høyere sosiale lag fant lønnen så attraktiv at de satset to år i utlandet på å legge seg opp kapital, tatt i betraktning at arbeidsmarkedet i Sri Lanka heller ikke for dem gir

de største muligheter.

Når ingen av disse antakelsene blir bekreftet ved nærmere studier, har det med et samspill av faktorer å gjøre, – økonomiske, sosiale og kulturelle.

Akkumulert elendighet

Hva den enkelte kvinne og det enkelte hushold får ut av en kontrakt i Gulfen er avhengig av en rekke forhold. For det første har forskjellige hushold ulike *inngangsressurser* før kontrakten undertegnes. Hva slags økonomi husholdet har som basis i dagliglivet uavhengig av Gulf-pengene; hvor mange husholdsmedlemmer som trenger forsørgelse (de enkelte medlemmenes plassering i livssyklusen); husholdets grad av forgjelding; nettverks-ressurser og ikke minst familiens generelle sett av ressurser som utdanning, helse, grad av organisering etc., samspiller og påvirker mulighetene til å nyttiggjøre seg de relativt sett gode inntektene fra Midt-Østen. For det andre er selve oppholdet i Gulfen i svært ulik grad «vellykket» for migrant-kvinnene. Noen blir svindlet av rekrutteringsagenten og/eller arbeidsgiver, og får ikke utbetalt lønn i tråd med kontrakten; noen klarer ikke det fysiske eller psykiske arbeidspresset, og må avbryte kontrakten før den er avsluttet; noen blir hjemkalt på grunn av sykdom eller andre problemer i familien og noen blir utsatt for «uhell» av ymse slag, – alt medvirkende til å redusere verdien av oppholdet. Den tredje faktoren som påvirker sluttresultatet har med disponering av midlene å gjøre. Forvaltningen av de jevnlig hjemsendte pengene er av stor betydning for husholdets mer varige gevinst, og varierer sterkt. Gitt at utgangspunktet er svært magert i de aller fleste tilfellene, vil marginale forskjeller i planlegging og disponering få store utslag, relativt sett. Hvorvidt pengene brukes kontrollert,

investeres og eventuelt spares, eller om de kastes bort på alkohol, «ekstravagant forbruk» eller gambling er åpenbart vesentlig. Vår lille muslimske introduksjons-landsby, Gallegama, viser med all tydelighet at forsiktig planlegging kan føre til ganske slående resultater, – selv med et svært beskjedent utgangspunkt, når man satser alt på ett kort, nemlig husbygging. Gallegama er imidlertid som nevnt ikke typisk. Selv om et stort antall hushold bruker deler av midlene på å bygge nytt hus eller forbedre det gamle, er utslaget ikke så ekstremt.

Forhold knyttet til de tre forskjellige stadiene eller nivåene (inngangsressursene, prosessbetingelsene og disponeringsvirkningene) virker sammen og bestemmer hva det enkelte hushold får ut av en kontrakt i Midt-Østen. Det en i praksis vanligvis finner når en studerer den kvinnelige arbeidsmigrasjonen, er at fattigdommens onde sirkler holder disse menneskene fast i samfunnets lavere sjikt, selv om de har hatt opptil flere kontrakter i Gulfen bak seg.

Middelklassens dilemma

Når det gjelder middelklassens kvinner, stiller de i en annen kategori når det gjelder inngangsressurser, selv om også deres økonomiske basis har forvitret de senere årene, avhengig av hvilken sektor de tilhører. Gitt deres overlegenhet på *alle* variable (inngangsressurser, prosessbetingelser og disponeringsvirkninger), skulle mulighetene for et økonomisk løft være til stede. Når så ytterst få middelklassekvinner faktisk reiser, har det trolig med sterkt befestede kulturelle skranker å gjøre. Det blir i det srilankiske samfunnet vurdert som klart mindreverdig å ta arbeid i andre folks hushold, noe som også reflekteres i lønnsnivået i denne sektoren. Kvinner som overhodet har andre alternativer, vil i det lengste holde seg unna denne typen arbeid.

Dette kulturelle imperativ ser ut til å gjelde, selv om arbeidet utføres utenfor landegrensene, og til en lønn som overskrider det de samme kvinnene kan oppnå hjemme.

En står følgelig i den noe paradoksale situasjon at de som faktisk reiser har en så dårlig utgangsposisjon at de sjelden klarer å overskride fattigdommen, mens de som virkelig *kunne* gi levestandarden en vitamininnsprøyting, av andre grunner ikke nyttiggjør seg muligheten. Det blir i stedet maktpåliggende for disse middelklassekvinnene å *avgrense* seg fra «The Mobile Maids», som i enkelte tilfeller nå kan konkurrere om å ha de fineste sariene og størst antall gullringer rundt armene. De bedrestilte kvinnene har en tendens til å ironisere eller latterliggjøre de «nyrike» tilbøyelighetene. Mye av denne holdningen gjenspeiles også i aviser og ukeblader, der Midt-Øst-kvinnene ofte fremstilles i komiske tegneserier o.l.

Frigjøring eller nedsliting?

Jeg fokuserte innledningsvis på de mest oppsiktsvekkende *kjønnsmessige* aspektene ved migrasjonen, – kvinnes grenseoverskridelse i dobbelt forstand. Selv om valget er kulturelt og sosialt mindre drastisk å ta etter hvert som flere og flere reiser, gjenstår *handlingen* den enkelte kvinne foretar og *opplevelsen* hun har av oppholdet, som noe banebrytende i livet. Hun forvalter plutselig impulser fra en annen verden og representerer et fenomen som har hatt stor gjennomslagskraft i det srilankiske samfunnet. «The Dubai Woman» har etter hvert slått inn i kulturelle uttrykksformer som teater, tegneserier, vitser o.l., og har blitt et sosialt fenomen folk flest forholder seg til. Hun har også i en lengre periode vært langt utenfor sin manns daglige kon-

troll, og ikke minst, hun har blitt en økonomisk viktig, for ikke å si uunnværlig, person i husholdet. Hvilke langsiktige konsekvenser en så drastisk forandring av rollemønsteret vil ha er foreløpig vanskelig å vurdere, ettersom migrasjonen er et nytt fenomen.

En åpenbar konsekvens av migrasjonen er at kvinners arbeid har blitt *synliggjort* i en helt ny forstand. Kvinnes tradisjonelle «fagopplæring» i husholdssysler har plutselig blitt lukrativt salgbar på arbeidsmarkedet. Det har blitt en økonomisk *tilgang* å ha arbeidsføre døtre, ikke bare en *utgift* gjennom brudepristradisjonen. – Kan man sende to eller flere døtre til Midt-Østen samtidig, begynner inntektene virkelig å monne.

Hvor står migrantene og senderlandet om ti år?

Arbeidsmigrasjon er en tilpasning til en skiftende virkelighet for senderstaten såvel som for migranthusholdene. For staten har migrasjonen innebåret et sårt tiltrengt pusterom i eksportøkonomien. For migrantene har mulighetene i Midt-Østen langt på vei representert en *overlevelsesstrategi* under langsomt forverrede levevilkår. For begge parter er imidlertid dette landskapet svært sårbart.

Migrasjonsforholdet er i seg selv på mange måter en bekreftelse av avhengighetsforholdet senderlandet står i til det internasjonale markedet: Senderstaten er ikke selv i stand til å sysselsette arbeidsstokken på en produktiv måte og lar kortsiktige valutabehov styre sysselsettingspolitikken. Det er ofte snakk om en midlertidig fortrenkning av indre strukturelle problemer, – en sikkerhetsventil i en situasjon der arbeidsløshet og mangel på utenlandsk valuta utgjør viktige skranker for økonomisk vekst. Sårbarheten og avhengigheten

øker hvis det ikke skapes koblinger i økonomien mellom lønnsarbeidet i Midt-Østen og den interne produksjon, som kan virke som buffere når eventuelt mulighetene til migrasjon reduseres.

For husholdene øyner man den samme avhengigheten på et lavere nivå. Fattigdomssyndromet gjør i stor utstrekning at migranthusholdene ikke klarer å skape seg et nytt næringsgrunnlag på basis av arbeidskontraktene i Gulfen. Når mulighetene for fortsatt migrasjon tørker inn, enten fordi det enkelte hushold ikke lenger ser seg i stand til å sende noen, eller fordi mottakerlandene stenger kranen, kan følgelig disse husholdene finne seg selv i en ytterst vanskelig situasjon. Riktignok kan boligstandarden være hevet flere hakk, og barnas helsetilstand bedret, men familiens økonomiske basis er tilbake ved utgangspunktet. *Psykologisk* vil trolig dette føles enda verre, i og med at de har hatt en fot inne i en annen verden, og vennet seg til et daglig forbruksnivå langt ut over det realistiske.

Foreløpig ser det ut til at den *kvinnelige* migrasjonen vil kunne fortsette enda noen år. Hva som skjer i vår lille landsby Gallegama når den siste migranten har vendt

hjem, kaller på dystre spådommer. Landsbyen vil da sitte igjen med store, tildels tomme hus i et område der fremtiden byr på få produktive muligheter. Allerede nå er størstedelen av stedets menn arbeidsløse, og familiene er fullstendig avhengig av Gulf-pengene. De muslimske Gallegama-kvinnenes store bidrag til landsbyens standard kan vise seg å bli et kortvarig møte med «Mekka».

Grete Brochmann

Stipendiat

Institutt for fredsforskning

Oslo

Noter

1. Alle disse tallene er hentet fra en større nasjonal survey som Ministry of Plan Implementation gjennomførte i 1984/85: Korale 1985

Litteratur

- Birks, J. and Sinclair, C.: *International Migration and Development in the Arab Region*. ILO, 1980
- Korale, R.B.M. et al.: *Foreign Employment. Sri Lanka Experience*. Ministry of Plan Implementation. Colombo 1985

Kvinner og norsk industri-etablering i Malaysia

I prosjektet «Kvinner og norsk industrietablering i Malaysia: Integrasjon eller marginalisering?» inngår det tre delstudier. Prosjektet skal som helhet vurdere hvorvidt kvinner som arbeider i norsk industri integreres eller marginaliseres i de utviklingsprosesser som pågår, samt skaffe kunnskap om kvinner og industrialisering generelt. Marit Sørvald er ansvarlig for den delstudien som presenteres her. I artikkelen tar hun for seg norske bedrifters tilpasninger og strategier i forbindelse med kjønn og etnisitet.

I 1984 foretok jeg en studie av kvinnelige arbeideres livs- og arbeidsforhold i norske bedrifter i Sri Lanka, som viste at de norske bedriftene bød på bedre arbeidsforhold enn bl.a. ILO-rapporter kunne dokumentere (Sørvald, 1986). Likeledes viste den at kvinner som arbeidet i disse bedriftene, definerte sin livssituasjon mer positivt enn mye annen forskning har kunnet dokumentere (se også Lim, 1983).

Bakgrunn

Malaysia-prosjektet er interessant nettopp for å kunne sammenlikne norske bedrifter i Sri Lanka og Malaysia. Hvilke strategier og tilpasninger velger de norske bedriftene

her, og hvilke rammebetingelser representerer Malaysia? Bedriftenes strategier vil bli belyst i en aktør-modell hvor handlingsvalg og strategi innenfor gitte rammebetingelser blir sentrale begreper. Bedriftene som aktører har begrenset rasjonalitet og kunnskap i det handlingsfelt de opererer innenfor. Derfor vil utilsiktede konsekvenser av handlingsvalg gjøre seg gjeldende. Med strategi menes systematiske handlingsvalg som foretas av en aktør for å nå det ønskede mål. Tilpasninger er valg som gjøres uavhengig av en bevisst strategi, samt de justeringer som foretas for at målsetningen skal bli nådd.

Rammebetingelser i den handlingskonteksten som her skisseres, representerer betingelser i etableringslandet som gir

føringer for handling, gir muligheter og setter begrensninger for bedriftens handlingsvalg. For det landet som har innført rammebetingelsene, skal de være hensiktsmessige og regulerende. For bedriftene representerer de regler og normer som kan hindre dem i å nå sine mål. Aktørenes strategi kan derfor være å prøve å endre rammebetingelsene. I vertslandets rammebetingelser inngår økonomiske og kulturelle dimensjoner.

I denne krysskulturelle konteksten hvor styrking av konkurranseposisjoner for bedriftene generelt, produksjon av et overskudd, nye markeder og lavere produksjonskostnader er målsetningene, opererer norske bedrifter som aktører med verdier og normer fra arbeidslivet i Norge. Bedriftene må justere og modifisere sine strategier i forhold til kulturelle forhold. Men også innenfor de økonomiske rammebetingelser som er gitt, vil bedriftene ha strategier og tilpasninger som endres og modifiseres. Hvordan dette manifesteres i den enkelte bedrift, vil bli belyst. Er det noe særnorsk ved bedriftene i Malaysia, og foregår det en sammensmelting av to ulike kulturer? Malaysia har en befolkning på 15 mill. hvorav 55% er malayere, 35% kinesere, og 10% indere.

Feltarbeid og metodisk opplegg

Det er seks norske produksjonsbedrifter i Malaysia. Disse er Jotun, Corrocoat, Scania, Mustad, Viking Askim og Trallfa. Bortsett fra Mustad, har alle bedriftene enten malaysisk eller annen utenlandsk partner. Jeg har samlet data i alle.

Første fase av feltarbeidet i Malaysia ble gjennomført av alle prosjektmedarbeiderne, Merete Lie, Ragnhild Lund og meg. De to andre delstudiene skal ta for seg en av

bedriftene. Endringer av kvinnelige arbeideres livsløp, og kvinnelige arbeideres tilknytning til og betydning for husholdet, er hovedfokus i disse delstudiene.

Foruten bedriftsleder, ble personalsjef, innkjøpssjef, produksjonssjef, representanter fra fagbevegelse, arbeidsledere, linjeledere og noen kvinnelige arbeidere intervjuet. Neste fase ble for meg igjen å besøke de norske bedriftene, hvor de samme personene skulle intervjues, og også yterligere respondenter ble valgt ut til intervju. Dette var nøkkelpersoner som ikke var oppdaget tidligere, og personer som jeg ble kjent med ved gjentatte besøk.

Oppholdet i hver bedrift var 2 uker. Bedriftene er svært ulike, både med hensyn til grunn for uteetablering, produksjon, administrasjon, størrelse, beliggenhet, og hvor lenge bedriftene har vært etablert i Malaysia. Personene som er intervjuet har hatt ulik tid til intervju og samtaler. Og det har vært vanskelig å gjennomføre et likt metodisk opplegg på alle bedriftene. Det metodiske opplegget er basert på åpne samtaler, formelle og uformelle intervju. For å få en klar forståelse av produksjonskjeden, har jeg observert produksjonen. I to av bedriftene fikk jeg også være med på interne møter, hvor personalproblemer, produktkvalitet og arbeidsforhold ble diskutert. En av bedriftene har flere lokale underleverandører som ble besøkt. Ved å delta i måltider, ta bilder og filme i bedriftene, ble jeg relativt godt kjent med de ansatte, og fikk mye informasjon ved uformelle samtaler.

Feltarbeidrollen jeg gikk inn i var basert på åpenhet og vektlegging på uformell kontakt, men på grunn av språkproblemer er det hovedsakelig de engelsktalende som er intervjuet. Dette er en klar svakhet ved utvalget av informanter, siden språkkunnskaper er knyttet til etnisitet. Kinesere og indere behersker engelsk bedre enn malayere.

*Denne muslimske kvinnen arbeider i Mustads fabrikk i Malaysia. Her binder hun fiskekroker til fiskelinen.
Foto: Marit Sørvald*

*Disse kvinnene lodder to og to fiskekroker sammen til «double-hooks». Mustad produserer kun for eksport.
Foto: Marit Sørvald*

Flere av bedriftene har kvinner i ledende posisjoner. Disse ble intervjuet om både bedriften og sitt eget arbeid, men også om syn på kvinner i arbeidslivet. Delprosjektets kvinneedimensjon gjorde dem spesielt interessert. Mange av disse kvinnene gikk aktivt inn i rollen som informanter, men var også selv aktive intervjuere. Etter å ha svart på mine spørsmål, sendte de spørsmål tilbake til meg. Dette ble en viktig del av det bildet jeg har dannet meg av kvinner på de ulike nivåene og fra de ulike etniske gruppene i bedriftene. De uformelle samtaler med menn har også gitt verdifull informasjon om kjønnsrelasjoner og kulturelle, økonomiske og politiske forhold i landet.

Kjønnsmessig arbeidsdeling i produksjonen

Tre av bedriftene sysselsetter bare menn i produksjonen. I de tre andre finnes det fra 40 til 60 prosent kvinner blant arbeiderne. I de mannsdominerte bedriftene anvendes mer avansert teknologi. Det er videre en tendens til at kvinner utfører mer arbeidsintensive oppgaver enn menn. Dette er ikke entydig. I en av bedriftene utfører menn samme arbeid som kvinner. I alle bedriftene finnes det også kvinner som arbeidsledere og linjeledere.

Hvorfor denne kjønnsmessige arbeidsdelingen, som vi kjenner godt fra annen industriell produksjon? Forklaringene er både kulturelle og økonomiske. Lokal ideologi om kvinnens plass i samfunnet og et kjønnsdelt arbeidsmarked gjelder også i Malaysia. Og er der før de norske bedriftene etablerer seg. Tilbud og etterspørsel på arbeidsmarkedet påvirker også ideologi om kvinner (kjønn) og arbeid og vil eventuelt over tid endre disse forholdene (Lim, 1984).

På spørsmål stillet til arbeidsledere i den av bedriftene hvor den kjønnsmessige arbeidsdelingen er mest ekstrem, fikk jeg svaret at kvinner ikke passet til å gjøre alle typer arbeidsoppgaver. Biologiske forhold blir brukt som argument. Ideologi om kvinner og arbeid er klart utslagsgivende for den interne arbeidsdelingen i bedriften. Inntrykk fra Malaysia er at oppfatninger om hva som er kvinners og menns oppgaver, synes å være mer rigide enn i Norge. Ansettelser av arbeiderer i bedriftene foretas av malaysere, og deres ideologi er annerledes enn nordmenns ideologi. En utenlandsk bedriftsleder vil nødvendigvis gå imot lokale normer på områder som vil skape konflikter i arbeidsmiljøet. Og der de gjør det, vil det være visse betingelser som legitimerer forholdet.

Kun en av bedriftene har fagbevegelse. Grunnen til dette er blant annet at flere av bedriftene har pionerstatus i landet, og da sier lovverket at bedriftsledelsen kan nekte arbeiderne å organisere seg. Dette er en av de rammebetingelsene som Malaysia tilbyr utenlandske investorer. Fagorganiserte representanter ga inntrykk av at stillinger innehatt av kvinner sjelden ble oppjustert, og at kvinner oftere enn menn ble definert som ufaglærte. En kvinnelig arbeider kunne være «general worker» i 10 år uten å få sin stilling oppjustert. Dette gjaldt spesielt produksjonskleder som først og fremst sysselsatte kvinner. Det var færre kvinner enn menn blant de fagorganiserte. Kvinnene ga uttrykk for at de mannlige arbeiderne ikke ivaretok kvinners interesser i organisasjonen, og at det derfor ikke var grunnlag for fagorganisering.

Arbeidsdeling basert på kjønn og etnisitet

Malaysisk kultur er ikke ensartet. Det malaysiske er forskjellig fra det kinesiske og

det indiske. I alle bedriftene finnes personer fra de ulike befolkningsgruppene. Malayeres (muslimer) syn på kvinners plass i samfunnet vil variere fra inderes (hinduer) og kineseres (kristne, buddhister m.m.) syn. Den flerkulturelle konteksten kombinert med det sosiale kjønn er da forhold som norske bedriftsledere må forstå og håndtere på en måte som ikke støter det kulturelle. Hvordan fremtrer da arbeidsdelingen med hensyn til kjønn og etnisitet i de norske bedriftene?

Den karakteristiske organisasjon vil se ut på følgende måte:

Bedriftsleder (norsk, mann)

Avdelingssjefsnivå (kinesere, menn, kvinner)

Kontormedarbeidere (kinesere, kvinner)

Arbeidsledere (kinesere, indere, menn, kvinner)

Produksjonsarbeidere (malayere, indere, menn, kvinner)

Mønsteret går igjen i alle bedriftene, selv om det finnes avvik, og denne arbeidsdelingen avspeiler det malaysiske samfunn generelt. Det er for eksempel ikke malaysiske kvinner å finne på mellomsjefsnivå. Det kan finnes malaysiske menn, men svært få. Og det finnes kinesere som produksjonsarbeidere, men de er i mindretall. Det lokale arbeidsmarkedet varierer fra distrikt til distrikt og er med på å betinge de lokale variasjonene.

I en av bedriftene var en malaysisk kvinne forfremmet og arbeidet nå i administrasjonen. Dette ble betraktet som noe utradisjonelt av de ansatte, og hun ble betraktet som «lite» flink. Kinesernes stigmatisering av malayere som «lite» flinke er nokså vanlig. Mye tyder på at avvik fra den tradisjonelle arbeidsdelingen, hvor kinesere dominerer de to andre befolkningsgruppene, er problematisk.

I utenlandske selskaper er engelsk det

anvendte språket. Kineserne er de som behersker dette best, og de er ofte ettertraktet som medarbeidere i disse selskapene.

Den økonomiske politikken er basert på i sterkere grad å integrere malayere i den moderne sektoren. Det er interessant å se at de fleste norske bedriftene ikke har malayere på ledernivå. De kan være formenn/for kvinner, arbeidere og kontorassistenter, men når sjelden høyere opp i hierarkiet. Strategien de norske bedriftene bruker her, vil jeg definere som en tilpasning for å oppnå maksimal utnyttelse av sine medarbeidere. Det å gå utover en tradisjonell sammensetning av de ansatte på alle nivåer vil kunne skape konflikter, og derfor unngås dette. Ønsket fra myndighetene om å få flere malayere inn i ledende stillinger møter barrierer fordi den utenlandske industrien er ute etter faglige kvalifikasjoner som fremdeles er skjevt fordelt i befolkningen.

Kvinner i ledende stillinger

De norske bedriftene avviker fra det «normale» ved at de alle har kvinner på relativt høyt nivå i administrasjonen. Hva er grunnene til dette? Jeg spurte norske bedriftsledere og kvinnene selv om dette. Det synes ikke å være bevisst strategi, men de av bedriftslederne som har svart på det, har antydning at kanskje de fra Norge er vant til at kvinner har ansvarsfulle stillinger, og at de har mindre fordommer enn asiater selv. Dette vil bli analysert nærmere i senere rapporter. En av dem som har lengst erfaring fra Asia, sa at «kvinner i Malaysia er dyktigere enn menn». «Mannlige asiater med stort ansvar har en tendens til å sette seg godt til rette i en stol og bli sittende». «Kvinner er mer til å stole på». «Kvinner lar seg ikke involvere i bestikkelser», noe som er helt vanlig og en del av næringslivskulturen i Malaysia og andre asiatiske land. For

eksempel kom det månedlig en mannlig toller for å «kontrollere» bedriftens avgifter o.a. Denne tolleren tok det som en selvfølge at han skulle få en liten sum penger for dette. Etter at denne ble byttet ut med en kvinnelig toller, opphørte det «usagte» kravet om penger under bordet.

Kvinner blir også av bedriftslederne sett på som mer stabile enn menn. Det kan tenkes at en kvinne på mellomsjefsnivå har mindre ambisjoner enn en mann, og at hun forblir i jobben på dette nivået. Sett med norske øyne er dette svært viktig siden de norske representantene skiftes ut etter 3-4 år. Rent økonomisk er kvinner på mellomsjefsnivå dessuten billigere enn sine mannlige kolleger. Men flere av bedriftslederne sier at kvinnene (og mennene) på dette nivået betales høyere av de norske bedriftene enn gjennomsnittet i Malaysia, nettopp for å beholde dem der. Dette må også ses på som en tilpasning, men vil ikke bli drøftet nærmere her.

De norske bedriftene er *små*. Det er mulig at de store utenlandske selskapene ville ha større problemer med kvinner i ledende stillinger enn mindre selskaper. Det kan også betraktes som en strategi av kvinnene selv, at de lettere kan bruke sine kvalifikasjoner i små enn store internasjonale selskaper. Dette har blitt gitt som forklaring av to kvinner, helt uavhengig av hverandre.

I intervju med mannlige malaysiske medarbeidere i bedriftene har jeg fått inntrykk av at de på grunn av liten og begrenset produksjon, ønsker seg mer variert arbeid og erfaringer fra bedrifter med mer avansert teknologi. Kvinner har derimot sagt at fordi de norske bedriftene er små, gir dette dem mulighet til mer varierte arbeidsoppgaver. Disse uttalelsene kan tyde på at kvinner og menn har ulike strategier og tilpasninger til arbeidsmarkedet. Dette vises helt klart i de norske bedriftene.

Oppsummering

Malaysia er et flerkulturelt samfunn hvor kjønn og etnisk tilhørighet bestemmer det enkelte individs muligheter på arbeidsmarkedet. Det etnisk inndelte arbeidsmarkedet gjenspeiles i de norske bedriftene som har etablert seg i landet. Når det gjelder kjønnsmessig arbeidsdeling i produksjonen, er de norske bedriftene tradisjonelle med bruk av flere kvinner enn menn i mindre kapitalintensive arbeidsprosesser. Generelt er arbeidsdelingen i produksjonen basert på kjønn. Dette er en av de rammebetingelsene som Malaysia representerer, og arbeidsmarkedet er en dimensjon de norske bedriftene må forholde seg til. Det mest interessante ved bedriftenes strategier og tilpasninger relatert til kjønn, er at alle de norske bedriftene har kvinner i ledende stillinger. Det er flere årsaker til dette. Blant annet sier bedriftsledere selv at de stoler mer på kvinner, og at kvinner er flinkere enn menn. Samtidig sier de at norske bedriftsledere kanskje er mindre fordomsfulle enn asiater i forhold til å bruke kvinner i ansvarsfulle stillinger. Selv sier kvinnene at de norske bedriftene, som stort sett er små, gir dem arbeid som er mer utfordrende enn arbeid de kunne fått i større internasjonale selskaper.

Mange ansatte ga også uttrykk for at den norske lederstilen er utradisjonell. Dette blir stort sett betraktet som noe positivt. Hvorvidt norske verdier og normer overføres til bedriftenes filialer i utlandet sammen med deres økonomiske strategier, vil senere bli analysert nærmere i dette delprosjektet.

Marit Sørvald
sosiolog

Senter for kvinneforskning
Universitetet i Oslo

Litteratur

Lim, Linda: *Multinational Export Factories and Women Workers in the Third World: A review of Theory and Evidence*. Berkeley, 1983

Lim, Linda: *Women Industrial Workers: The Specification of the Malaysian Case*. Upubl. bokmanus, Kuala Lumpur, 1984

Muzaffar, Chandra: *Islamic Resurgence in Malaysia*. Penerbit Fajar Bakti Sdn. Bhd., Petaling Jaya, 1987.

Sørvald, Marit: *Industrisamarbeid nord-sør: Muligheter for kvinner?* En case-studie av kvinnelige arbeidere i tre norske samarbeidsbedrifter i Sri Lanka. Institutt for sosiologi, Universitetet i Oslo, 1986.

Å innta det vitenskapelige rommet – eller kampen om vitenskapeligheten

Ex auditorio-opposisjon om mishandling?

I februar i år disputerte den svenske psykiateren Bo Bergman over avhandlingen «Battered wives. Why are they beaten and why do they stay?». Representanter for svenske krisesentre og kvinneforskningsmiljøer mente at avhandlingen inneholdt en rekke kontroversielle påstander og at den ikke hadde tatt hensyn til nyere forskning om kvinnemishandling. På denne bakgrunn ble de norske forskerne Eva Lundgren og Kristin Eriksen tilkalt. De reflekterer her over sine erfaringer som «ex auditorio»-opponenter ved disputasen.

Vi blir anmodet om å komme til Stockholm. Turen skal dekkes økonomisk av svenske krisesentre og kvinneforskningsinstanser, om vi bare vil komme og opponere ex auditorio. En historisk begivenhet, blir vi forklart, lattermildt oppgitt. Det skal disputeres over den første nordiske doktoravhandling om kvinnemishandling. Avhandlingens tittel er «Battered wives. Why are they beaten and why do they stay?» En avhandling innenfor medisin, nærmere bestemt psykiatri. Doktoranden er en mann, psykiateren Bo Bergman.

Det er ikke tid til betenkning. Ikke nødvendig heller etter å ha lest avhandlingen: Her generaliseres og universaliseres på grunnlag av et materiale som omfatter 22 kvinner; 113 falt av forskjellige grunner ut fra det opprinnelige utvalget på 135. Avhandlingen presenteres som et deskriptivt studium; dette blir imidlertid motsagt allerede av tittelen: «Why are they beaten»... osv. Tilsvarende dette forutsetter Bergmans kategorier eller inndeling av kvinnene en hypotese om årsakene til at kvinner blir slått: Kvinnen er enten provo-

serende (stor selvtillit, trang til spenning), eller hun er inkompetent (har vanskeligheter med å håndtere sine problemer), eller hun er altfor kompetent (underordner seg ikke mannen i tilstrekkelig grad og forårsaker aggressivitet fordi hun er for effektiv og kompetent). For sikkerhets skyld patologiserer Bergman alle disse tre «hustrutypene», som han kaller dem; for dette anliggende brukes en generell psykiatrisk undersøkelse samt en personlighetstest (for øvrig utarbeidet i 1938 med sikte på å plukke ut kreative ledere for næringslivet!). Så «why are they beaten?»: Jo, det skyldes kvinnen. Aldri mannen. Bergmans passive tittelformulering her er tatt på kornet. I Bergmans verden er den mannen vi formoder også doktoranden er klar over at faktisk slår, helt fraværende; han forutsettes bare som uavhengig variabel eller som en naturlov. Mannen bare slår – simpelthen.

Om motivasjonen til å ta utfordringen og opponere ex auditorio stiger i takt med adrenalinproduksjonen, er det desto vanskeligere å komme til rette med denne tyngende materien, dvs. komme seg fra sjokk og raseri, klare å lage en akademisk opposisjon og gjøre det vanskeligst mulig å avfeie oss som rødstrømper på slagordplanet.

Tre dager, tre netter, en flytur, velorganiserte kvinner med hus og deilig lammegryte og arbeidsplass... Finpussen gjenstår; den fjerde natten går med.

Plutselig sitter vi der, på det overveldende Huddinge sjukhus utenfor Stockholm 19. februar, eskortert i taxi av kvinner like nervøse som vi. Lokalet fylles: kolleger kledd i hvitt medisintøy, massevis av kvinner. Og så pressen! TV-selskaper og radio etta och tvåa och... *Svenska Dagbladet* og *Dagens Nyheter*, *Aftenposten*, *Expressen*. «Alle var der.» (Vår egen NRK også; Erika Jahrs innslag slapp imidlertid ikke gjennom i den norske Ukeslutt-redaksjonen i Oslo.)

Høytidelig og nervøs stemning. Sum-

ming og lett svetting. Blomsterbukettene, doktoranden blek men fattet i mørk dress, professorene i «betygsnemnden» – fem i tallet – på første benk. Og opposisjonen starter.

Debatten i pressen

Det ble stor pressedekning. Og den var nyansert! Som om ikke det er godt nok nytt: Debatten fortsetter ennå, tre måneder senere, i aviser og gradvis også i tidsskrifter. Henvendelsene fra svensk helsevesens ulike sektorer er mange, det samme gjelder hilsener fra kvinneforskere og kvinnojouner (krisesentre) – ca. 110 i alt. Det er utviklet et nytt samarbeid mellom disse organene, blant annet med tanke på motseminarer. En gruppe kvinnelige kuratorer ved Huddinge sjukhus, som alt lenge har kritisert det Huddinge-prosjekt Bergmans avhandling er en del av, ønsker å utvikle samarbeid med oss og andre instanser. De har også en helt annen og positiv erfaring i sitt praktiske arbeid med mishandlede kvinner. Osv.

Inn i den situasjonen som er skapt, er det ekstra gledelig at det prosjektet Bergmans avhandling inngår i, ikke lenger vil få økonomisk støtte av Delegationen för social forskning til videreutvikling.

Dekkende sies det i *Dagens Nyheter* 15.4. d.å.: «Vad är det egentligen som hender? Helt klart står här två världar mot varandra. Å ena sidan den etablerade medicinska vetenskapen, å den andra sidan den unga kvinnovetenskapliga forskningen, stödd av representanter för kvinnohusrörelsen.»

Vi vil ta med nok et par presseklipp for å illustrere reaksjonene som er kommet: «Vi tycker alla att Sveriges första avhandling om kvinnomisshandel är en skandal!» (Christina Duvander i DN 25.2.) «Varför blir den godkänd där (ved det medisinske fakultet)? Det skulle vara intressant att se

nogon representant för betygsnemnden redogöra för de specifikt medicinska skäl som gör att internationell samhällsvetenskaplig metodpraxis inte behöver iakttas när man disputerar i medicin» (Sven Lindqvist i DN 23.4.). «Den enda säkra slutsatsen som är möjlig att dra utifrån Bergmans studie är att kvinnomisshandel inte skulle uppstå om kvinnorna avskaffades» (Agneta Johansson m.fl. i *Folket i Bild* 6/88). «De norska forskarna var helt klart inte välkomna på disputationen. De behandlades på ett sätt som det är svårt att föreställa sig att en svensk professor skulle ha behandlat en manlig kollega från grannlandet. Vad beror det på? Det budskap kvinnoforskarna förde fram var grundat på undersökningar ur ett kvinnligt perspektiv. Det kändes hotfullt. De borde som Virginia Woolf hålla sig på gruset (og ikke på gressplen, på vei til biblioteket!)... Men visst sticker det (kvinnoförtrycket) upp ibland. «Hon i blått» fick tydligen känna att hon inte borda störa det akademiska brödrskapet» (Inger Andersen (bl.a.), på vegne av Riksorganisationen för kvinnojourer i Sverige, DN 15.4.).

Også den andre siden har uttalt seg, masst, om ikke i så stort antall. Både hovedopponenten og andre prosjektdeltakere har fått iøynefallende oppslag. Det kanskje mest oppsiktsvekkende fra denne siden er at avhandlingens forfatter er taus i debatten. Man kan undres om han ikke er i stand til å forsvare sin egen avhandling, eller om han er brakt til taushet for å unngå å bringe prosjektet som helhet, så vel som betygsnemnd og hovedopponent, i ytterligere vanry.

Under dekke av bekymring for at mishandlingsproblemet skal føre til en *polarisering* mellom kvinner og menn, er debattantene på denne siden så langt opptatt av å fordele «skyld» for mishandling. Skylden forklarer de bort fra mannen. Dette oppfatter de som et uttrykk for det motsatte av

polarisering: balanse! Avhandlingens kvalitet levnes ingen interesse. Derimot: «De kvinnlige forskarna var helt enkelt mest ute for att marknadsföra sin egen syn på kvinnoforskningen» (hovedopponent prof. Lars Jacobsson, *Västerbottens Folkblad* 9.4.). I siste nummer av *Läkartidningen* omtaler prosjektets leder og to av prosjektdeltakerne den norske ex auditorioopposisjonen som «et mærkligt skådespel».

Disputasen – hva skjer?

Vi vil vende tilbake til selve disputasen slik vi opplevde den, for på dette grunnlaget å reflektere litt over kampen om vitenskapsligheten.

Etter å ha vunnet den vesle dispuTT om adgangen til podiet, går vi trøstig i vei med den store dispuTT, medbringende 12 + 14 PC-skrevne sider. Sarkastiske kommentarer og avbrytelser følger fra disputasleder: Er vår opposisjon *egentlig* relevant? Han oppgir etter hvert håpet om at denne teknikken er egnet til å få oss i kne, og legger an en ny taktikk idet han legger ut på vandring. Han har nemlig noen ord han tydeligvis må utveksle, med hvert eneste betygskomitémedlem, forståss. Det utvikler seg til små kosesamtaler, slik det høres ut der vi står og forsøker å beholde en akademisk verdighet i situasjonen. Ett betygsmedlem er ivrig opptatt av å skrive lapper til en dame noe lenger bak i salen (kvinnen viser oss lappene etterpå!). Det er mulig at disputasleder får dårlig respons hos betygskomitéens medlemmer; for etter sin konsultasjon legger han an en noe lavere profil i sine henvendelser til oss. Fra nå av blir Eva Lundgren konsekvent omtalt som «hon i blått». «Oerhørt intressanta» synspunkter, men er «hon» snart ferdig? På det tidspunktet er hon ferdig med de seks første sidene. Lederen velger å ta pause.

Norskevitsene summer i pausen. Og

arsenalet av kvinnevitser blir tydeligvis ikke tomt. Vi får høre at «sånt där gör man bare inte om man är kvinna». Det skal bety noe slikt som at man opponerer ikke ex auditorio når man er kvinne, og man gjør det i alle fall ikke med myndighet, for det kan tolkes som aggresivitet, og *det* er direkte naturstridig for en kvinne; og man er tross alt først og fremst kvinne. Kvinne først, akademiker derpå, for å snu litt på salig Grundtvig.

I pausen har komitéen besluttet at disputasen skal avsluttes kl. 13: Komitémedlemmene skal hjem, blir vi forklart, med fly, tog, busser... Høylydt protest fra publikum. Tidsbegrensninger er imot bestemmelsene for disputaser, sier de, og siterer sinte reglementet. Svaret kommer prompte, fra en på det tidspunkt meget opphisset disputasleder: Beslutningen er å anse som endelig. En ny dispuTT utspinner seg mellom publikum og ledelsen. Publikum vil høre alt vi har å si; opposisjonen er relevant, roper de ut – til ingen nytte.

Med den innstrammede tid må resten av ex-opposisjonene forkortes sterkt, uten at disputasleder finner at tidspress er en god nok grunn til selv å avstå fra avbrytelser, kommentarer og svar på doktorandens vegne under alle tre ekstraopposisjonene.

Kampen om det vitenskapelige rommet

Hva skjer? Vi kan vel enes om at denne disputasdagen er en dag da kvinner gjør et nytt – og uvant – fremstøt for å *innta det vitenskapelige rommet*. Vi gjorde det for menn i århundrer selvsagte: diskuterte akademisk og offentlig innen rammene av den kanskje viktigste akademiske overgangsrite. For første gang (så vidt vi vet) i nordisk sammenheng tok kvinneforskere i bruk denne maktritens *muligheter* til selv å legge

premisser for disputasen og duellere på grunnlag av disse. For én gangs skyld var det mulig også å legge feller på motspillrens eget premissgrunnlag og felle ham på egen banehalvdel så å si. Dette sier noe om mulighetene til å foreta en teori- og metodekritikk både utenfra og innenfra: både ut fra en kvinneforskningstradisjon, og ved å gå inn i en vanlig (i dette tilfellet) positivistisk tradisjon.

Også kvinneforskere har lært *reglene* for disputasspillet, sosialisert som vi er inn i academia. En del av oss har selv disputert og har erfaringen som ligger i at reglene har vært *anvendt* overfor oss og mot *vår forskning*. Og vi har ofte på denne bakgrunn kritisert den maktdemonstrasjon en disputas ofte er arena for.

Selvfølgelig dreier så vel denne kritikk som vår strategiske bruk av maktriten seg om *kampen om vitenskapeligheten og dens former*. Den kampen foregår for kvinneforskere gjerne på to fronter: enten ved at vi forsøker å avskaffe de tradisjonelle formene og innenfor denne konteksten diskuterer hva som er vitenskap, eller ved at vi kjemper om vitenskapeligheten innenfor de etablerte formene. Når kampen føres på den siste fronten, kan det, som i vårt tilfelle, resultere i at mannlige forskere sprenge sine egne former: Reglementer tilside-settes, disputasleder mister beherskelsen og prøver å kneble opposisjonen ved å opp- tre som dels en omsorgsfull, dels en rasende fader overfor sitt barn, et bedømmelseskomitémedlem er mer opptatt av å skrive lapper til en utvalgt kvinne (kjenner vi oss igjen?) enn av opposisjonen mot den doktoravhandling han skal bedømme, disputasleder som finner ut at han må svare på spørsmål når doktoranden enda en gang er pinlig taus eller nok en gang gir et dårlig svar på et relevant spørsmål, osv.

Som et prinsipielt synspunkt vil vi mene at kampen om vitenskapeligheten skal føres på flest mulig fronter. I et slikt perspektiv er

akademias høyborg, disputasen, en egnet arena. Etter reglene kan ingen nektes å slippe til, ingen kan jages bort, ingen kan nektes ordet – i prinsippet et av de frieste diskusjonsfora vi har. Med det kunnskapsgrunnlag kvinneforskningen over mange år har utviklet, og med den eksplosive fremveksten som skjer teoretisk og metodisk, representerer kvinneforskningen en vitenskapelig offensiv. Med et slikt utgangspunkt *vil vi ikke* stille spørsmålsteget ved om universitetet er vårt. Det er vi som har noe å lære bort; vi finner oss ikke i å bli belært!

En ytterligere prinsipiell begrunnelse fra vår side for å opponere *ex auditorio*, er følgende: Et omfattende mishandlingsprosjekt som involverer en rekke (manns-)personer, har fått økonomisk støtte i årevis til å kunne utvikles i ly av den vedtatte jämställdhetshatten. I dette tilfellet har den hatten betydd at en har unnlatt å ta kvalitet og innhold tilstrekkelig i betraktning. Resultatet av Bergmans prosjekt skisserte vi innledningsvis. Det blir faglig og politisk livsnødvendig å gjøre alt som står i vår makt for å imøtegå den utvikling på forskningsfronten som Bergman representerer; mannlige forskere får lov til – enda en gang – å (re)produsere sine egne fordommer som *forskning* under dekke av å skulle skape «balanse».

Forskning tillegges gjerne autoritet, og aller helst skal denne autoriteten bekreftes gjennom suksessrik anvendelse av forskningsresultater. Det omtalte forskningsprosjekt ble presentert og begrunnet som et *brukerorientert* prosjekt. Med andre ord kan det få ganske alvorlige konsekvenser for altfor mange kvinner om dette (fordomsfulle og kunnskapsskrinne) prosjektet skal få status av forskning om mishandling, og attpåtil skal legges til grunn i det praktiske arbeidet med mishandlede kvinner.

Konkret sagt – og for å bringe leseren tilbake til avhandlingens anliggende:

Avhandlingens *konklusjoner* om den patologiske, alkoholskadde kvinne som selv er skyld i at mannen mishandler henne – provoserende, inadekvat eller høykompetent som hun er – er ikke annet enn rene gjetninger basert på fordommer og mangelfull kunnskap. Disse konklusjonene anbefales brukt i møtet med den mishandlede: Psykiateren som skal hjelpe kvinnen, skal møte henne med kravet om at *hun* må forandre seg om hun skal slippe ut av mishandlingshelvetet (dvs. få mannen til å slutte å slå). De alvorlige problemene som mishandlede kvinner får som *resultat* av mishandlingen, behandles som mishandlingens *årsaker*. Når disse «årsakene» er lokalisert og kartlagt, kan behandlingen av kvinnen settes inn. Ved siden av at dette betyr en forsterkning av det kravet om tilpasning hun allerede har fra mannen som slår, betyr det en anbefaling av at hjelpeapparatet faktisk skal bygge sin hjelp til kvinnen på mannens påståtte begrunnelser for å slå.

Slik vi ser det, ligger en av de alvorligste faglige og etiske bristene i avhandlingen i Bergmans forståelse av *hvem den mishandlede kvinne er, og hva som skal til for å «hjelpe» henne*. Volden er hennes problem, ikke mannens! «Jämställdhetens» balansering!

Kunne vi unngå å opponere?

Å synliggjøre en faglig spenning i dette tilfellet mellom kvinneforskning og likestillingsforskning antyder kanskje konturene av en ny fase i forholdet mellom kvinneforskning og tradisjonell vitenskap på følgende måte: Når menn, som i det omtalte prosjektet, i ly av tradisjonell likestillingstenkning trenger inn på et felt som hittil har vært et av kvinneforskningenes enemerker, må vi kvinneforskere forholde oss til hvordan vi vil møte denne situasjonen. Kampen om vitenskapeligheten er begynt å foregå også *innenfor* «våre» felter. Hvis vi forholder oss passive og ikke er

oppmerksomme på hvordan de implisitte premissene for likestillingsforskningen vil endre kampen om vitenskapeligheten, risikerer vi at likestillingsforskningen overtar og definerer premissene for den kunnskapsproduksjon som hittil har skjedd på kvinneforskningens grunnlag. Og kvinneforskningen har med sitt kvinnepolitiske ståsted så langt vært en opposisjonell, kritisk, innoverende kile inn i den tradisjonelle vitenskapelighet. Hos Bergman ser vi en illustrasjon av hvor galt dette kan bære av sted: Menns makt og overgrep mot kvinner analyseres og årsaksforklares med at det er kvinnen det er noe galt med.

At kampen om «vitenskapeligheten» er flyttet fra *bruddflatene mellom tradisjonell manneforskning og kvinneforskning og inn*

på kvinneforskningens områder via likestillings- eller jämställdhetstanken, bæres det bud om både av det norske Mannsrolleutvalget og i den svenske Maskulinitetsutredningen: Nå skal mannsrollen utredes; kvinneforskningen skal tilsynelatende tas alvorlig. Menn skal endelig vise at de egentlig kan ta ansvar, også for sin voldsbruk: «Fars omsorg motvirker vold» heter løsningen på ansvarets problem hos Arne Wam & co....

*Eva Lundgren
førsteamanuensis
Kristin Eriksen
vit.ass.*

*Senter for humanistisk kvinneforskning
Universitetet i Bergen*

BOKER

«Det efterlängttade andra landet»

Ved Liisa Horelli

Positiva, hoppingivande utopier är nödvändiga i vårt visionslösa samhälle. Utopier behövs utöver det rent praktiska skälet att kunna förstå sin framtid och dess möjligheter till förändring, även av moralfilosofiska och epistemologiska skäl. Allt vetande och förståelse sker ju i sammanhang, och en konkret vision blottar sammanhanget eller den teoretiska synvinkeln på framtiden.

Gudrun Eckblads *Det andre landet* fyller väl de olika behoven av utopier. Såsom i andra feministiska visioner tar författarinnan ställning till en människouppfatning, till förhållandet mellan människan och samhället, till det goda samhällets normer, och ger några vinkar om strategier.

Efter en kort allmän beskrivning av boken skall jag återkomma till dessa ovan nämnda punkter i förhållande till Gudrun Eckblads «Utopia – Aipòtu».

En klassisk utopi

Det andre landet är en klassisk utopi i den betydelse att en resenär från byråkratlandet åker till ett främmande land och gör en rapport däröver. Det är fråga om ett land med ultrahög teknologi och kultur, där ekologiskt och socialt välmående härskar. De vackra urbana och agrara landskapen grönskar, luften är ren och människorna har tid att njuta av livet, medan de helt auto-

matiserade fabriker arbetar för dem. Både stora och små får medborgarlön – den flexibla men dock obligatoriska arbetstiden är ungefär fyra timmar per dygn. I denna utopi har allt vänts upp och ner ur våra nutida perspektiv enligt den i pärmbilden skildrade klassiska gestaltpsykologiska bilden som ger möjlighet att välja mellan ansikte eller vas som gestalt eller bakgrund. I stället för produktion och teknisk rationalitet har reproduktion och omsorgsrationalitet höjts upp; barn, ungdomar och deras uppväxtvillkor är det allra viktigaste i landet.

Det utilitaristiska nyttetänkandet har kastats åt sidan och ersatts av ett slags dygdetik där varje individs självbestämmande och frihet respekteras, men vilket samtidigt innebär vissa plikter, framförallt ur omsorgens synsvinkel. Människan och naturen har egenvärde i «Aipótu».

En ny människoupfattning

Människoupfattningen innebär i detta nye samhälle att människan ses både som en biologisk, mental och kulturell, kreativ varelse. Denna pluralistiska människoupfattning återspeglar sig speciellt i det mångsidigt och detaljerat beskrivna uppfostrings- och pedagogiska systemet som utgör kärnan i Eckblads sociala utopi. I detta nya historiska skede tycks de könsmessiga kategorierna av människan inte mera behöva accentueras, medan de objektiva kvinnointressena har tagits som grund för samhällsutvecklingen.

Gudrun Eckblad är inte en explicit feministisk författerinna, men eftersom hon väl reflekterar den feministiska kulturen som redan existerar i Norden, är det fruktbart att analysera hennes utopi med några begrepp som är vanliga inom den feministiska forskningen. En central ställning i «Aipótu» har bl.a. de av Betrice Hallsa beskivna objektiva kvinnointressena som

baserar sig på det principiella arbetet (födsloarbetet eller den biologiska reproduktionen) och det faktiska arbetet dvs. den socio-kulturella reproduktionen. Problemet med dessa sk. objektiva kvinnointressen i dagens värld är att inte ens alla kvinnor är medvetna om hur fatalt negligerandet av dessa intressen är för hela samhället. Gudrun Eckblads stora kontribution ligger i det att hon i sin utopi har visat att det är möjligt att höja både mäns och kvinnors medvetande i detta avseende. Men det sker inte utan en stor, både mental og samhällselig, strukturförändring.

Inre och yttre strukturförändringar

Enligt Eckblad är den inre strukturella förändringen mental eller rationell, nämligen insikten om att kvinnan inte behöver föda barn innan hon fyllt 30-35 år. Först efter att hon haft tillräckligt tid för sin personliga «karriär» är hon mogen att ta emot ett barn och bereda barnet ett gott hem. Från läkarnas sida finns det ju ett väldigt tryck på kvinnor att fylla normen att föda sina barn omkring 20-års åldern, vilket har många negativa psykosociala konsekvenser både för modern och barnet, som vi alla vet.

Den yttre strukturella förändringen gäller relationen mellan hela produktions- och reproduktionssystemet dvs. omdefiniering av arbetsbegreppets innehåll och omorganisering av det utvidgade arbetet och dess betingelser. I praktiken betyder det att både kvinnor och män från samhällets sida ges möjlighet och tid för reproduktion – omsorg, uppfostran, undervisning osv. I «Aipótu» ägnar sig både modern och fadern åt barnuppfostran under barnets två första levnadsår. Då utgör hemmet och kärnfamiljen den viktigaste miljön för barnet. Även efter detta har båda föräldrarna mycket tid att delta i barnets uppfostran i närmiljön,

«på torget», där olika generationer är aktiva inom olika verksamheter tillsammans med barn, ungdom och äldre.

Nu kommer vi till den andra viktiga strukturella förändringen, nämligen utvecklandet av den arena som Forskargruppen för det nya vardagslivet (1984-87) har benämnt Mellannivån. Det gäller alltså en väl fungerande arena mellan det privata hemmet och det övriga samhället, där både barn, unga, vuxna och äldre kan delta i «appropriering» av sitt liv.

I ett samhälle som bygger på omsorgsprincipen uppskattas livserfarenhet och levnadskonst på ett helt annat sätt än i de traditionella tekniska samhällena. Först ungefär som 50 år gammal, är man i «Aipótu» kvalificerad för de högsta posterna: pedagogen, psykologiska hjälparen, samt politiska koordinatören. En och samma människa kan inneha en hög ställning högst sex år, ty makt fördärvar, som vi alla vet. Eckblad har faktiskt avskaffat den livsfarliga byråkratin. Stadigvarande institutioner har ersatts av nätverk av diverse projekt som stöds av ett avancerat datasystem, där människovänliga programmerare hjälper alla medborgare.

Den fria människan

Frigörelse och emancipation är viktiga begrepp i den feministiska forskningen. I «Aipótu» har både mannen och kvinnan frigjorts internt dvs. från den narcissistiska tvångströjan, förorsakad av barnovänliga uppväxtvillkor. Den externa frigörelsen har skett via ett klasslöst och likvärdigt samhälle med supportiva strukturer som karakteriseras av kvaliteter som respekt för medmänniskan, tillhörighet och betydelsesfullhet. Det kan sägas att de feministiska dygderna rätt och plikt, närhet och helhet, omsorg och kärlek finns förkroppsligade i «Aipótu».

Men dessa egenskaper kommer inte till

av sig själv utan genom ett systematiskt uppskattande av barnets samt kvinnans och mannens växtpotential. Detta sker genom att respektera barnets individuella behov och förmåga, framför allt barnets strävan till autonomi och självreglering. Det är faktiskt uppfriskande att läsa om det av Montessori och socialpedagogiken inspirerade uppfostringssystemet där både den kognitiva, emotionella, sensomotoriska och moraliskt-estetiska sidan tas i betraktande.

Reproduktion och pedagogik

Eckblads utopi med barnen och deras betingelser i fokus är ett viktigt tillägg till den feministiska forskningen, ty hon poängterar att det traditionella begreppet reproduktion måste utvidgas till pedagogikens sfär och att reproduktionen måste basera sig på barnets verkliga behov och betingelser.

Hurudana är då strategierna eller metoderna som har åstadkommit «Aipótu»? De olika alternativa rörelserna har haft en viktig roll genom att måla upp alternativa visioner och genom att förbereda en atmosfär, där det är möjligt att experimentera med nya levnadssätt. Upprätthållandet och vidareutvecklingen av resultaten sker via en livslång utbildning. Metoderna är trovärdiga, men ack så frustrerande tröga.

Det harmoniska och välintegrerade «Aipótu», med konstruktiva samhällsstrukturer som stöder människornas växtpotential, är nästan som ett paradys. Man var är ormen då? Kan den eventuellt ha gömt sig i den totala avsaknaden av konflikter? Eller är denna fråga blott ett tecken på gammalmodigt tänkande som att konflikter är fruktbara och nödvändiga?

Gudrun Eckblad

Det andre landet. Rapport fra en fremtid
Solum forlag, 1986

Historisk empiri og feministisk teori

Ved Åse Hiorth Lervik

I 1635 måtte rådhusretten i Ørebro behandle en nabostrid: Malin Velams gris hadde kommet seg inn i byskriver Per Christophersons gård og rotet opp dyrket jord. Pers datter kastet stein for å drive bort dyret, men traff så grisen døde, og Malin og Pers kone kom opp i krangel. Malin ble så rasende at hun sendte bud etter en kvinne som hadde ord på seg for å være trollkyn-dig, og ba henne sette vondt på Pers kone. Den verste forbannelse hun kunne finne på å nedkalle over sin motstander, var at döt-rene aldri skulle bli gift.

Anne-Marie Lenander-Fällström gjen-gir denne episoden i sin artikkel «Kvinnor i lokalhistorisk perspektiv. Levnadsvillkor i Örebro vid 1600-talets mitt», og bruker den selvfølgelig til å illustrere hvor domine-rende ekteskapet var i kvinnes tilværelse, både økonomisk og ideologisk. Men hun kan dessuten bruke den til å vise at de kvin-nene man støter på i rettsprotokoller fra den tid, var «sannerligen inga veka rankor», men tvert imot hadde en mer aktiv og reso-lutt livsstil enn man ofte forestiller seg når man slutter bakover fra 1800-tallet.

I tillegg til domsprotokoller utnytter denne artikkelen annet lokalt arkivmateria-le, som manntall, skattelister og kemner-regnskap, til å belyse kvinners vilkår og

aktiviteter. Det kommer for eksempel fram at flere gifte kvinner drev handel, spesielt måtte enker være flinke til å finne utveier til forsørgelse. Malin for eksempel arvet sin manns gård og næring og forsørget sine barn ved å drive både bodhandel og gjestgi-veri. En annen kvinne passerte noen år på 1640-tallet tollene i Ørebro oftere enn noen annen person, hun handlet med matvarer og reiste tydeligvis selv rundt og kjøpte opp. En postmesterenke fikk fortsette i mannens tjeneste etter hans død.

Artikkelen står i samlingen *Manliga strukturer och kvinnliga strategier*, utgitt som «En bok till Gunhild Kyle» i Göteborg ved hennes avgang fra Nordens første pro-fessorat i kvinnehistorie. En anmelder føler trang til å gratulere med det høye nivå på avskjedsgaven – det beste vitnemål en lærer på et nytt felt kan få om at gjerningen gror etter henne!

Det er typisk for flere av bidragene i festskriftet at empirien dominerer og kan gi oss livaktige glimt av fortidens kvinner i deres strid for å overleve; direkte ved å verge eiendom og interesser – om nødven-dig altså med ganske grove midler – eller mer subtilt ved å manipulere og omgå syste-mets bestemmelser, som Gunnel Karlsson gir eksempler på i artikkelen «Anpassning

eller protest? Overlevnadsstrategier bland prostituerade i Göteborg på 1800-talet».

Formatet setter selvfølgelig sine snevre grenser når 21 artikler pluss en bibliografi over jubilantens produksjon skal rommes innenfor ett bind. De fleste forfatterne kan ikke gi stort mer enn nettopp glimt av fortiden slik de er i ferd med å avdekke den i et prosjekt de har under arbeid. Men empirien er ikke seg selv nok, det mangler aldri perspektiver. Ida Blom analyserer situasjonen for de første kvinnelige leger i Norge omkring 1900 i en artikkel som har fått et sitat fra en av de mannlige medisinske autoriteter som overskrift: «Hjernen kan ikke utvikle sig samtidig med ovariene...», og hun gjennomgår både motstanden mot kvinnelige medisinerere, rekrutteringen av dem, valg av spesialitet og yrkeskarriere, med særlig vekt på den påfallende *lave* andel av kvinnelige fødselsleger. Men hun sammenlikner også med resultatene av en spørreundersøkelse blant kvinnelige leger fra 1984. Den nedvurdering av kvinners dyktighet som medisinske professorer kunne gi åpent og autoritativt uttrykk for i 1890, og som kvinnene dengang sjelden protesterte mot, er nå gått under jorden. Riktignok har vi fått styrket bevissthet om egne kvalifikasjoner, klarere blikk for urettferdighet og bedre våpen å bekjempe diskriminering med. Men motstanden er blitt sleipere: «Jeg synes det tok lang tid i min nåværende stilling, før jeg var tiltrodd å kunne det samme som mannlige kolleger som var kommet like langt i utdannelsen. ... Av mannlige kolleger synes jeg at jeg blir mer vurdert ut fra mine egenskaper som kvinne enn som lege, mens mannlige kolleger blir vurdert ut fra faglige kvalifikasjoner,» sier en lege født 1947. Kanskje kan det hundre år gamle materialet tydeliggjøre skjulte holdninger innen profesjonen på en slik måte at begge kjønn får en mulighet for å bearbeide irrasjonelle reaksjoner?

Samlingen spenner vidt i tid og rom så

vel som i arten av emner og kilder. Birgit Sawyer leser runeinnskrifter for å belyse kvinnes rolle i drakampen om jordeiendom under tidlig middelalder, Asta Ekenvall har lest adelige privatbrev fra 1700-tallet omkring en enkelt kvinnes skjebne som ender 25 år gammel med «Begravning i stillhet» – en omskrivning for den skambelagte jordferd som ble selvmordere til del. Birgitta Odén tar for seg enkers planlegging av alderdommen i senmiddelalderens Stockholm, Christine Lindqvist og Margareta Matović skriver om gifte kvinners yrkesarbeid og forsørgelsesansvar i Stockholm på 1800-tallet, og Gro Hagemann om kjønn og forsørgelse i Kristiania på samme tid. Det nordiske er også ivaretatt med Alexandra Ramsays artikkel om Fruntimmerföreningens store lotteri i Helsingfors 1861, mens Ulla Wikander og Anne-Marie Berggren representerer det internasjonale med sine analyser av amerikansk likestillingsproblematikk i 1980-årene.

Mange av artiklene, særlig de som handler om eldre tider, legger mest vekt på å etablere fakta om kvinners handlingsmuligheter. Flere av dem som skriver om nye emner, har vært mer opptatt av å avsløre «Ideologier om underordning», som overskriften over fjerde hoveddel lyder. Her fins Ann-Sofie Ohlanders artikkel «En latent struktur av våld. Kriminalisering av offret exemplifiserad ur svensk rättshistoria» og Christer Winbergs «Patriarker i kvinnoförbund», der han påviser at tekstilarbeiderforbundet i perioden 1900-1930 markedsførte et kvinnesyn som mer måtte støte kvinnelige arbeidere bort enn trekke dem inn i fagbevegelsen.

Yvonne Hirdman kaller sin artikkel «Konsten att vara kvinna. Stilleben, Sverige 1950». I en innledende karakteristikk av den økonomiske og sosiale tilstand i landet etter krigen viser hun hvordan en nokså stor del av den kvinnelige befolkning befant

seg i dobbeltarbeidets konfliktfylte situasjon, med minimal støtte i form av velferdstiltak. Deretter går hun løs på en serie radioforedrag fra vinteren 1948/49, kort etter utgitt i bokform, og viser hvordan de «løsninger» velutdannede kvinner anbefalte sine medsøstre gjennom eteren var klart tilslørende i forhold til de reelle problemer: «Det borde vara varje kvinnas medborgerliga skyldighet att öka trivseln bland både män och kvinnor genom att vårda sitt yttre, det stärker den kvinnliga självkänslan och det er det vi behöver,» het det for eksempel. Til og med valg av utdanning og yrke for unge piker kunne begrunnes med at det gir de beste forutsetninger for lykke i kjærlighet og ekteskap. Likesom problemene ble privatisert, ble også ansvaret for å bedre situasjonen ensidig lagt på den enkelte kvinne, uten perspektiv mot politiske og samfunnsmessige tiltak.

Dyktig redigering gjennomført av Birgit Sawyer og Anita Göransson er blitt et middel til å holde de spredte emnene sammen innenfor en felles ramme. Hver artikkel har fått samme standardutseende, med mellomtitler som letter lesningen. Gjennomgående er artiklene også både velskrevne og pedagogiske i sitt opplegg, slik at de lar seg lese med utbytte langt ut over faghistorikerens rekke. Konkrete detaljer og treffende sitater gjør anretningen appetittvekkende. Det vitenskapelige er ivaretatt med fotnoter og litteraturlister. (De to norske bidragene er dessverre pepret med trykkfeil, men det er tydeligvis prisen for å få en tekst trykt på eget språk i nabolandet.)

I forordet – også det rikelig forsynt med noter – redegjør redaktørene for inndelingen i fire hoveddeler. Mens de to midterste delene inneholder artikler vesentlig om kvinners eiendom og forsørgelsesmuligheter henholdsvis i eldre tid og på 1800-tallet, tar artiklene i den første delen opp kvinnehistorien på et allment plan og mer spesielt Gunhilds innsats, sier redaktørene forsik-

tig. Margareta Ljung står for portrettet av jubilanten, fint kombinert med en karakteristikk av Göteborgs siste «flickskola» og med refleksjoner over styrke og svakhet ved et slikt kvinnesamfunn.

Større rekkevidde har de to artiklene med vitenskapsteoretisk emne. Den første er Tine Vammens essayistiske – men ikke uskyldige! – Tanker i svøb. Refleksjoner over det uendelige historieskriveri», der hun reflekterer med atskillig selvkritikk på kvinnehistorikeres vegne over omkostningene ved f.eks. patriarkatsteoriene, som tar ansvaret fra kvinnene. Den andre er Anita Göranssons seriøse – men ikke kjedelige! – «Innovation och institution. Om receptionen av kvinnohistoria och kön som analytisk kategori», der hun i tilknytning til nyere feministisk vitenskapelig debatt i internasjonale tidsskrifter drøfter hvorvidt kvinneforskning kan sies å være et eget «felt» og ha en egen «doxa». Hun trekker opp noen skillelinjer mellom hva det (stort sett) rår enighet om kvinneforskere imellom, og hva som er (fruktbare?) stridsspørsmål, men behandler også kvinneforskningens forhold til etablert vitenskap under overskriften «Integration, paradigmskifte?» – merk spørsmålstegnet!

I begge de sistnevnte artiklene synes jeg å merke en viss resignasjon, en menneskelig skuffelse over at den faglige utviklingen ikke er nådd så langt som vi kunne ønske, til tross for at noen av oss har holdt på i mange år. Men den ene retter søkelyset innover, den andre utover.

Det er ingen klar sammenheng mellom disse vitenskapsteoretiske perspektiver og de empiriske studiene, særlig ikke hva resignasjonen angår. Skal man vurdere kvinnehistorie som vitenskapelig disiplin etter inntrykket av denne artikkelsamlingen, ligger den på et faglig høyt nivå, virker frodig og livskraftig ved å bre seg ut over mange emner, er leservennlig og interessekappende ikke minst fordi man merker

skribentenes engasjement i sitt stoff – men den er ikke urovekkende forskjellig fra annen historisk forskning. I eksemplene på praktisk forskning er det nye verken teori eller metode, men emnene og det tolkningsmønster som tittelen meget presist uttrykker: Her betraktes kvinner som aktivt handlende innenfor noen systemer bygd og behersket av menn. Slik tolkning kan gjelde som fellesnevner i de skandinaviske land i dag. Noe paradigmeskifte kan

man knapt kalle det. Og om integrasjonen svikter, må det heller tilskrives ytre forhold.

Birgit Sawyer och Anita Göransson (red.):

Manliga strukturer och kvinnliga strategier. En bok till Gunhild Kyle
December 1987.

Meddelanden från Historiska
institutionen i Göteborg, nr. 33, 1987

Pendlertilværelsen – bilder og realiteter

Ved Hanne Müller

Arbeidsforskningsinstituttet har utgitt to rapporter som begge tar opp pendlerfamilier der mannen er borte fra hjemmet i lengre perioder: På plattform i Nordsjøen, eller ombord i skip i fjerne farvann. Det dreier seg om familier som møter spesielle problemer på flere områder og som gjennomlever hverdager som er forskjellige fra det «vanlige» familier gjør. Men når forfatterne setter fokus på hvordan disse familiene deler arbeidsoppgaver seg imellom, hvordan de hver for seg takler alenertilværelsen og her bygger opp forventninger som skal tilfredsstilles i den tiden de har sammen, hvordan den romantiske kjærligheten mann og kone føler for hverandre også blir gitt næring gjennom fantasier og bilder skapt når en er alene – pendlingen mellom ensomhet og fellesskap, mellom visjoner og realitet – alt dette avdekker forhold som er allmenne og som vi kan kjenne igjen i parforhold og kjernefamilier med en mer «normal» tilpasning.

Arbeidsbegrepet

Forfatterne klarer også, gjennom sin analyse av pendlerfamiliene, å gi begrepet arbeid et innhold som åpner for en forståelse for hvordan utførelsen av bestemte

oppgaver konstituerer personer f.eks. i forhold til kjønn – visse arbeidsoppgaver er nært knyttet til formidling av kjønnsidentitet – og i forhold til utforming av organisasjoner, det være seg familie eller arbeidsliv. Mannens arbeidsoppgaver på plattform eller på båt preger ham, påfører ham bestemte holdninger som han bringer med seg hjem og «preger» husholdet med. Kvinnen påtar seg arbeidsoppgaver som holder familien og husholdet i gang når han er borte, når han kommer hjem får enkelte arbeidsoppgaver en ny dimensjon: De formidler et budskap om hennes kvinnelighet, de blir en gave fra henne til ham, de sier noe om hengivenhet mellom ektefeller. Begge rapportene har denne innfallsvinkelen til arbeid: Det dreier seg om praktiske oppgaver som må løses for å holde «hjulene i gang» – men det dreier seg også om oppgaver som – når de utføres – formidler en mening, et budskap som kan bli tolket i samsvar med et kulturelt kart de begge deler.

Denne måten å drøfte arbeidsbegrepet på, knytte det til sosial organisasjon og kulturell kunnskap, og så anvende det på en empiri hentet fra nordsjøarbeideres og sjømenns liv i familie og hushold, fører til at begge rapportene klarer å bringe fram i

lyset forbindelseslinjer mellom jobb og familie, og mellom arbeid og kjønnsidentitet – forbindelseslinjer som ellers ligger skjult og som derfor som oftest skyves til side og ikke tillegges noen vekt.

Det er altså naturlig å se disse rapportene i sammenheng fordi tema og teoretisk tilnæringsmåte ligger så nært opp til hverandre.

Likevel skal jeg i det følgende kort ta opp rapportene hver for seg.

Plattformhusholdet

Rapporten «Nordsjøliv og hjemmeliv» tar i den første delen for seg situasjonen for oljearbeideren når han er på plattformen. En får inntrykk av en arbeidssituasjon som er problematisk: Jobbinnholdet kan ofte være rutinepreget og monotont, og oljearbeiderne oppgir at de ikke får brukt sine faglige kvalifikasjoner – heller ikke utviklet dem. Å være på en plattform døgnet rundt over et lengre tidsrom skaper også særegne problemer. Folk føler seg isolert fra samfunnet og forhindret fra å delta i meningsfulle aktiviteter der.

Tiden ombord blir delt mellom jobb og en fritid som ofte oppleves som tom. All tid blir bundet, fordelt mellom to typer aktiviteter som begge formidler følelse av ufrihet. Resultatet av isolasjonen og den oppbundne tiden blir at mange opplever plattformtilværelsen som å være i et fengsel, og de teller dager til de skal få reise hjem. Plattformlivet virker utmattende på folk – uavhengig av om de trives i selve jobben eller ei – følelsen av innestengthet fører til trøtthet og til at den enkelte kjenner seg utbrent.

En plattform er et samfunn i miniatyr. Hele personer deltar her i et sosialt miljø som får sin spesielle utforming. Folk er hele tiden tett innpå hverandre, det finnes få muligheter til å trekke seg tilbake og være for seg sjøl, «dyrke sitt privatliv». Folk som

ikke kjenner hverandre særlig, er tvunget inn på hverandre og må omgås over lange tidsrom. I denne situasjonen har plattformarbeiderne utviklet en form for hyggelighet, der en bruker ord som «en stor familie» for å betegne et fellesskap blant folk som egentlig er temmelig fremmede for hverandre. Hyggeligheten tolkes i rapporten som en form for rituale som skal bidra til å gjøre et miljø levedyktig. Den utbredte spøken blant folk tolker forfatterne på tilsvarende måte. Gjennom spøken bearbeider oljearbeiderne tvetydige relasjoner seg imellom, ved å håndtere underliggende konflikter på en vittig måte. Spøken fremelsker dessuten den kjappe replikken og avstand, distanse, til en samhandlingspartner, og står som sådan i motsetning til utvikling av nære, personlige relasjoner.

Det sosiale livet på plattformen sees på som fattig på nærhet og fortrolighet. Dermed bygger den enkelte opp forventninger til hjemmet: Det blir det stedet en skal kunne tilfredsstille sine behov for nærhet og omsorg, der skal en få rom til å leve ut personlige følelser. Men oljearbeideren opplever her et dilemma. Sosialisering til plattformlivets samværsformer står i skarp motsetning til det som fordres når en skal gå inn som kompetent deltaker i sitt familieliv. Som plattformdeltaker må man venne seg av med det man har lært seg som familiedeltaker. Men forfatterne påpeker at oljearbeiderne også kan oppleve nære relasjoner på plattformen – i de små gruppene. Jeg skulle gjerne sett dette trukket mer inn i fortolkningen av det kulturelle livet ombord. Er det f.eks. sikkert at spøken bare kan sees på som et «grep» til løsning av latente konflikter? I andre arbeidsorganisasjoner der slik spøking er svært utbredt, skipsverft er et eksempel, tolkes spøken av deltakerne sjøl som et uttrykk for solidaritet og kameratskap. Spøken viser at den enkelte «står for en støyt», og at han er til å stole på i utsatte situasjoner – det være seg en spesielt

utfordrende jobb som krever et nært samarbeid, eller en faglig konflikt.

Jeg ville ønske en sterkere redegjørelse for konsekvenser – kulturelt sett – av de nære relasjoner som faktisk finnes ombord på plattformene, kanskje også en nærmere redegjørelse av hvordan arbeidet, ikke minst fagarbeidet, og oppfatningen av hverandre som fagarbeidere og med et særlig engasjement knyttet til nettopp det, gir farge til det sosiale miljøet arbeiderne inngår i.

Svært interessant er det å lese om kontraktørenes situasjon. De utgjør en reservearmé som arbeidskraft – trekkes inn og skyves ut etter behov. De har få muligheter til å forsvare sine rettigheter i arbeidslivet, og de opplever klare brudd på rettigheter, f.eks. i forbindelse med permitteringer. Skulle de stå på med sine krav, risikerer de svartelisting og utestengning fra nye jobber. Det er usikkert hvor utbredt slike represalier er i dag – frykten for dem eksisterer imidlertid blant kontraktørarbeiderne.

To levemåter

Overgangen fra livet på plattformen til livet hjemme beskriver forfatterne på en ytterst innsiktsfull måte. Her viser de hvordan plattformlivet «siver inn i» familielivet og gjør det egentlig prekært å få synliggjort erfaringene fra de to typer av tilværelser – sånn at måter å reagere på kan bli forstått av begge parter. Men det er vanskelig for oljearbeideren å sette ord på sitt livsmønster fra plattformen, sin oppfatning og strukturering av tid, sine problemer med nærhet. Han trenger tid til å slippe fra seg en type levemåte, for å bli i stand til å tre inn i en helt annen.

Også kvinnen må slippe en levemåte – og tre inn i en annen: Også kvinnen pendler på et vis. Når mannen er borte har hun det fulle ansvar, får arbeidsoppgavene unna. Når han kommer hjem, må hun rydde plass

til ham, få ham til å føle seg som et fullverdig familiemedlem – det kan komme til å bety andre prioriteringer, andre måter å gjøre tingene på. For oljearbeideren er familien den samme enheten over tid, den familien han reiser fra er den samme som han møter når han kommer hjem. I realiteten er familien knyttet an til to organisasjonsformer: en når mannen er borte, og en når han er hjemme.

Familien som helhet opplever dette paradokset: Jo mer mannen slipper til som et fullverdig medlem i familien, jo vanskeligere blir det å gi slipp på ham når han skal reise igjen. Forblir mannen «på utsiden» av familien, føles bruddet ved avreise svakere, men begrunnelsen for mannen når det gjelder å jobbe i Nordsjøen – han er der for familiens skyld – blir tilsvarende mindre.

Begge rapportene har hentet sitt materiale om pendlerfamilien bl.a. gjennom intervju med familier fra tre ulike lokalsamfunn, en storby, en småby og en bygd. De ulike lokalsamfunnene har hver for seg varierende krav med hensyn til hvordan hushold og familie skal forvaltes. Slike krav fra lokalsamfunnet kan tvinge kvinnen opp i uløselige dilemma som f.eks. dette: Det vil være vesentlig at faren tar over barnepass når han kommer hjem – han opprettholder gjennom det kontakt med barna. På samme tid kan lokalsamfunnet mene at barn er mors ansvar. I det daglige kan kvinnen føle seg mer avhengig av lokalmiljøet enn av mannen, og uansett hva hun velger blir det galt. Tar far ansvar for barna, reagerer lokalmiljøet; tar mor ansvar, så skyves mannen ut av farsrollen. Oljekona – og sjømannskona – oppfattes ikke som enslige, selv når de faktisk er det. Hun må løse en rekke oppgaver – alene – men med krav til standard som om det var to til å utføre disse oppgavene. Slike hushold er ikke lenger levedyktige når kona blir syk. Da oppstår krisen, oppgavene løses ikke, hjemmet faller sammen. Samtidig kan en altså tenke

seg en situasjon der mannen ikke tør be om permisjon – av frykt for represalier fra sin arbeidsgiver.

Når mannen kommer hjem, og har sluppet arbeidslivet på sjøen fra seg, har han behov for en familie som er til stede – mens hun har behov for en pust i bakken og fri. Begges visjoner om hva som skal skje når de endelig er sammen igjen er på kollisjonskurs. Begges visjoner ble bygget opp da de var alene – i en tilværelse som er ukjent for den andre og som det er vanskelig å finne ord for slik at erfaringer kommer opp og på bordet. Visjoner i kollisjon fører til konflikter, mer eller mindre synlige.

Når mann og kone er fra hverandre skaper de hver for seg bilder av den andre. Det er avgjørende at bilde og realitet – som konfronteres i det tidsrommet mann og kone lever sammen – er i samsvar. En viktig ingrediens i de ekteskap som takler pendlertilværelsen på en positiv måte er stadige forsøk på å utvikle en realistisk innsikt i partnerens alenetilværelse. De problematiske ekteskapene er preget av en systematisk feiloversettelse av hverandres tilværelse.

Sjømannshusholdet

Borchgrevink og Melhuus' rapport fokuserer på sjømannsfamiliene – sett bl.a. som en arbeidsorganisasjon. De ser sjømannsfamiliene som «alminnelige», det er familier som lykkes, og forfatterne ønsker å avdekke det arbeidet som er nødvendig for å vedlikeholde «alminneligheten» – knyttet til praktiske oppgaver, men også til en sosial og kulturell dimensjon som sikrer følelsen av kontinuitet i ekteskap og familieliv. Forfatterne går særlig inn på hvordan fordeling av arbeidsoppgaver skaper sosialt kjønn og også blir et middel en kan uttrykke følelser gjennom. Gjennom å analysere husarbeid i forhold til to aspekt – det nyttige, kvinnens innsats i husholdet og i for-

hold til mannens innsats gjennom lønnsarbeid på sjøen, og dernest som en kanal for følelser, der det blir kvinnens gave til mannen – etableres en forståelse for arbeidets betydning – som nytte (det vedlikeholder en organisasjon, husholdet), og som skaper av en identitet (det formidler et kulturelt budskap om kjønn). Husarbeidet samler i seg den praktiske nytten og den romantiske kjærligheten, og forfatterne har på en glimrende måte fått klart fram i dagen disse prosessene som oftest, i andre husholdsanalyser, forblir skjulte og i mørket.

Sjømannskona opplever det dilemma at hun må administrere husholdet i aleneperioden, finne metoder til løsning av problemene, til å holde det hele gående – og samtidig holde en plass åpen for mannen når han kommer hjem. En måte å løse dette på er å la oppgaver vente til han kommer. Men samtidig er det også av betydning at han ikke beskjeftiger seg med de oppgavene som for henne formidler bestemte kulturelle budskap – om kvinnelighet – og som blir hennes gave til ham.

Også i sjømannsfamilier skapes visjoner, bilder og forventninger til hva som skal skje når de er sammen. Mannen kan ha forventninger til hjemmelivet – at det skal være ferie og at de skal være sammen, kona skal være tilgjengelig. De skal «kose seg». I denne situasjonen kan det være vanskelig for kona å kreve rom for seg sjøl – det kan skape konflikter som ingen ønsker skal henge ved dem når mannen reiser igjen. Der mannen ikke har slike forventninger, men tenker på hjemmeperioden som vanlig «hverdag», er det straks enklere for kona f.eks. å ta seg betalt arbeid. Jo mindre vekt paret legger på at kona skal være tilgjengelig, jo mer dempes de strukturelle effektene av sjøyrket. Det karakteristiske ved sjømannshusholdet er at det skal fungere knirkefritt når han ikke er der, samtidig som det skal gi rom for ham når han kommer. Det fordrer organisatorisk fleksibilitet.

Nedkorting av seilingstiden er av avgjørende betydning når det gjelder å opprettholde følelsen av kontinuitet, av å leve «normalt», at sjømannsykket ikke blir en «skjebne».

Også i rapporten «Familie og arbeid» belyser forfatterne trekk ved familier som lykkes i pendlertilværelsen. Enkelte av de eldre familiene i utvalget hadde tilnærmet komplementær arbeidsdeling: De fordelte faste oppgaver seg imellom, i «mannsoppgaver» og «kvinneoppgaver», uten overlapping i oppgaveløsning. Her ble mannen relativt greit integrert i husholdet, oppgavene hans lå og ventet på ham.

Andre par har valgt lik innsats, oppgavene deles. Stoler partene på hverandre her, at begge er i stand til å utføre oppgavene på tilfredsstillende måter, så er dette en tilpasning som også bringer med seg en kommunikasjon der mannen hele tiden settes inn i ting som skjer med husholdet når han er borte, slik at hans innsats settes inn ut fra endrede behov. Det betyr også at de visjoner mannen danner seg, samt hans forventninger til hjemmeperioden, er i samsvar med realitetene, fordi disse over tid drøftes ektefellene imellom.

Problem kan oppstå der kvinnen og mannen deler oppgavene, men der det også eksisterer uenighet om hvordan de skal løses – uten at denne uenigheten tas opp og drøftes. Den ene blir den andres «arbeidsgiver» i husholdet, og dette kan føre til at mannen forblir på siden av husholdet.

Begge rapportene søker å belyse situasjonen for familier som befinner seg i en særegen posisjon og derfor er forskjellige fra «vanlige» familier der mann og kone forholder seg til hverandre hver bidige dag. Ved å belyse det særegne klarer forfatterne å trenge inn i, og hente fram i lyset, prosesser som vi alle kan kjenne igjen. Og gjennom sin analyse av disse prosessene har forfatterne tilført oss viktig kunnskap.

Jorunn Solheim, Hanne Heen og
Øystein Gullvåg Holter
Nordsjøliv og hjemmeliv, del I og II
Arbeidsforskningsinstituttet, rapport 35
og 36, Oslo 1986

Tordis Borchgrevink og Marit Melhuus
Familie og arbeid
Arbeidsforskningsinstituttet, rapport 27,
Oslo 1985

LITTERATUR -

KOMMENTARER

Sosio-kulturelle forhold i bistanden

Betydningen av kulturdimensjonen er blitt stadig mer framtrædende i internasjonal debatt om bistandsspørsmål. Det er i målgruppenes egne sosio-kulturelle forhold forutsetningene for utvikling til det bedre finnes. På denne bakgrunn er det professor *Arne Martin Klausen*, etter mandat fra Departementet for utviklingshjelp, har utarbeidet et notat om sosio-kulturelle forhold i bistanden.

Forfatteren understreker at de overordnede målsettinger for norsk bistand, som er fattigdomsorientering, mottakerstyring, kvinnevern og orientering mot grunnbehov, stiller større og mer bevisste krav til kunnskaper og forundersøkelser.

Mandatet har blant annet bestått i å utrede hva en i bistandssammenheng bør mene med sosio-kulturelle forhold og hvordan en best identifiserer og kartlegger disse. Videre var det et ønske om å få planlagt feltevaluering av et utvalg prosjekter/program der en setter søkelyset på hvordan bevissthet og kunnskap om sosio-kulturelle forhold avspeiler seg i bistanden. I mandatet bes det også om anvisninger på hvordan bevissthet og kunnskap om sosio-kulturelle forhold kan styrkes.

I notatet foretas en viktig begrepsavklaring. Begrepet sosio-kulturelle forhold knyttes sammen med det *kognitive kulturbegrep*. Det vil si at kultur ses som et aspekt ved alle samfunnsmessige aktiviteter. Med utgangspunkt i dette kulturbegrepet mener forfatteren at spesielt sosialantropologi og sosiologi er fagdisipliner som må trekkes inn for å øke kunnskapene om sosio-kulturelle forhold i bistandsarbeidet.

Konklusjonen når det gjelder hvorvidt sosio-kulturelle forhold er gjort relevante i bistandsarbeidet, er at oppmerksomheten ikke i tilstrekkelig grad er rettet mot disse forhold. Denne konklusjonen er trukket på grunnlag av arkivstudier og analyse av nyere evalueringsrapporter, foretatt av vitenskapelig assistent *Long Witt Woon*.

Av de anbefalinger notatet kommer med for å styrke bevissthet og kunnskap om sosio-kulturelle forhold, kan blant annet nevnes inngåelse av avtaler med samarbeidslandene om forundersøkelser før en setter i gang program/prosjekter. Videre bør det etableres en rådgivningsinstitusjon for sosio-kulturelle forhold i bistanden på linje med de som finnes for kvinneperspektiv og økoperspektiv. Disse bør forøvrig koordineres bedre, samles til ett organ og tilføres større ressurser. Det bør bygges opp kompetanse både i Norge og utenlands, og forskningen på området må i større grad koordineres. Internopplæring og videreutdanning innen Departementet for utviklingshjelp/NORAD må styrkes når det gjelder sosio-kulturelle forhold.

Avslutningsvis anbefales det gjennomført feltevalueringer, og forslag til mandat presenteres. Seks konkrete bistandsprosjekter foreslås evaluert med sikte på å føre videre arbeidet med problemene som tas opp i bakgrunnsnotatet.

Arne Martin Klausen:

Sosio-kulturelle forhold i bistanden

Et bakgrunnsnotat og noen anbefalinger

til Departementet for utviklingshjelp.
Evaluation Report 2.87
Departementet for utviklingshjelp

Tegning: Anne S. Walker

Den vanskelige bistanden

Dette er tittelen på en bok som ble utgitt i forbindelse med norsk utviklingshjelps 25-årsjubileum. Ni forskere fra forskjellige fagområder (statsvitenskap, sosiologi, sosialantropologi, historie og økonomi) har gått sammen om å beskrive hovedlinjene i norsk bistand fra 1950-årenes fiskeriprosjekt i India til dagens utviklings-samarbeid med en rekke land i Asia, Afrika og Latin-Amerika.

Et av kapitlene i boka er viet kampen for kvinnerettet bistand. Else Skjøsberg, som er mag. art. i sosiologi med utviklings-sosiologi og kvinnesosiologi som spesial-emner, er ansvarlig for dette kapitlet. Hun har kalt det «Bistand i kvinneperspektiv».

I løpet av vår bistandshistorie er det neppe noe felt hvor det har skjedd en større endring enn nettopp når det gjelder oppfatningen av hvilken betydning kvinner skal og bør ha i bistandsbildet. Et 25-årsjubileum gir god anledning til å se tilbake og plassere enkelthendelser inn i et større mønster.

Ut fra et kvinneperspektiv kan vår bistandshistorie deles i fem faser:

Første fase: om det ikke å se

Annen fase: det snakkes om kvinner

Tredje fase: kvinnerettet bistand blir et mål

Fjerde fase: noe begynner å skje

Femte fase: det ideologiske gjennombruddet

Det er disse fasene, deres forutsetninger og konsekvenser Else Skjøsberg tar for seg, men først kommer hun med en kort påminnelse om hvordan et flertall av kvinner lever i den tredje verden.

Tore Linné Eriksen (red.):

Den vanskelige bistanden.

Noen trekk ved norsk utviklingshjelps historie

Universitetsforlaget, 1987

Kvinner og matvarekriser

Temaet for Kvindernes U-landsutvalgs nye bok er dessverre like aktuelt i 1988. Fra Etiopia får vi igjen meldinger om sultkatastrofer. Det er anslått at ca. 10% av jordens befolkning sulter.

Gjennom artikler og tallmateriale behandler boka forskjellige aspekter ved og årsaker til matvarekriser: Ulik fordeling av jord, forfeilet landbrukspolitikk, økologiske ødeleggelser, krig og tørke.

Det er lagt vekt på å synliggjøre u-landskvinnenes sentrale rolle i forbindelse med det å skaffe mat. I landene sør for Sahara er mange av bøndene kvinner, men de dras sjelden inn i arbeidet når det gjelder å legge opp et lands strategi for utvikling av landbruket. Kvinner skal, enten de er nomader i Niger eller sukkerrørsarbeidere i Brasil, skaffe mat til familien. Men betingelsene for at de skal kunne gjøre det forverres stadig. Artiklene viser at det er fatalt å overse kvinnene hvis en skal gjøre seg håp om en mer stabil matvareforsyning i u-landene i framtida.

Mad – en mangel. Kvinder og fødevarekriser.

U-landskvinnen, nr. 7

Kvindernes U-landsutvalg

Landgreven 7

DK-1301 København K.

Tegning: Anne S. Walker

Kvinneyrker i velferdsstaten

Marit Hoel har foretatt en yrkessosiologisk studie av arbeidstakerne i offentlig sektor, og slår i rapporten fast at med den utviklingen og tilveksten av nye arbeidstakergrupper som har funnet sted, blir dette i stor utstrekning en studie av *kvinnens* vilkår i arbeidslivet.

I rapporten drøftes yrkestilknytning, interesseutvikling og yrkesverdier blant lærere, hjemmehjelpere og postfunksjonærer, hvor størstedelen av yrkesutøverne er kvinner. Hvor stor kvinneandelen er i et yrke, henger sammen med hvor nært knyttet det er til de tradisjonelle omsorgsroller for kvinner.

Av biologisk kjønn, sosial livssituasjon og yrkesspesifikke faktorer er det den sistnevnte faktoren som er det dominerende årsaksgrunnlag for utviklingen av *yrkesverdier*. Dette er ifølge forfatteren i tråd med nyere forskning. Samtidig betyr ikke dette at kjønn betraktes som uviktig for ulikhetene i arbeidssituasjonen.

Forfatteren slår fast at kvinner og menn deltar i arbeidslivet under ulike forutsetninger. Utdannings- og yrkesvalg er en følge av tidligere, kjønnsbestemte sosialiseringsmønstre, mens arbeidstidsmønstre er knyttet til oppgavefordelingen i familien/husholdet. En konsekvens er at visse arbeidsområder blir sterkt kvinnedominerte. For øvrig er tendensen den at disse kjønnskillene blir mindre jo høyere utdanning arbeidstakerne har, og da spesielt blant de yngre.

Ulikhetene mellom kvinner og menn kommer først og fremst til uttrykk gjennom forskjeller i mobilitetsmuligheter og lønnsnivå. I Marit Hoels drøfting av resultatene fra undersøkelsen, går det fram hvordan arbeidstakerne planlegger framtida – og at

dette opprettholder de strukturelle ulikhetene mellom kjønnene.

Resultatene fra undersøkelsen framhever den betydning yrkessosialisering og valg av yrke har for utviklingen av yrkesverdier og arbeidsplasskultur, og bryter dermed med antakelsene om en kjønnsbestemt yrkeskultur. Avslutningsvis i rapporten drøfter forfatteren nærmere blant annet bruken av kjønn som årsaksforklaring i denne sammenheng.

Institutt for samfunnsforsknings

sammendragsserie 1/88

Marit Hoel

Kvinneyrker i velferdsstaten

ISF-rapport 1988-4

Yrkesrettet opplæring i den videregående skole

Rapporten som er skrevet av Synnøve Aga, er en del av prosjektet «Læring til arbeid» og viser at jentene fremdeles dominerer sterkt på studieretningene sosial- og helsefag, husflids- og estetiske fag og husholdningsfag. Guttene er fortsatt i stort flertall på teknisk fagskole, i sjøfart- og fiskerifag, landbruksfag og håndverks- og industrifag. Kjønnforskjellene i linjevalg er altså meget store, og kjønnskvalifisering praktiseres i svært liten grad. Mange faglærere er da også negative til å få elever av «det annet kjønn» i sin klasse!

Innen yrkesopplæringen utdannes jenter fortsatt til assistenter – og får en utsatt posisjon på arbeidsmarkedet. Et fåtall av jentene har muligheter til et tredje år innen sitt yrkesfag.

De generelle problemene jenter møter i sine tradisjonelle yrkesopplæringsvalg tar Synnøve Aga opp i et eget kapittel. Her går

det fram at flere av de utdanninger jenter velger, ikke kvalifiserer for lønnet arbeid, og at enkelte av utdanningene ikke lenger er aktuelle på arbeidsmarkedet. Yrkesutdanning for jenter får mer funksjon av oppbevaring, en forberedelse til husmoryrket og læring av hobbyferdigheter. I motsetning til dette er de tradisjonelle guttefagene opprettet med basis i arbeidslivet. Forfatterens synspunkt er at skolestrukturen forsterker et kjønnssegregert arbeidsmarked.

Når det gjelder elevenes planer framover viser undersøkelsen at flere jenter enn gutter ville rett ut i arbeid og at et fåtall av jentene planla å gå ut i lære. Kunnskapene om lærlingssystemet var meget liten blant jentene. På tross av at langt flere av jentene var kvalifisert for utdanning på universitets- og høgskolenivå, planla kun 9 prosent en slik utdanning, mot 18 prosent av guttene.

Forøvrig var et stort flertall av både jentene og guttene misfornøyde med utdannings- og yrkesorienteringen på skolen. *Mor* var den elevene lyttet mest til når det gjaldt råd om utdannings- og yrkesvalg...

Institutt for samfunnsforsknings

sammendragsserie 1/88

Synnøve Aga

Yrkesrettet opplæring i videregående skole – rekruttering til arbeid, oppbevaringssted, poengsamling eller blindgate?

ISF-rapport 1988-3

Welfare State and Woman Power. Essays in State Feminism

Det er liten tvil om at kvinners og barns velferd i økende grad er avhengig av hvilken offentlig politikk som føres. Hva er konsekvensen av dette for kvinners makt i sam-

funnet? Hvordan har den økonomiske og politiske utviklingen i velferdsstaten påvirket kvinners maktpotensiale? Makt er her definert som kontroll over viktige posisjoner i samfunnshierarkiet og å bestemme hvilke saker som skal stå på den politiske dagsorden. Dette er sentrale spørsmål i Helga Marie Hernes' bok om velferdsstaten og kvinnemakt.

Kjønn er blitt et like relevant grunnlag for den politiske utviklingen som kategorien klasse har vært det. Det er derimot vanskeligere å organisere seg på basis av kjønn. Samtidig er det å organisere seg grunnleggende for å oppnå makt. På tross av dette, hevder forfatteren, har skandinaviske kvinner av forskjellige grunner større muligheter for å oppnå politisk makt enn sine medøstre i den øvrige vestlige verden.

Forfatteren viser hvor vanskelig det er å integrere kvinnevervante problemområder i et korporativt beslutningssystem basert på sterkt mannsdominerte organisasjoner. Det reises spørsmål om hvorvidt det ikke er parlamentenes oppgave å fremme reformer – og at kvinnes økonomiske vilkår vil være bedre tjent med det.

Tidsorganiseringen i samfunnet og organiseringen av omsorgsarbeidet, to sentrale emner for kvinners framtid, tas opp til drøfting over to kapitler. Dette er spørsmål hvor kjønnskonfliktene er svært tydelige. De må løses på en måte som kan gi en ny, rettferdig arbeidsdeling mellom kvinner og menn.

I Norden er det «eldrebølgen» og synkende fødselstall som er rammen rundt diskusjonen omkring disse spørsmålene. Ellers i Europa er det arbeidsløsheten. Muligheten for å oppnå makt i den politiske beslutningsprosessen er altså bedre for nordiske kvinner.

Forfatteren hevder at medborgermakt for kvinner på dette trinn i den økonomiske og politiske utviklingen er synonymt med innflytelse over den offentlige sektors framtid. At skandinavisk politikk i dag er like mye

preget av kjønnskillinger som av klasseskillinger, skyldes delvis at velferdsstaten har hatt suksess når det gjelder å redusere klasseskillene. Men det skyldes også at kvinners økte deltakelse i det offentlige liv har gjort kjønnskillene mer synlige og politisk relevante.

Den store utfordringen blir å finne et *likehetsideal* som kan gi rom for de kjønnskillinger vi *ønsker* det skal være plass til.

Boka vil forøvrig bli anmeldt i et senere nummer av bladet.

Institutt for samfunnsforsknings
sammendragsserie 1/88

Helga Marie Hernes

Welfare State and Woman Power. Essays in State Feminism

Universitetsforlaget, Oslo 1987

Om kvinders levevilkår og fysisk planlægning

«Kvinderne og den fysiske planlægning» het et prosjekt som ble utført i 1982-83 med finansiering fra Statens samfundsvidenskabelige Forskningsråd og Arkitektskolen i Århus. Prosjektarbeidet var delt mellom Betty Vang og Birgit Hinrup, og arbeidsnotatet *Om kvinders levekår og fysisk planlægning* er resultatet av Betty Vangs del av prosjektet.

Dette arbeidsnotatet skal bidra til forståelse for at kvinners endrede rolle i familie og samfunn nødvendigvis må få konsekvenser for den fysiske planleggingen. Forfatteren ønsker å vise hvordan kvinners levevilkår har forandret seg de siste 20-30 åra og hvordan situasjonen faktisk er i dag, samt å vise forskjellen mellom kvinners og menns levevilkår. Notatet inneholder også en analyse av den fysiske planleggingens innflytelse på kvinners levevilkår, samt en analyse av

regionsplanleggingsmaterialet fra Århus amt og debattoppleggene til kommuneplan i 3 kommuner.

I arbeidsnotatet kan vi først lese om notatets bakgrunn, hypotese og formål. Deretter følger en sammenfatning av arbeidsnotatets resultater. De følgende kapitler er disponert i to deler:

Del I: Kvinders levevilkår

1. Kvinders uddannelsesforhold
2. Kvinders erhvervsdeltagelse
3. Kvinders familieforhold og fritid
4. Kvinders bolig- og nærmiljøforhold
5. Kvinderne, serviceforsyningen og bymønstrer
6. Kvinders transportmuligheter
7. Kvinders sociale relationer
8. Kvinders økonomiske forhold

Del II: Den fysiske planlægning

9. En analyse af den fysiske planlægning
10. En anderledes fysisk planlægning

Notatet er på 167 sider og koster kr. 30,- pluss porto.

Betty Vang

Om kvinders levevilkår og fysisk planlægning

Arbeidsnotat nr. 5 fra Cekvina

Center for kvindeforskning i Aarhus

Aarhus Universitet

Skärgårdsliv på kvinnovis

I 1985 utga «Nordiska ministerråds skärgårdsprojekt» rapporten «Yrkeskombinationer i skärgården» i NORD-serien. Under utarbeidelsen av denne rapporten ble det foretatt en del intervjuer av skärgårdsbeboere, og det kom klart fram at kvinnes betydning for livet i skärgården var avgjørende. Denne – mer eller mindre – nye innsikten var en av grunnene til at det ble en

spontan oppfølging av rapporten.

Ideen til et seminar ble født i en arbeidsgruppe bestående av fem ildsjeler: Eivor Englund, Helli Forsberg, Eva Sundberg, Gunda Åbonde-Wickström og Marlene Öberg. Det var med uro de til stadighet så hvor vanskelig det var for kvinner å leve i skärgården og hvor mange som etter kort tid flyttet tilbake til byer og tettsteder. Nå ville de gjøre noe.

Ett år senere – i september 1986 – var drøyt 40 kvinner fra Ålands, Åbolands og Stockholms skärgård samlet til seminaret «Kvinnor vil bo i skärgården» på Kumlinge Björkö i den ålandske skärgården. Seminaret hadde til hensikt å beskrive de problemene som møter kvinner i griskrendte strøk. Diskusjonen gikk varmt rundt de ulike temaene: hvordan skape meningsfylt arbeid for kvinner i skärgården, unge kvinners og jenters situasjon i skärgården og i spredt bebygde strøk, hverdagslivet i skärgården, finnes det plass for avvikere i griskrendte strøk. Spørsmålene var mange og mange av dem forble ubesvarte. Seminardeltakerne valgte i denne omgang å beskrive problemene i stedet for å forsøke å løse dem.

Det var med lette skritt og styrke i sin kvinneverolle seminardeltakerne reiste hjem. De besluttet å arrangere en tilsvarende sammenkomst om ett år. Björköseminaret ble avsluttet med rapporten *Skärgårdsliv på kvinnovis*. Den inneholder foredragene fra seminaret samt noen korte deltakerkommentarer. Marlena Öberg har redigert rapporten.

Skärgårdsliv på kvinnovis

Nordiska ministerråds skärgårdsprojekt
NORD 1987:47

Nordisk Ministerråd

Store Strandstræde 18

DK-1255 KØBENHAVN

Kvinner i monotont arbeid

Delegationen for jämställdhetsforskning (JÄMFO) i Sverige, arrangerte 10.-11. desember 1987 et seminar for å belyse det fysiske og psykososiale miljø for kvinnelige arbeidstakere som har monotont arbeid. Den foreliggende publikasjonen er en rapport fra dette seminaret der forskere la fram forskningsresultater og formulerte forskningsbehov på området. Seminaret hadde forøvrig et tverrvitenskapelig opplegg, noe som skulle medvirke til å få emnet belyst fra flere synsvinkler og dermed gi et mer samlet bilde av disse kvinnes situasjon.

Relativt mange av kvinnene som arbeider innenfor privat sektor (i Sverige) jobber i industrien. Arbeidsoppgavene er ofte monotone, og kombinert med et høyt arbeidstempo, forårsaker dette et økt antall belastningslidelser. Høyt sykefravær og førtidspensjonering, eller at mange rett og slett faller ut av arbeidsmarkedet, blir

resultatet.

I sine innlegg kommer de forskjellige forskerne stadig tilbake til behovet for forandring i *organiseringen av arbeidet* for å øke muligheten til å påvirke arbeidsinnholdet. Dette blir ansett som den aller viktigste faktoren når det gjelder å forebygge slitasjeskader og psykisk stress i arbeidet.

Dårlig arbeidsmiljø og monotone arbeidsoppgaver rammer selvfølgelig både kvinner og menn. Det blir i rapporten slått fast at det er viktig både for enkeltmennesket og for samfunnet som helhet at det blir satt søkelys på disse problemene.

I rapporten finnes mange interessante forskningsresultater som forhåpentligvis vil bli brukt både av faglige organisasjoner og politikere, og også inspirere til ny forskning på området.

Kvinnor om monotont arbete
Rapport nr. 12
JÄMFO
Drottninggatan 6
S-111 51 STOCKHOLM

MØTER, SEMINARER

KONFERANSER

«Women, Work and Computers»

Amsterdam 27.-29. april 1988

Konferansen «Women, Work and Computers» i Amsterdam var den tredje i en serie konferanser om dette temaet arrangert av IFIP arbeidsgruppe 9.1 (=International Federation for Information Processing). De tidligere konferansene ble holdt i Riva del Sol i Italia i 1984 og Dublin i 1986. Neste konferanse blir antakeligvis holdt et sted i Skandinavia i 1990.

Konferansen var fokusert på *strategier*, som ble diskutert i forhold til de fem hovedtemaene:

- Utfordringer knyttet til organisatoriske endringer
- Adgang og muligheter i arbeidsmarkedet
- Strategier for systemutvikling
- Opplæring: Nye muligheter for kvinner
- Strategier for at kvinner kan få økt innflytelse

Det var stor søkning til konferansen, med flest deltakere fra Vest-Europa og USA. Spesielt gledelig var det at også noen deltakere kom fra Ungarn og Øst-Tyskland og fra den tredje verden: Singapore, Mexico, Filippinene, Nigeria. Det var god spredning i deltakernes bakgrunn, de kom fra

fagbevegelsen, skole- og utdanningssystemet, planlegging og administrasjon, og noen var edb-fagfolk.

Konferansen var delt opp i en plenumsesjon første dagen, og de neste to dagene var det gruppearbeide. Plenumsforedragene var meget bra.

Plenum

Saskia van Hoek fortalte om Alida de Jong-skolen, som er et opplæringssenter for voksne kvinner som ønsker å begynne i arbeidslivet (igjen), og som ønsker mer kvalifisert arbeid. Disse får ettårige kurs innen områder det er etterspørsel etter på arbeidsmarkedet, f.eks. databehandling, økonomi, teknisk tegning. Kursene er gratis for kvinnene, og blir betalt (på årlige prosjektbevilgninger til skolen) av staten. Alle lærererne er kvinner. Det spesielle med denne skolen er at undervisningen og rekrutteringen spesielt er tilpasset voksne kvinner med barn, f.eks. i form av deltidsundervisning, kortvarige kurs, undervisning kun på dagtid, barnepass ordnes, ingen krav om matematikk på forhånd, rekruttering gjennom annonsering i f.eks. tradisjonelle kvinneblader, oppfølging med å skaffe jobb etter kurset. Skolen har stor søkning, med en svært lav frafallsprosent i forhold til andre voksenopplæringskurs. 75% av kvinnene som har fullført kurs har fått jobb i forhold til de nyervervede kvalifikasjonene. Initiativet til skolen kom fra Husmødrenes Fagforbund, som er en del av nederlandsk LO! 800 kvinner i året går på slike kurs, og mange interesserte må avvises.

Judith Gregory fra USA fortalte om fagforeningsstrategier i USA. Der er det lav organiseringsgrad. I elektronikk- og data-bransjen er ingen organisert, men enkelte steder er det voksende organisering, spesielt blant kvinner! Vi fikk presentert en del trekk fra arbeidsgivere for å motarbeide

organisering, og fagbevegelsens problemer og strategier i denne sammenheng. I disse tider med svekket fagbevegelse og hardere krav til internasjonal konkurransevne, kan forholdene i USA stå som et mulig (skremmende) scenario for framtida for norsk fagbevegelse. Derfor bør vi holde et øye med og lære av hva som skjer der borte. F.eks. er det vanlig med datamaskin-overvåkning av brukere, særlig når de er kvinner. Hun minnet oss om at avtaleverket kan være verdiløst hvis ikke kvinnene selv er aktive.

Kari Thoresen fra Norsk Regnesentral fortalte om forskjellige perspektiver på utvikling av datasystemer. Tradisjonelt står «automatiseringssynet» (eller «maskinsynet») sterkt i systemutvikling, hvor tekniske muligheter og begrensninger legger premissene for utviklingen. Brukerens rolle i et ferdig system er begrenset til å fylle ut de oppgavene som ikke lar seg automatisere, og er derfor styrt av maskinen. I motsetning til dette står et «verktøyperspektiv», hvor systemutviklingen tar utgangspunkt i brukerens arbeidssituasjon. Et edb-system lages for å lette denne, men brukerens opprinnelige kompetanse blir ikke overkjørt av maskinen. Edb-systemet blir et verktøy i ordets rette forstand, som kan benyttes til de oppgaver brukeren finner det egnet.

Ursula Huws fra UK snakket om hvordan datamaskinbaserte tjenester påvirker kvaliteten i arbeidsliv og samfunn. Hun minnet oss om at det var viktig å være klar over at dette også er et tema for kvinner i den tredje verden, og tredje verdens kvinner i den industrialiserte verden. Spesielt gjelder dette kvinner som jobber i elektronikkindustrien. Solidaritet er et nøkkelord her.

Plenumsdagen ble avsluttet med et flott og tankevekkende foredrag av *Cynthia Cockburn* fra UK. Hun ga oss et historisk overblikk over utviklingen av verktøy og maktforhold, hvor hun lar et aspekt av makt være å eie eller lage andres verktøy. Dette har utviklet seg til et hierarki av verktøy-

makere, som er menn. I vår tid kommer edb-spesialister inn høyt oppe i dette hierarkiet, da de designer og lager utstyr til andres arbeidsplasser. Kvinner befinner seg i bunnen, da de stort sett er brukere av verktøy andre (menn) har laget, både i hjem og yrkesliv. Teknologi fungerer som et instrument for å bevare makten for en dominerende gruppe, spesielt for å reproducere mannlig overlegenhet. Dette skjer ved kulturelle metoder: ideologi om kvinner og om teknologi, utdanningssystemet og demotivasjon av unge kvinner. Hun avsluttet med å minne om kvinners styrke når vi står sammen, og foreslo strategiene: organisering, dyktiggjøring og endring av sosiale verdier.

Workshops. 1. dag

De neste to dagene var det flere workshops i parallell, og jeg gikk begge dagene på en om systemutvikling. På hver workshop ble det presentert ett eller flere papers, deretter presenterte en referee sine kommentarer til disse, og det var gruppediskusjon. På slutten av dagen ble gruppas forslag til strategi for det aktuelle området presentert i plenum.

I gruppa om «Computerization and Women's Knowledge», som jeg gikk i første dagen, presenterte sosialantropologene Lucy Suchman og Brigitte Jordan fra Xerox Parc, USA, et paper om autoritativ kunnskap. De sammenlignet fødsler blant Maya-indianerne og kvinners kontorarbeid og viste hvordan kvinnes opprinnelige kunnskap blir neglisjert ved innføring av ny teknologi. Teknologien er ikke tilpasset de lokale rutinene, slik at det etter innføring av teknologi i verste fall kan fungere dårligere enn før. Diskusjonstemaet i denne gruppa var bl.a. hva er det som gjør at kvinnene gir opp sine opprinnelige rutiner og teknologi, til fordel for den som mennene kommer med?

Susanne Bødker og Joan Greenbaum, dataloger fra Århus, presenterte erfaringer fra et prosjekt hvor de hadde studert om mannlige og kvinnelige systemutviklere arbeidet og tenkte forskjellig. De tok bl.a. utgangspunkt i Evelyn Fox Kellers «Reflections on Gender and Science».

Sist presenterte Bente Rasmussen og Elin Kvande fra IFIM et arbeidsnotat om utgangspunktet for et igangværende prosjekt om mannlige og kvinnelige edb-folk hadde forskjellige verdier og prioriteringer.

Grappa var dessverre ganske stor, med mer enn 20 deltakere. Alle fikk ikke sagt like mye, men diskusjonen dreide seg nettopp om hva forskjellene i arbeidsmåter kunne være for kvinnelige og mannlige systemutviklere.

Kveldsprogram

Etter middag første kvelden var det en egen plenumssesjon viet den tredje verden. Foredragene fra Nederland, Mexico, Singapore og Filippinene spente over temaer som fleksibilisering av kvinners arbeidsforhold i et internasjonalt perspektiv, ny teknologi i Latin-Amerika, kvinners deltakelse i dataindustrien i Singapore, og kvinner i mikroelektronikk-industrien i Filippinene.

Workshops. 2. dag

I denne grappa om «Models for system-analysis from a woman perspective» ble det presentert et paper av Fiorella de Cindio og Carla Simone fra Italia. (Det skulle også ha vært et paper av Margit Falck fra Øst-Tyskland, men hun måtte melde forfall fordi hun ikke fikk pass!!) Disse har forsøkt å dele opp terminologien om edb-systemer og edb-anvendelser langs fem dimensjoner. Dette så ut til å være et nyttig hjelpemiddel til å klargjøre begrepene når man skal diskutere et systems egenskaper

f.eks. med en bruker. Forfatterne presenterte bruk av dette begrepsapparatet til å finne fram til tradisjonelt kvinnelige egenskaper i hver dimensjon, som bidrag i arbeidet med å lage bedre systemer for kvinner, og hvordan kvinner best kan bidra til å lage systemer. En interessant hypotese er at i «Commitment»-dimensjonen viser kvinner en styrke. Dette er dimensjonen hvor brukeren ser arbeidet sitt i relasjon til inngåtte avtaler og forpliktelser overfor andre, og passer bra sammen med teorier her hjemmefra om kvinner som bærere av ansvarsrasjonalitet og andreorientering. En interessant diskusjon er da hvordan kvinners styrke i denne dimensjonen konkret kan utnyttes til kvinners beste.

Jeg var referee for de to arbeidene i denne grappa. Diskusjonen gikk hovedsakelig på hva «bedre systemutvikling» vil si, og hvordan kvinner kan bidra til dette. (En premiss i denne diskusjonen er at «alle vet» at edb-systemer ofte ikke fungerer etter hensikten.) Et forsøk på å oppsummere hva som ble sagt i denne sammenhengen er at kvinner muligens er mer opptatt av: systemers funksjonalitet på et overordnet plan (i stedet for tekniske detaljer), god kommunikasjon mellom systemutviklere og brukere og mellom systemutviklerne seg imellom, prosessen i stedet for produktet, å lytte til (evt. framtidige) brukeres oppfatninger om sitt eget arbeide og hva slags nytte de kan tenkes å få av et edb-system, å vise solidaritet med kvinnelige brukere.

Video

Cidney Pullmann fra the Labor Institute of New York viste en video om farer ved skjermarbeid, kalt «The Dangers of VDT» (eller «Every Progress has its Price»). På amerikansk vis med høyt tempo og svingende musikk ble det vist en del av belastningsskader og problemer som kvinnelige skjermarbeidere opplever, f.eks. synsforstyrrelser, stress, overvåking gjennom

datamaskinen, muskel- og skjelettskader, redsel for stråling. Videoen oppfordrer kvinnene til å gå sammen og forsøke å løse problemene gjennom avtaler og/eller fagforeningsarbeide. I et egnet forum kunne denne godt vises i Norge.

Oppsummering

Konferansen hadde et tett program, slik at det ble liten tid til å pleie uformelle kontakter. Mitt utbytte av konferansen er i hovedsak en bedre oversikt over bredden av problemstillinger angående kvinner og edb. Dette gjelder kvinner i den tredje verden, kvinner som skjermarbeidere, kvinner i elektronikkindustrien, kvinner som brukere, kvinner som edb-eksperter. Eksempelvisert ved følgende uhyre kortfattede presentasjon av noen av oppsummeringene av gruppearbeidet, slik det ble presentert i plenum:

–*Fjernarbeid* (hjemmearbeid med f.eks. PC). Her ble det diskutert hvordan omfanget av dette kan synliggjøres, å lage nettverk for å hindre isolasjon, at fagforeningene skulle organiseres annerledes for å fange opp de som arbeider alene i hjemmet, endring av reglene for sosiale goder.

–*Muligheter for kvinner i mannsdominerte edb-jobber*. Kjønnforskjellene påvirkes av synet på edb-yrkene, f.eks. er det vel 50% kvinner i arbeid som edb-spesialister i Singapore. Der betraktes edb-yrker som kontorarbeid, i motsetning til Norge hvor det oppfattes som teknisk, med følger for kjønnsfordelingen. Fra denne gruppa ble det konkludert med at kvinner må hevde seg bedre, stille krav til lønns- og arbeidsforhold og støtte hverandre.

–*Systemanalyse fra et kvinneperspektiv*. Denne gruppa har jeg allerede referert fra. I tillegg ble det etterlyst metoder for å analysere arbeid, f.eks. videoopptak, «shared work space» (begge etter tips fra sosialantropologene), begrepsapparatet om de fem dimensjonene. Vi kan ikke adskille

redskaper brukt i systemutvikling fra hvordan systemutviklingsarbeidet er organisert. Systemutvikling kan ses på som gjensidig læring.

–*Fagforeningsarbeid*. Denne gruppa ønsket å involvere kvinner mer i fagforeningsarbeid. Opplæringen av tillitsvalgte må gå videre enn den tradisjonelle skoleingen. Det er viktig å identifisere hvor makt og innflytelse ligger innen fagforeningene i de forskjellige land, slik at kvinnene kan skaffe seg dette.

–*Opplæring – nye muligheter for kvinner?* Herfra var nøkkelordet integrering av edb-fag og samfunnsfag. Konklusjonene var kursing i likhet med det som ble fortalt om i det første plenumsforedraget.

Denne bredden utgjør en utfordring til solidariteten. Erfaringene er forskjellige fra land til land, og dette gjør det verdifullt å komme sammen over landegrensene. De som hadde deltatt på de tidligere konferansene kunne fortelle at nå var det mye mer kontakt og forståelse mellom datafolk og samfunnsvitere, hvilket er svært gledelig.

Avslutning

Spesielt har jeg fått mer klarhet i hva et kvinneperspektiv på informatikk kan innebære. Til avslutning vil jeg prøve med en forsiktig personlig fortolkning av dette:

–Systemutvikling må *integreres* i undervisningen i edb-fag.

–Fordi vi ofte tenker og prioriterer annerledes, har kvinner mye å bidra med i utviklingen av edb-systemer (jfr. det som ble sagt om dette i workshops 2. dag). Hvordan dette best kan skje er fortsatt et åpent spørsmål, og bør diskuteres innen edb-miljøet og med samfunnsvitere/kvinneforskere.

Proceedings fra konferansen vil komme ut til høsten som en bok, gitt ut av North-Holland.

Guri Verne

Johan Thorsens gt. 50
4010 STAVANGER

KOMMER

Innbydelse til det tredje nordiske kvinnehistorikermøtet

Hässelby Slott, Stockholm,
13. – 16. april 1989

Tema: Kvinnehistorie i teoretisk perspektiv

Møtet tar sikte på å oppsummere den kvinnehistoriske forskningen i Norden og trekke forbindelser til internasjonal debatt. Vi ønsker gjennom diskusjoner å bidra til å profilere det kvinnehistoriske forskningsområdet.

Møtet skal inneholde tre sesjoner i plenum med følgende tema:

- Kvinnehistorisk forskning i Norden – hvor står vi, hvor går vi?
- Kjønnssystemet i forandring
- Teorier om sosialt kjønn i internasjonal kvinnehistorisk forskning og debatt

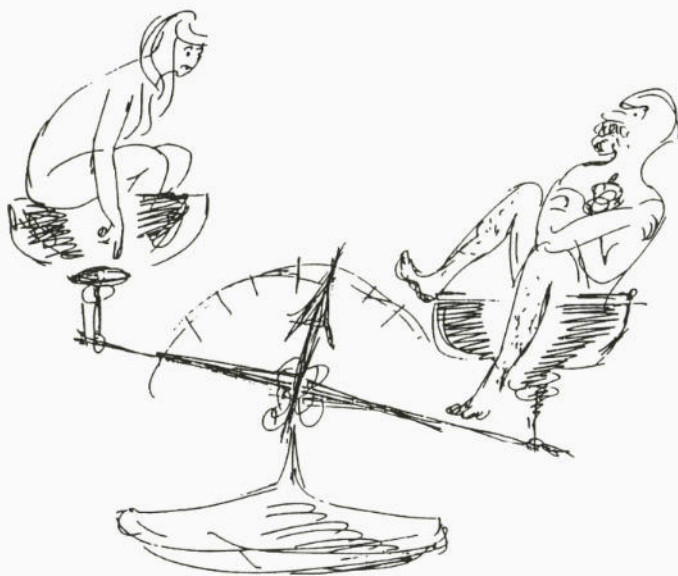
Vi inviterer deg som arbeider med kvinnehistorisk forskning til møtet.

Deltakerantallet er begrenset til ca. 10 fra hvert nordisk land. (Island, Færøyene, Grønland og Åland deler en nasjonal kvote.) Møteavgiften er Skr. 300. Reiseutgifter må dekkes av deltakerne selv. Det finnes muligheter til å søke dekning av reiseutgifter. Ta kontakt med de norske representantene i planleggingsgruppa.

Du må melde din interesse innen 15. august 1988. En måned senere får du vite om du kommer med. Påmeldingsskjema og program fås ved henvendelse til:

Kari Melby, Ekraavn. 77e, 0756 OSLO 7,
tlf. (02) 50 95 26
tlf. arb.: til 1. juli: (02) 45 43 70/71
etter 25. juli: (02) 38 20 00

De norske representantene i planleggingsgruppa er Gro Hagemann og Kari Melby.

Tegning: Sverre Kalmar

Nytt fra likestillingsutvalgene

Universitetet i Oslo

Det er fremdeles en stor mannsdominans i utvalg og komiteer ved Universitetet i Oslo. På møte 16.03.88 ble brevet Likestillingsutvalget (LU) sendte universitetsdirektøren 01.02. angående dette tatt til etterretning (se forøvrig referat fra møte 27.01). LU vil komme med ytterligere utspill på dette området når særavtalen for likestilling er vedtatt. Et tiltak kan for eksempel være at fakultetene bes om å foreslå en av hvert kjønn, slik at kollegiet har mulighet til å oppnevne komiteer med jevn kjønnsfordeling.

Det er nå klart at behovsundersøkelsen blant universitetes ansatte angående barnehageplasser skal utføres i samarbeid med universitetes administrasjon. Leder i LU vil sammen med personalforvaltningen

utarbeide det endelige spørreskjemaet. Det skal opplyses om undersøkelsen gjennom Uniforum.

Leder i LU har diskutert årsaksforhold og virkemidler i forbindelse med den skjeve kjønnsfordelingen i tekniske stillinger ved universitetet, med representanter for to av fagforeningene. Kvotering ved ansettelser kan bli et viktig virkemiddel etter at særavtalen for likestilling trer i kraft. Et annet virkemiddel kan være å oppfordre kvinner til å søke bestemte stillinger.

Universitetet i Oslo har fått 19 ekstra stillingshjemler for 6 år for å bygge opp forskerutdanningen ved universitetet. Det er en oppgave for Likestillingsutvalgets medlemmer å sørge for at kriteriet om økt kvinnerepresentasjon blir ivaretatt.

ÅPEN LINJE

Kvinner – masseundersøkelser og kunnskapsproduksjon

I «Åpen linje» i nr. 2/88 har Anders og Margareta Johnsson (nedenfor forkortet til paret Johnsson) reagert på min artikkel «Kvinner – masseundersøkelser og kunnskapsproduksjon» (NOK nr. 5/87). Debatt om dette er viktig, ikke minst fordi masseundersøkelser i dag angår flere og flere kvinner. Det er spesielt tre forhold i svaret jeg vil kommentere.

Referanserammene preger forståelsen av virkeligheten

Våre utgangspunkt er forskjellige. Innlegget fra paret Johnsson viser hvordan erfaringene i hverdagen farger forståelsen. Deres utgangspunkt er pasientene som trenger legehjelp og behandling. God behandling er viktig, og den medisinske teknologien er klart ett av de hjelpemidler vi har og kan bruke.

Mitt utgangspunkt i artikkelen var imidlertid kvinner – allment – og ikke pasientene. Artikkelen var ikke innlegg i den

medisinske screeningdebatten, men et forsøk på å sette denne debatten inn i et læringsperspektiv.

Den fagkritiske debatten fører medisinene selv i sine egne fagtidsskrift, noe paret Johnsson også påpeker. Men det er merkelig lite av den interne faglige uenigheten som når ut til folk. Utad presenteres den medisinske teknologien svært lite kritisk, som fantastiske hjelpemidler kvinner snarest bør oppsøke – for sikkerhets skyld... Men når «problemet er at fakta ikke foreligger i fullstendig utstrekning» som Johnssons skriver, så må motforestillingene ut av det medisinske isolat – på godt og vondt. Ellers blir det lett faglig forføring eller kunnskapsproduksjon på falske premisser. Brystkreft er for alvorlig til det.

Medisinens mannsdominans

«Pasienten møter jo mest kvinner i helsetjenesten», «en stor del av legestanden i Norge består av kvinner og, faktisk, landets sosialminister er kvinne», skriver paret Johnsson. Ja, det er flott, til og med statsministeren er kvinne – og medisinere. Men hvor er ellers kvinnene i det medisinske hierarkiet? Hvor arbeider de kvinnelige spesialistene – jo, blant barn, i psykiatri, og kanskje også i hud. Dette er viktige felt for kvinner, men de har liten prestisje i det medisinske verdensbildet. Vi har meget få kvinnelige gynekologer. De har måttet slite hardt for å bli det.

Paret Johnsson spør om mannsdominansen i medisinen fører til dårligere helsetjeneste for kvinner? og om det ikke er positivt at den norske medisinen i så høy grad har tatt seg av kvinnens medisinske problemer? Jo, det er positivt. Jeg vil ikke kritisere den enkelte helsearbeider – som sannelig gjør så godt han og hun kan. Men at det strukturelle maktapparatet, den historiske tradisjonen, vitenskapsteori – tema og metoder for forskning har lyst av mannsdominans er

også sosiale fakta.

Typiske kvinnelidelser – belastningslidelser, depresjoner, inkontinensproblemer – vies fortsatt liten oppmerksomhet. Forskerne i dette feltet er ofte selv kvinner. Bøkene «Sykdom eller særpreg» (Pax 1983) og «Kvinnens helse» (Pax 1987) viser komplekse sammenhenger bak slike lidelser. Hadde helsetilbudet for kvinner virkelig ivare tatt kvinners behov, hadde bruken av f.eks. beroligende legemidler knapt vært så stort. (Helseundersøkelsen 1985, SSB, og Stortingsmelding nr. 41, 1988.)

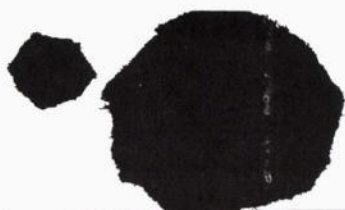
Medisin og marked

Ukritisk bruk og markedsføring av legemidler førte til Statens legemiddelkontroll. Forskere bl.a. innen nyfødttmedisin har påpekt behovet for en kontrollinstans for

teknologisk apparatur (Bakketeig 1986). Mammografi og ultralyd er viktige hjelpemidler. I utgangspunktet er de sikkert som paret Johnsson også skriver «utviklet med tanke på pasientenes beste». Men det kan problematiseres. Det er ikke til å komme forbi at det også i Norge det siste tiåret har utviklet seg et stort helsemarked. Det ligger fortsatt mye profitt i å gjøre kvinner avhengige.

Den medisinske historien har vist at velment teknologisk entusiasme ikke alltid har vært til kvinners beste, og at god intensjon ikke alltid er ensbetydende med god konsekvens. Vi er sikkert enige om at kvinners liv og helse fortjener mange innfallsvinkler – og åpen debatt, og at det er viktig å støtte kvinner i å mobilisere egne ressurser og ta ansvar.

Eli Heiberg Endresen

STIPEND

Stipend til kvinnelige miljøvernforskere

Miljøverndepartementet har som et mål å integrere kvinneperspektiv i miljøvernforskningen.

Som et ledd i dette inngår økt rekruttering av kvinner til miljøvernforskning.

Departementet deler i 1988 ut 5 stipender til kvinner som ønsker å kvalifisere seg til forskning ved

- Norsk institutt for by- og regionsforskning (NIBR)
- Norsk institutt for luftforskning (NILU)
- Norsk institutt for naturforskning (NIVA)/Direktoratet for naturforvaltning
- Norsk institutt for vannforskning (NIVA)
- Norsk Polarinstitutt

Hensikten er at ordningen skal kvalifisere for seinere tilsetting, uten at den forplikter instituttene. Stipendene gis enten til kvinner som skal ta en doktorgrad (2-3 år) eller til kvinner som har denne graden (1 år).

Søknadsfristen har forlengst utgått (6. april), men vi synes likevel det var på sin plass å informere om dette positive tiltaket.

LITT AV

HVERT

A Long Way...

Til tross for at det kan vises til betydelig fremgang i løpet av de siste tiår når det gjelder utdanningsmuligheter for både ungdom og voksne, er kvinnenes valgmuligheter hindret av at tilbudene ikke er de samme for

kvinner og menn. Disse hindringene er tallrike og innfløkte og bunner hovedsakelig i gamle fordommer om at utdanning er viktigere for gutter enn for jenter.

Allmennutdanning, kunst og humaniora er blant de fagområder hvor kvinnerepresentasjonen er god. Men innen naturviten-

skap, teknologi og yrkesfaglige studieretninger er de muligheter som tilbys kvinner fortsatt færre enn de som tilbys menn.

For å rette søkelyset mot disse problemene fastslår Unesco i sin reviderte innstilling om teknologisk og yrkesfaglig utdanning, § 27, følgende:

«Fordi det er ønskelig at kvinner søker mer omfattende deltakelse i alle yrkesgrupper ut over hus-, hjem- og familieaktiviteter, er det nødvendig at de gis de samme utdanningsmuligheter som menn, for der ved å kunne skaffe seg lønnet arbeid. Videre bør de oppmuntres til å nyttiggjøre seg disse muligheter gjennom hensiktsmessig lovgivning og omfattende opplysningsvirksomhet.»

Forskergrupper i 5 forskjellige land – Nederland, Øst-Tyskland, New Zealand, Polen og Sverige – fremlegger nå hver sin undersøkelse i Unescos regi om hva som gjøres i de respektive land for å følge opp innstillingen.

Undersøkelsen søker å mobilisere de berørte myndigheter og samfunnet som helhet, for å fremme fullstendig likhet når det gjelder utdanningsmuligheter innen naturvitenskap og teknologi for begge kjønn, for ungdom og voksne.

Videre gir undersøkelsene opplysninger om forskjellige lovforslag, tiltak og prosjekter som er satt i verk og fullført i denne sammenheng.

Ria Jaarsma:

«*A Long Way...*»

A study on some activities implemented in Sweden/the Netherlands/the German Democratic Republic/New Zealand/Poland to promote equality of opportunity for girls in technical and vocational education.

United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (Unesco).

Kvinneres sysselsettingsmuligheter i distriktene

I sitt foredrag på Landskonferansen om tiltaksarbeid 28.-29. april 1987 tok konsulent Elisabeth Morthen fra Distriktenes utbyggingsfond (DU) utgangspunkt i DUs engasjement for å øke kvinners sysselsetting i distriktene og de mål DU har trukket opp for dette arbeidet.

Om bakgrunnen opplyste hun følgende:

I midten av 70-årene oppdaget politikere og planleggere at det fantes kvinner i distriktene. I 80-årene oppdaget de at det begynte å bli få av dem. Unge kvinner forlater utkantene. De drar dit de såkalte kvinnearbeidsplassene er; i servicesektoren i sentra i sør. Slik blir distriktene tappet for kvinner.

Videre informerte Elisabeth Morthen om DUs arbeid for å bedre kvinnes sysselsettingsmuligheter i distriktene:

Det generelle og langsiktige arbeidet er å integrere kvinnehensynet i fondets regelverk og praksis. Ideelt vil da kvinners interesser automatisk bli ivarettatt. Det er på dette området vi har den største utfordringen.

Som «straks»-tiltak har fondet satt i verk «ekstraordinære tiltak» i form av ekstra innsats for kvinnerettet tiltaksarbeid. Disse har til nå for en stor del rettet seg mot etablerere. DU ønsker imidlertid å orientere det kvinneverdte tiltaksarbeidet mer mot kvinner som sysselsatte.

DU har trukket opp fire del-mål for det kvinneverdte arbeid under hovedmålet: større og mer variert tilbud av gode arbeidsplasser for kvinner i distriktene. Disse er:

1. Kvinner inn i mannsdominerte næringer.

2. Utvikle tradisjonelt kvinnedominerte næringer.
3. Tilby arbeidsplasser som krever kompetanse.
4. Øke antall kvinneetablerere.

En annen viktig sysselsettingsskaper for kvinner er servicesektoren. Den kan i større og mindre grad være med å oppfylle alle de mål DU har trukket opp for å øke kvinnesysselsetting i distriktene, men det krever videreutvikling og bevisst satsing. Det må også understrekes at servicesektoren ikke bare er viktig for sysselsettingen i distriktene, men også for velferdstilbudet og dermed det sosiale liv på stedet. Dette er noe som fortsatt er av større betydning for kvinner enn for menn ved valg av bosted.

Som avslutning kommer Morthen med

følgende konklusjon:

Service er en viktig sektor for kjønnsbalansen i distriktene – både som sysselsetningsmulighet og som velferdsfaktor.

Det som er viktig å ha klart for seg, er at kvinners ambisjoner og krav til arbeid og bosted har endret seg radikalt de siste 20 år. Tidligere flyttet kvinnen med sin mann, hun hadde i liten grad selvstendige krav.

En ny generasjon kvinner er i ferd med å overta – en generasjon kvinner som stiller krav til kvalitet på arbeid og bosted. Dette innebærer at aktuelle bosteder for familier må kunne tilby et attraktivt arbeidsmarked for begge ektefeller.

Uansett stiller de nye utfordringene krav til satsing på servicesektoren i distriktene slik at den tilfredsstiller kvinner som tar bevisste valg – og som meget vel kan velge å bosette seg i sentrale strøk der arbeidstilbudet er stort og variert, og der velferdstilbudet er velutviklet.

Jon Helge Lesjø og
Ragnar Nordgreen (red.):

Kultur og service som satsingsområder i tiltaksarbeidet

Seminarrapport fra Landskonferansen om tiltaksarbeid, 28.-29. april 1987.

Oppland distriktshøgskole/Østlandsforskning

Om maskulinitet. Mannen som forskningsprosjekt

Den svenske regjering ga i januar 1987 «Delegationen för jämställdhetsforskning» (JÄMFO) i oppdrag å utarbeide et forskningsprogram for kartlegging av områder

der det er nødvendig med mer kunnskap om samfunnsutviklingens konsekvenser for mannen, først og fremst i familie- og arbeidsliv.

Et viktig utgangspunkt for JÄMFOs planlegging av forskningsprogrammet har vært å få i stand en diskusjon om angrepsmetoder og innfallsvinkler når det gjelder dette nye forskningsfeltet. Et annet vesentlig utgangspunkt var at programmet skulle stimulere til en teoretisk diskusjon omkring begrepet mannsrolle og maskulinitet.

Forskningsprogrammet er satt sammen av to engasjerte og interesserte forskere fra forskjellige disipliner: Margot Bengtsson, institusjonen för tillämpad psykologi, og Jonas Frykman, etnologiska institusjonen, begge Lunds universitet.

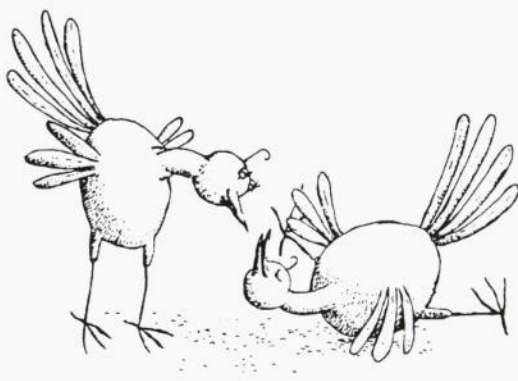
Meningen med rapporten er at den skal gi inspirasjon til såvel enkelt-forskere som forskningsverdenen generelt, slik at forskning på dette lite bearbejdede området kommer i gang. For å oppnå den ønskede

effekt planlegger JÄMFO å følge opp programmet på forskjellige måter, bl.a. ved konferanser. Videre planlegges det seminarer med rapporten som utgangspunkt, ved forskjellige universiteter og høyskoler.

Det er viktig å poengtere at det ikke finnes bare én mannsrolle, men at menn, lik som kvinner, formes av den tid de lever i. Forskningsprogrammet er ment å gi inspirasjon til forskning som kan lede til delvis nytt syn på og større forståelse for mannen og hans situasjon. Dette kan igjen innebære en større forståelse for kvinners situasjon og for forholdet mellom kvinner og menn.

Margot Bengtsson og Jonas Frykman:
Om maskulinitet. Mannen som forskningsprojeht.

Rapport nr. 11/1987 fra
JÄMFO, Drottninggatan 6, 2tr
S-111 51 STOCKHOLM

PUBLIKASJONER

Bøker

Annika Baude m.fl.:

Kvinnoarbetsliv. Visioner och forskning för ett bättre arbetsliv. Arbetslivscentrum, Stockholm 1987.

Grete Botten, Ida Hydle:

Kvinnens liv og helse. Vaner og livsførsel. *Kvinnens liv og helse.* Helse og sykdom. NKS-forlaget, 1988.

Irene Dankelmann, Joan Davidson:

Women and Environment in the Third World. Alliance for the Future. Earthscan Publications Ltd, London, in association with IUCN, 1988.

Veier til det nye hverdagslivet. Om integrering av hverdagslivets oppgaver på et mellomnivå.

Av forskergruppen for det nye hverdagslivet. Nordisk Ministerråd, Komittén for jämställdhetsfrågor. Oslo, København, Stockholm, Helsinki 1987.

Tidsskrifter

Nytt Norsk Tidsskrift, nr. 1/1988
INSTRAW News, No. 9/1987.
Nordisk Sexologi, nr. 1-2/1988.

Artikler, hovedoppgaver, oversikter, prosjektnotater og rapporter

JÄMFO:

«Kvinner i monotont arbeid». Rapport frå eit seminarium 10-11 dec. 1987. Rapport nr. 12, feb. 1988.

Nordisk Ministerråd:

«Kvinner vill bo i skärgården», en seminarapport. Nordiska Ministerrådets skärgårdsprojekt, NORD 1987: 47.

Distriktsutbyggingsavdelingen – Kommunaldepartementet:

«Tjenesteytende næringer – drivkraften i den økonomiske utviklingen». Tiltaks- og utviklingsprogram for privat tjenesteytende virksomhet i distriktene. Temahefte IV.

Kvindernes U-landsudvalg, KULU:

«Mad – en mangel». Kvinner og fødevarekriser. Emneserien U-landskvinnen, nr. 7/1988.

Kvinnohistoriska samlingarna, Göteborgs Universitetsbibliotek: «Ny litteratur om kvinner», en bibliografi. 1987-88: 2/3

Arbetslivscentrum 1977-1988:

«Arbetslivsforskning om kvinner».

Institutt for industriell miljøforskning, IFIM:

«Lov og Liv», en sammenligning av omsorgspermisjoner i Norden. NORD 1988: 9.

National Science Foundation:

«Women and Minorities in Science and Engineering». January 1988.

NAVFs utredningsinstitutt:

Inger Furseth:

«Hovedinnsatsområdene i norsk forskning». En oversikt fra starten til 1988. Notat 1/88.

NAVFs utredningsinstitutt:

Liv Støren:

«Regional spredning og oppbygging av kompetanse». En analyse av data fra undersøkelsen av arbeidsmarkedet et halvt år etter eksamen 1985. Notat 2/88.

NAVFs utredningsinstitutt:

«Arbeidsmarkedet et halvt år etter eksamen 1985». Kandidater fra universiteter og høyskoler. Notat 3/88.

Center for kvindeforskning i Aarhus, Cerkvina:

Betty Vang:

«Om kvinders levevilkår og fysisk planlægning». Arbejdsnotat nr. 5.

United Nations Educational Scientific and Cultural Organization, UNESCO:

Birgitta Åseshög:

«A study on some activities implemented in Sweden to promote equality of opportunity for girls in technical and vocational education (completed in September 1986).

United Nations Educational Scientific and Cultural Organization, UNESCO:
Ria Jaarsma:

«A Long Way...» A study on some activities implemented in the Netherlands to promote equality of opportunity for girls and women in scientific, technical and vocational education, September 1987.

Oppland distriktshøgskole:

Beatrice Halsaa:

«Utkikkspunkt London», rapport fra et studieopphold. Informasjonsserie nr. 62-1988.

Forskningspolitisk råd:

«Mot et kunnskapsbasert samfunn». Forskningspolitisk råds melding 1988. FR 1988: 4.

EGNE

PUBLIKASJONER

Arbeidsnotater

Arbeidsnotat nr. 1/83:

Humanistisk konferanse om kvinneforskning. Konferanserapport.

Arbeidsnotat nr. 2/83:

Kvinneforskning for samfunnsplanlegging. Rapport fra et seminar.

Arbeidsnotat nr. 3/83:

Kvinner og arbeid 1750–1914 i England og Frankrike. En oversikt over kvinnehistorisk forskning.

Arbeidsnotat nr. 1/84:

Nordisk Kvinnehistoriemøte, Oslo 20.–23. februar 1983. Konferanserapport.

Arbeidsnotat nr. 5/84:

Kvinner og helse. Bibliografisk oversikt. Litteratur og prosjekter.

Arbeidsnotat nr. 5/85:

NAVFs støtte til kvinnelige forskere og kvinneforskningen. Oppgaver og organisering etter 1986. *Opptrykk*.

Arbeidsnotat nr. 3/86:

Framtidas Norge – på kvinners vilkår? Seminarrapport.

Arbeidsnotat nr. 4/86:

Ufrivillig barnløshet. Nye løsninger – nye problemer. Konferanserapport.

Arbeidsnotat nr. 5/86:

Den samfunnsvitenskapelige kvinneforskningen fram mot år 2000: utfordringer og visjoner. Seminarrapport.

Arbeidsnotat nr. 2/87:

Kjønn og makt: Teoretiske perspektiver. Seminarrapport.

Arbeidsnotat nr. 3/87:

1. norske seminar i medisinsk kvinneforskning.

Foreløpig utgave, juli 1987:

Kvinner i medisinsk forskning. Presentasjoner.

Arbeidsnotat nr. 1/88:

Rekruttering av kvinner til forskning innen informasjonsteknologi og informatikk. Rapport fra arbeidsmøte.

Arbeidsnotat nr. 2/88:

Nye bilder – ny virkelighet. Kvinneforskningens bidrag til samfunnsforståelse. Rapport fra et 10-års jubileum.

Øvrige numre er utgått!

Annet

Litteratur og arkiver i kvinneforskningen.

Av Mie Berg. *Gratis*.

Om forskningsformidling gjennom massemedier. Av Mie Berg. 58 s, kr 25,–.

Informasjonsshefter

Generell del

Medisinske fag

Realfag

Humanistiske fag

Samfunnsfag

(Oppgi fagområde ved bestilling.)

Brosjyre om NAVFs sekretariat for kvinneforskning og kvinner i forskning på engelsk. Brosjyren sier litt om kvinneforskning i Norge, om Sekretariatet og om NAVFs arbeid for likestilling. *Under revisjon; vil foreligge høsten 1988*

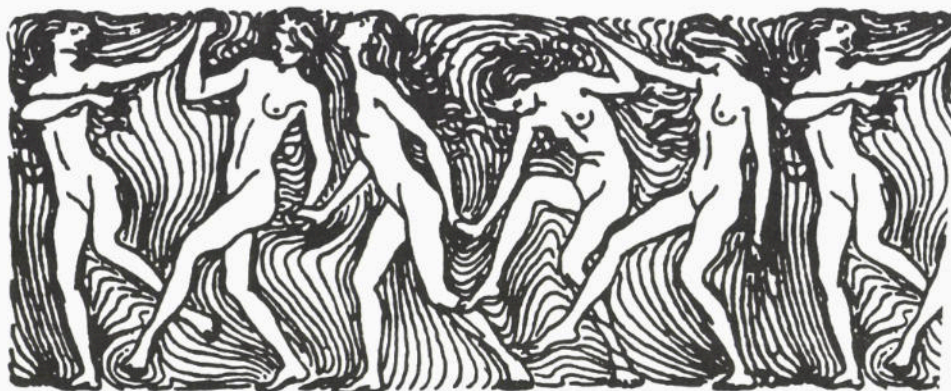
Interesserte som skal på forskningsreise i utlandet, må gjerne ta brosjyren med.

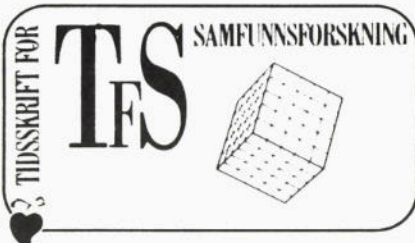
Kontaktmøte om Sentre for kvinneforskning og kvinnestudier ved universitetene. Høvikodden, mars 1986. *Rapport*.

Informasjonsbrosjyre for medisinerere fra Sekretariatet, utarbeidet i samarbeid med Rådet for medisinsk forskning (RMF), NAVF. Innhold:

- oversikt over RMFs stipendordninger
- publikasjoner fra Kvinneforskningssekretariatet
- litt om nettverk av kvinner i medisinsk forskning.

Samtlige publikasjoner kan fås ved henvendelse til NAVFs sekretariat for kvinneforskning.

Norges eneste tverrfaglige tidsskrift i samfunnsvitenskap

- *Tidsskrift for samfunnsforskning* gir deg den beste oversikten over hva som skjer i norsk samfunnsforskning
- Det er her du finner den første presentasjonen av nye forskningsresultater, debattstoff, kunnskapsoversikter og forskningspolitiske innlegg
- Hvert nummer har en rekke anmeldelser av nye bøker i samfunnsfagene
- *Tidsskrift for samfunnsforskning* utkommer med 6 hefter i året
Hvert hefte er på ca. 100 sider

Fra innholdet i 1987:

• Jens Christian Hansen: Regional ubalanse
— teori, metode og ideologi	(Nr. 1, 1987)
• Arne Mastekaasa: Modellbruk, indekser
og konsistenskriterier	(Nr. 2, 1987)
• Gunvor Iversen m.fl.: Levekår i Norge:
Ulikhet, stabilitet og helhet	(Nr. 3, 1987)
• Anita Werner: Fjernsyn og aldersdifferensiering	(Nr. 4, 1987)

Tidsskrift for samfunnsforskning utgis av
Universitetsforlaget, Postboks 2959 Tøyen, 0608 Oslo 6. Tlf. (02) 27 60 60.

Til: **UNIVERSITETSFORLAGET**
JA Ab.seksjonen, Postboks 2959 Tøyen, 0608 Oslo 6
, takk, jeg/vi ønsker å abonnere f.o.m. nr. 1, 1988 ♥

☐ Privat NOK 240,- ☐ Institusjon NOK 345,- ☐ Student NOK 173,-

Navn:

Adresse:

Postnr.: Sted:

Studieinstitusjon: Avgangssår:

☐ Send regning ☐ Sjekk vedlagt 126a/88

BIDRAGSYTERE

Bidragstyttere

Nina Berg, forskningsstipendiat, cand.jur., Institutt for offentlig rett, avd. for kvinneverett, Universitetet i Oslo, Tullins gt. 4 C, 0166 Oslo 1. Tlf. (02) 11 25 00.

Grete Brochmann, cand.sociol., Valdresgt. 25 C, 0557 Oslo 5. Tlf. (02) 35 48 59.

Aase Gundersen, forskningsstipendiat, cand.jur., Institutt for offentlig rett, avd. for kvinneverett, Universitetet i Oslo, Tullins gt. 4C, 0166 Oslo 1. Tlf. (02) 11 25 00.

Gerd Holmboe-Ottesen, forsker, Johan Throne Holsts institutt for ernæringsforskning, Universitetet i Oslo, Pb. 1046 Blindern, 0316 Oslo 3. Tlf. (02) 45 66 21.

Liisa Horelli, fil.lic., Silversundsvägen 21 B, 00570 Helsingfors, Finland. Tlf. 0-68 88 77.

Marit Lie, utdanningsstipendiat NAVF, Institutt for musikkvitenskap, Universitetet i Oslo, Pb. 1017 Blindern, 0315 Oslo 3. Tlf. (02) 45 47 51.

Hanne Müller, stipendiat, mag.art., Dr.polit.-senteret, Universitetet i Bergen, Christies gt. 5-7, 5015 Bergen. Tlf. (05) 21 31 47.

Ingrid Rudie, amanuensis, Linneaveien 11, 1182 Oslo 11. Tlf. (02) 19 86 74.

Else Skjøsberg, mag.art. sosiologi, Senter for kvinneforskning, Universitetet i Oslo, Ullevålsveien 105, 0357 Oslo 3. Tlf. (02) 45 43 70/71.

Marit Sørvald, sosiolog, Senter for kvinneforskning, Universitetet i Oslo, Ullevålsveien 105, 0357 Oslo 3. Tlf. (02) 45 43 70/71.

Mariken Vaa, forsker, Institutt for samfunnsforskning, Munthesgt. 31, 0260 Oslo 2. Tlf. (02) 55 45 10.

Margareta Wandel, stipendiat, Johan Throne Holsts institutt for ernæringsforskning, Universitetet i Oslo, Pb. 1046 Blindern, 0316 Oslo 3. Tlf. (02) 45 66 21.

UB'S BIBLIOTEKSTJ. HF
AMERIKANSK INST.
POSTBOKS 1009 BLINDERN
0315 OSLO 3

Nye bilder ~ my virkelighet

Kvinneforskningens bidrag til samfunnsforståelse

Arbeidsnotat 2/88
Rapport fra et 10-års jubileum
NAVF's sekretariat for kvinneforskning

Nytt om kvinneforskning nr. 3/88